

ISSN: 2147 - 8465

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT: 6 SAYI: 2 EKİM 2018

KAREFAD

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF
FACULTY OF LETTERS

VOLUME: 6 ISSUE: 2 OCTOBER 2018

Dergimiz yukarıdaki indekslerde taranmaktadır.

ÇANKIRI 2018

KAREFAD

Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi

GÜZ / AUTUMN	CİLT / VOLUME 6	SAYI / ISSUE 2	EKİM / OCTOBER 2018
--------------	-----------------	----------------	---------------------

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hasan AYRANCI, Rektör / Rector

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Manager

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Dekan / Dean

Yayın İdare Merkezi / The Address of Publication Center

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Çankırı/Türkiye

Tel.: +90 376 2189550 7424; Belgegeçer (Faximile): +90 376 2189551

E-mail: karefad@karatekin.edu.tr

Web: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad>

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Ü. Mustafa YILDIRIM, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Erol KARCI, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan COŞKUN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Yeşim YASAK, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan YILDIZ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Doç. Dr. Z. Yonca ODABAŞ, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Nursel ASLANTÜRK, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

İngilizce Editör / English Editor : Okutman Oktay YAZICI

Sekreteryası / Secretary

Cemal KARATAŞ (Fakülte Sekreteri V.), Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Ahmet Tayip YAZIHAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Baskı / Press

Anıl Grup Matbaacılık

www.anilmatbaa.com.tr

Tel: +90 312 483 63 53

Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir. / Thoughts put forward in the journal are of author(s).

Karefad'da yer alan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz. / An article published in KAREFAD may not be published elsewhere without the permission of the Editorial Board.

Yazım Kuralları için / Guidelines are at :

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad/about/submissions#authorGuidelines>

Makale Gönderme / Articles should be sent to: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad>

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi Ulakbim tarafından izlenen, SOBİAD tarafından taranan, İSAM veri tabanında ve TÜBİTAK DergiPark grubunda yer alan, yılda 2 kez basılı ve elektronik olarak yayımlanan süreli, hakemli ve akademik bir dergidir.

Dergi Basım Tarihi / Journal Publication Date: Ekim 2018 / October 2018

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr.	Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet İNAM	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali AÇIKEL	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Bırol ÇETİN	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	Bünyamin KOCAOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Cevdet YILMAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Doğan ATILGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ejder OKUMUŐ	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Feridun ATA	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Gülsün ATANUR BASKAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Hanifi VURAL	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	İlhan YILDIZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	İnayet AYDIN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Lokman ÇİLİNGİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Mahmut KAYA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet BAYRAKTAR	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa AYDIN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman GÜMÜŞÇÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman KÖSE	Polis Akademisi
Prof. Dr.	Ömer DEMİREL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr.	Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Pakize AYKAÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Sami ŐENER	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Sedat YAZICI	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr.	Őafak URAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Őermin TAĞIL	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr.	Turan KARATAŞ	Atatürk Kültür Merkezi
Prof. Dr.	Uğur DOĞAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Viktor Ya. BUTANAYEV	Hakas Devlet Üniversitesi (Rusya Fed.)
Doç. Dr.	Diloram HEMRAYEVA	Özbek Bilimler Akademisi (Özbekistan)
Doç. Dr.	Kadir TEMUÇİN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr.	Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Salih ŐAHİN	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü.	Özlem Yeşim ÖZBEK BAŐTUĐ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü.	Tarık ABDÜLCELİL	Ain Shams Üniversitesi (Mısır)
Dr.	Elsev Brina LOPAR	Prizran Üniversitesi (Kosova)
Dr.	Fariz KHALİLLİ	Azerbaycan Üniversitesi

6. CİLT 2. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF VOLUME 6 ISSUE 2

Doç. Dr. Orhan ERCAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim KUNT	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Abduselam ARVAS	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray ZAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. A. Onur AKTAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin YAYLALI	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pelin KOCAPINAR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKYOL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖNER	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burhan ÇONKOR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM	Çankırı Karatekin Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları;

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak çıkardığımız KAREFAD'ın Ekim 2018 sayısı ile yeniden karşınızda olmanın heyecanı ve gururu içindeyiz. Bu sayımızda beş adet telif makaleye ve bir çeviriye yer vermiş bulunuyoruz.

Dergide yayımlanan ilk makale, Hasan COŞKUN tarafından kaleme alınan “*Hoşgörü Eğitimi Bağlamında Bir Ders Planı Taslağının Geliştirilmesi ve Uygulanması*” adlı yazısıdır. Ülkemizde yaşayan mültecilerin eğitim ve kültürel alanda yaşadıkları sorunları en aza indirmek için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini düşünen yazar, eğitim alanında bu soruna çözüm teşkil edecek bir ders planı taslağı ortaya koymaya çalışmıştır.

Dergide yer alan ikinci makale, İbrahim AKYOL tarafından kaleme alınan “*Çankırlı İbrâhim Hurrem Efendi ve 32 Farz Manzûmesi*” adlı yazısıdır. Çankırlı İbrahim Hurrem Efendi doğum tarihi bilinmemekle birlikte zamanının önemli bir âlimi ve fuzelasıdır. Ölüm tarihi ise hicrî 1240 (miladî 1824-1825)'tir. Bu makalede İslam'ın 32 temel farzının Çankırlı İbrahim Hurrem Efendi tarafından manzum bir şekilde nasıl ele alındığı açıklanmaktadır.

Dergide yer alan üçüncü makale, Burhan ÇONKOR'un “*Latîfi'nin “Esmâü süveri'l-Kur'ân” İsimli Manzûm Sûre Tertibi: Yazma Nüshaları, Metin ve Değerlendirme*” başlıklı çalışmasıdır. İslam Dünyasında, Kur'ân'da yer alan 114 sûrenin başlıklarının ve içeriklerinin daha pratik bir şekilde öğretilmesi amacıyla manzûm ve mensûr sûre tertipleri kaleme alınmıştır. 1582'de vefat eden Latîfi de, bu tarz bir eser kaleme almıştır. Yazar Latîfi'nin hayatından ve eserlerinden kesitler sunduktan sonra, sûre tertibiyle ilgili olarak kaleme almış olduğu *Esmâü süveri'l-Kur'ân*'ı tetkik etmiştir.

Dergide yer alan dördüncü makale, Erhan ATAGÜL'ün “*Rousseau ve Dil*” adlı yazısıdır. Rousseau, Aydınlanma döneminin en ünlü ve çok yönlü filozoflarından birisidir. Yazar makalede Rousseau'nun dil anlayışını *Dilin Kökeni ve İnsanlar Arasındaki Eşitsizliği Kaynağı* eserlerinden hareketle gözler önüne sermeye çalışmıştır.

Dergide yer alan beşinci makale, Aybüke Betül DOĞAN'ın “*Eski Uygurcada “Sanı” Kelimesiyle Kurulu Sonsuz Anlamına Gelen Abartılı İfadeler*” adlı yazısıdır. Bu yazıda, Eski Uygurcadaki sözcük dağarcığı ele alınarak, abartma ile ilgili yapılar incelenmiştir.

Dergide yer alan son yazı, Arif AYTEKİN'in “*Sadık Hidayet'in “Lale” Hikâyesinin Tercümesi Ve Edebiyat Sosyolojisi Açısından Kısa Değerlendirilmesi*” adlı yazısıdır. AYTEKİN, Türkçede Behçet Necatigil tarafından ilk kez 1977'de çevirisi yapılarak yayımlanan “*Kör Baykuş: Bûf-i Kûr*” kitabıyla tanınan Hidayet'in “Lale” hikâyesini tercüme ederek, sosyolojik açıdan değerlendirmesini gerçekleştirmiştir.

Kıymetli Bilim İnsanları;

Dergimizin bu sayısının da bilim ve kültür hayatına katkı sağlayacağına inanıyor, bir sonraki sayımız için destek ve yazılarınızı bekliyoruz. **Saygılarımızla...**

Prof. Dr. Tefvik ERKAL

(Editör)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

- 1** Hoşgörü Eğitimi Bağlamında Bir Ders Planı Taslağının Geliştirilmesi ve Uygulanması
Development and Application of a Draft Lesson Plan in the Context of Tolerance
Hasan COŞKUN
- 27** Çankırılı İbrâhim Hurrem Efendi ve 32 Farz Manzûmesi
The Poetics of Hurrem from Cankırı Telling The Thirty-Two Fardh
İbrahim AKYOL
- 35** Latîfî'nin "Esmâü süverî'l-Kur'ân" İsimli Manzûm Sûre Tertibi: Yazma Nüshaları, Metin ve Değerlendirme
Latîfî's Study About Poetical Arrangement of Surahs with the Name of "Esmâü süverî'l-Kur'ân": Manuscripts, Translation and Scrutiny
Burhan ÇONKOR
- 51** Rousseau ve Dil
Rousseau and Language
Erhan ATAGÜL
- 63** Eski Uygurcada "Sanı" Kelimesiyle Kurulu Sonsuz Anlamına Gelen Abartılı İfadeler
Exaggerated Expressions of Eternal Significance Established with the Word "Sanı" in Old Uighur
Aybüke Betül DOĞAN

Çeviriler / Translations

- 81** Sadık Hidayet'in "Lale" Hikâyesinin Tercümesi Ve Edebiyat Sosyolojisi Açısından Kısa Değerlendirilmesi
Arif AYTEKİN

Hoşgörü Eğitimi Bağlamında Bir Ders Planı Taslağının Geliştirilmesi ve Uygulanması¹

Hasan COŞKUN*

Öz

Bu makalenin amacı, bir ders planı taslağını geliştirmek ve bu taslağı hoşgörü eğitimi bağlamında uygulamaktır. Öğretmenlik mesleğinde ders planlarının hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi vazgeçilmez bir zorunluluktur. Bu konuda Türkçe ve yabancı dillerdeki yayınlarda değişik öneriler bulunmaktadır. Öğretmen derse hazırlanırken ya var olan bir taslağı kullanır ya da zamanla kendi taslağını geliştirir. Ders planı tasarlama konusunda edinilen deneyimlere dayanarak ikinci yol önerilmektedir. Aktif öğrenmeyi ve eğitsel oyunları temel alan bir ders planı taslağı üzerinde 1974 yılından beri çalışılmaktadır. Ortaya çıkan ders planı taslağı, son üç yılda eğitimci olarak görev aldığım TÜBİTAK destekli öğretmen yetiştirmeye ilişkin çalıştaylarda uygulandı. Çalışmanın uygulama boyutu için hoşgörü eğitimi konusu seçildi. Çünkü bu konu, özellikle göç bağlamında birçok ülkeyi, özellikle de Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Göç konusunun öncelikle eğitim kurumlarında ele alınması, göçmenlerin uyumu için büyük önem taşımaktadır. Örneğin Türkiye'de; Suriye, Irak, Afganistan ve Afrika'dan 4 milyondan fazla mültecinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Mülteciler, dil, kültür, istihdam, toplumsal uyum ve önyargı konusunda sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunları en aza indirmek amacıyla eğitim alanında çeşitli önlemler alınmaktadır. Öğretmen yetiştirme önemli önlemlerden biridir. Öğretmen adayları bir taraftan etkili ders planı hazırlama deneyimleri edinirken diğer taraftan hoşgörü gibi güncel konuları planlayıp uygulayabilmelidirler. Anılan taslağın hazırlık çalışmalarına 250'den fazla öğretmen adayı katıldı. Bu taslak, en son 2017/2018 eğitim ve öğretim döneminde çeşitli konferanslarda Türkçe, Almanca ve İngilizce dillerinde başarıyla sunuldu. Taslağın diğer dillerde de başarıyla uygulanabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen yetiştirme, Ders Planı Taslağı, Göç, Kültürel Çeşitlilik, Hoşgörü Eğitimi.

---

¹ Bu makale, TÜBİTAK'ın destekleriyle Kocaeli Üniversitesinde 17 - 20 Ocak 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen çalıştayda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim ABD öğretim üyesi, e-mail: hcoskun1952@gmail.com

Geliş Tarihi: 16.02.2018

Kabul Tarihi: 12.11.2018

Development and Application of a Draft Lesson Plan in the Context of Tolerance

Abstract

This essay aims at developing a draft for lesson plan and to implement this draft to the field of tolerance education. Preparing lesson plans and implementing and evaluating these plans is a mandatory obligation in the teaching profession. There are various recommendations in this regard written in Turkish and foreign languages. When preparing for a lesson, a teacher would either use an existing draft or gradually develop his/her own draft. Based on the experiences gained in the field of designing lesson plans, the latter is recommended. I have been working on active teaching and on planning a draft lesson plan based on educational games since 1974. The draft that I have made was applied at the TUBITAK- supported workshop for the training of teachers, which I have attended as a faculty member, in the last three years. As a practical dimension of this study, the topic of tolerance education was selected as it is of particular concern to many countries, notably Turkey, especially in terms of migration. Addressing the issue of migration primarily in educational institutions is of great importance for the integration of migrants. For instance, it is estimated that there are more than 4 million refugees from, Syria, Iraq, Afghanistan and Africa, living in Turkey. Refugees have problems in respect to language, culture, employment, social cohesion and prejudices. In order to minimize these problems, various measures have been put in place in the field of education. Teacher training is one of the important measures. In this scope, while teacher candidates can gain experiences on ways to prepare an efficient lesson plan, they can also develop and implement plans on current issues such as tolerance. More than 250 teacher candidates have attended in the preparatory process of the above-mentioned draft. This draft has been successfully presented at different conferences during the 2017/2018 academic year in Turkish, German and English. It is believed that this draft can also be implemented successfully in other languages.

Keywords: Teacher Training, Draft Lesson Planning, Migration, Cultural Diversity, Tolerance Education.

Giriş

Öncül (2000: 309) ders planını şöyle tanımlamaktadır: “Derste ele alınıp işlenecek önemli konuların sırasını gösteren, bir ders verme hazırlığıdır. Bunda dersin amaçları, üzerinde durulacak önemli noktalar, sorulacak sorular, başvurulacak yapıtlar, kaynaklar ve ödevler de yer alır.” Öğretmen adayının bir ders planının nasıl geliştirildiğini, uygulandığını, değerlendirdiğini ve hatta raporlaştırıldığını öğrenmesi çok önemlidir. Bu çalışmada tanıtılan ders planı taslağı, yukarıdaki tanımdan daha ayrıntılıdır. Taslak, hedef grubu ile ilgili genel bilgileri, konu seçiminin gerekçesini,

aktif öğrenmenin temel aldığı eğitsel oyunları, dilsel çeşitliliği ve değerlendirmeyi de içermektedir.

Türkiye, öğretmen yetiştirmede yaklaşık 170 yıllık bir deneyime sahiptir. Erkek Orta Öğretmen Okulunun açıldığı 1848 yılından günümüze kadar öğretmen yetiştirmede değişik programlar uygulanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar öğretmen yetiştiren önemli kurumları şöyle sıralayabiliriz (Altunya, 2018: 3, 4):

- * Gazi Eğitim Enstitüsü,
- * Köy Öğretmen Okulları,
- * Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu,
- * Köy Eğitimci Yetiştirme Kursları,
- * Köy Enstitüleri,
- * Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu,
- * Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu,
- * Ankara Yüksek Öğretmen Okulu,
- * İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi içinde Pedagoji Enstitüsü,
- * Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümünde Pedagoji Kürsüsü ve
- * Ankara Üniversitesi Eğitim (Bilimleri) Fakültesi.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı öğretmen okulları 1982 yılında üniversitelere devredildi. Öğretmeler 1982 yılından günümüze kadar genelde eğitim fakültelerinde ve pedagojik formasyon sertifika programlarında yetiştirilmektedirler.

Öğretmen yetiştirme programları, alan eğitimi dersleri % 50 – 60, öğretmenlik meslek bilgisi dersleri % 25 – 30 ve genel kültür dersleri % 15 – 20 oranlarında olacak biçimde belirlenmiştir (Kavak, Aydın, Akbaba Altun, 2007: 64). Aynı kaynakta 1982 yılından 2007 yılına kadar düzenlenen öğretmen yetiştirme programlarında ders adları ve içeriklerinin sık sık değiştirildiği görülmektedir. Deneyimler 1982 yılından beri uygulanan programlarda uygulamaya yeterince önem verilmediğini göstermektedir. Öğretmen yetiştirme programlarının daha etkili yürütülmesi, özellikle kuram ve uygulama arasında bir dengenin sağlanması için Türkiye'nin 170 yıllık, özellikle öğretmen okullarındaki deneyimlerinden yararlanılmalıdır.

Öğretmen yetiştirme programlarında yer alan derslerin amacı, öğretmen adayını, öğrenme süreçlerini hedef grubunun özelliklerine göre planlayabilir, uygulayabilir ve değerlendirebilir özelliklerle donatmaktır (Bilen, 1993: 177 – 187; Yaylacı, 2013: 323 – 349). Buna rağmen Milli Eğitim Bakanlığı, İnternetin yaygınlaşması ile birlikte öğretmenlerin ders planı hazırlama zorunluluğunu uygulamadan kaldırmıştı. Çünkü

öğretmenlerin ihtiyaç duydukları ders planlarını internetten indirebilecekleri düşünülüyordu. Aynı düşünce öğretmen yetiştirmede de hâkim olmaya başlamıştı. Fakat uygulamada karşılaşılan sorunlar, öğretmen adaylarının öğretmen eğitimi sürecinde ders planı geliştirmeyi, uygulamayı ve değerlendirmeyi öğrenmelerinin vazgeçilemeyeceğini göstermektedir.

Örneğin uygulamadaki pedagojik formasyon eğitimi sertifika programının son döneminde Özel Öğretim Yöntemleri 4 saat, Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı 4 saat ve Öğretmenlik Uygulaması 8 saat (2 saat teori ve 6 saat staj) olmak üzere zorunlu üç ders açılmaktadır. Öğretmenlik Uygulaması dersinde öğretmen adaylarının her hafta ders planları hazırlamaları ve uygulamaları öngörülmektedir. Bu da günümüzde ders planlarının hazırlanmasına ve uygulanmasına verilen önemi göstermektedir (bkz. Demircioğlu, 2015). Aynı önemin lisans programlarında da söz konusu olduğu görülmektedir (Kavak, Aydın, Akbaba Altun, 2007: 207 - 227).

Motivasyonu yüksek tutmak açısından etkili ders planlarının hazırlanmasında güncel konuların seçilmesi önemlidir. Bundan dolayı bu çalışmanın uygulama kısmı için göçmen konusu bağlamında hoşgörü seçildi. Göçmenlerin uyum sağlamaları için yaşadıkları ülkede konuşulan dili öğrenmeleri, yaşadıkları toplumun kültürünü yakından tanımaları, gerekli eğitimi almaları ve bir meslek sahibi olmaları çok önemlidir (Grosser 2017, 123 -152; Erdoğan 2015: 84 - 90). Bu bağlamda eğitim ve öğretim programlarının geliştirilmesinden öğretmen yetiştirmeye kadar eğitim kurumlarına önemli görevler düşmektedir. Öğretmenlerin konuya ilişkin ilgileri ve aldıkları eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Yerlilerin ve göçmenlerin bir arada huzur içinde yaşamaları için özellikle hoşgörü eğitimi ön plana çıkmaktadır. Hoşgörü eğitiminin gerekliliğini genel olarak aşağıda gösterildiği gibi belirtmek mümkündür:

1. Birçok ülkede savaş koşulları hüküm sürmektedir.
2. Dünyada 65 milyondan fazla insan evini terk etmiş durumdadır.
3. Göç; toplum, ekonomi, siyaset, istihdam, eğitim gibi alanlarda bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir.
4. Bugünün öğrencileri; gelecekte, dünyada huzurun sağlanması için çaba harcayan vatandaşlar ve politikacılar olabilirler.
5. Kültürler, dinler ve mezhepler arasında bazı çatışmalar söz konusu olabilmektedir.
6. Birey, bulunduğu toplumdaki güvenli ve huzurlu ortamdaki başka kabul edilmeyi de bekler. Bu da hoşgörü eğitimi ile mümkündür.

Toplumun huzur içinde yaşamasına katkıda bulunmak isteyen öğretmen, derse hazırlık yaparken aşağıdaki sorulara yanıt aramalıdır. Bu sorular, öğrencilerin etkili katılımını sağlamak amacıyla uyarıcı olarak kullanılmıştır.

1. Hoşgörü eğitimi neden önemlidir?
2. Hoşgörü eğitimi, eğitim sistemine, özellikle eğitim ve öğretim programlarına nasıl entegre edilmelidir?
3. Hoşgörü eğitimi bağımsız bir ders olarak mı verilmeli?
4. Hoşgörü eğitimi disiplinler arası bir anlayışla mı verilmeli?

Bu soruları şöyle cevaplandırmak mümkündür:

“Hoşgörü, insanda olumlu düşünce ve duygular yaratan bir kavramdır. Hoşgörülü bir insanın çevresindekilerle etkileşirken daha insancıl davranacağı; başkaları ile iyi ilişkiler kuracağı; böylece kendine, dolayısıyla başkalarına iyi bir çevre yaratacağı varsayılır. Bu varsayımla, eğitim sisteminin hoşgörülü insanlar yetiştirmesi beklenir.” (Başaran, 1995: 47)

Bu denli önemli bir konu eğitim sisteminde ele alınmalıdır. Türkçe, yabancı dil, tarih, coğrafya, din eğitimi, sanat eğitimi, beden eğitimi gibi derslerde, değerler eğitimi bağlamında ve 23 Nisan gibi önemli günlerde hoşgörü konusunu işleme olanağı bulunmaktadır. Hoşgörü eğitimi, ayrı bir ders olarak verilmek yerine disiplinler arası bir anlayışla eğitim sistemine entegre edilmelidir. Bu sorular araştırmanın sonuç ve öneriler kısmında tekrar ele alındı.

Yöntem

Nitel araştırma yöntemiyle yapılan bu çalışmada doküman araştırma tekniği kullanılmıştır (bkz. Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187 - 193). Etkili kullanılacak bir ders planının sahip olması gereken özellikler aşağıda gösterildiği gibi ortaya çıkmıştır:

01. Hedef grubuna ilişkin genel bilgiler
02. Derste işlenecek konunun seçimine ilişkin gerekçe
03. Dersin hedefleri (kazanımları)
04. Derste kullanılacak anahtar sözcük ve konuyla ilgili 24 sözcükten oluşan üç dilli bir sözcük listesi
05. 6 kişi arasında geçen bir diyalog ve ilgili sorular
06. Yaklaşık 200 sözcükten, 5 paragrafta oluşan bir okuma metni ve metinle ilgili sorular
07. Eğitsel oyununun önemi
08. Eğitsel oyununun kuralları
09. Derste kullanılacak araç - gereç

10. Dersin ayrıntılı akış şeması
11. Değerlendirme (Gözlem ve Değerlendirme Formu)
12. Sonuç ve Öneriler
13. Kaynakça

İlk önce konu ile ilgili literatür taraması yapıldı. Daha sonra şimdiye kadar yapılan ders planı hazırlama çalışmaları uzmanlarla görüşüldü. Uzmanlardan alınan eleştiri ve öneriler ışığında bir ders planında bulunması gereken başlıklar belirlendi. Bu çalışmanın amacı, uygulamada kolaylık sağlayan ve eğitsel oyunları temel alan aktif öğrenmeyi destekleyen bir ders planını tasarlamaktır. Ortaya çıkan ders planı hazırlama taslağı 250 öğrenci tarafından barış eğitimi alanında önemsedikleri konulara uyarlandı. On öğrenci planlarını sınıfta sundu. Araştırmacı ve katılımcılar sunulan ders planlarının iyileştirilmesi için önerilerde bulundular. Öğrenciler beşer kişilik gruplar oluşturdular. Her grup hazırlanan beş ders planını inceledi ve kendilerine verilen ders planı “Ders Planını Değerlendirme Ölçütleri” ışığında en iyisini seçti. Bu ölçütler makalenin sonunda yer almaktadır. Araştırmacı değerlendirme aşamasında da hazır bulundu.

Her grup seçilen ders planı üzerinde çalışmaya devam etti ve çalışma sonuçlarını sınıfta sundu. Sunumun ardından her grup eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak ektaki ölçütlere göre gerekli düzeltmeleri yaptı. Öğrencilerden kurulan bir komisyon, araştırmacının rehberliğinde 50 ders planını tekrar gözden geçirdi. Araştırmacı, 50 ders planından on ikisini seçti. Yoğun bir çalışmadan sonra seçilen 12 ders planı yayınlandı (Coşkun, 2017). Ortaya çıkan yayın, Türk ve İngiliz katılımcıların yer aldığı TÜBİTAK destekli çalıştayda sunuldu. Katılımcıların eleştiri ve önerileri dikkate alınarak bu ders planı hazırlama taslağı geliştirildi. Bu taslak ekler hariç 13 adımdan oluşmaktadır. Anılan taslak “Hoşgörü” konusu bağlamında tanıtıldı (bkz. Sönmez, 2010; Aydın, 2003: 163).

1. Genel Bilgiler

Hazırlanacak ders planı belli bir çerçeveye sahip olmalıdır. Bundan dolayı çalışmanın başında aşağıda gösterildiği gibi eğitim kurumu, hedef grubu, ders (branş), konu ve süre gibi genel bilgiler belirtilmelidir.

Eğitim Kurumu	: Ortaokul
Hedef Grubu	: 8. Sınıf Öğrencileri
Ders	: Sosyal Bilgiler
Konu	: Farklı Kültürler ve Hoşgörü
Süre	: 80 Dakika (2 ders saati)

2. Derste İşlenecek Konunun Seçimi

Ders planı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından onaylanan eğitim ve öğretim programında yer alan bir konu ile ilgili olabileceği gibi, öğretmen adayı veya öğretmen tarafından önerilen bir konu da olabilir. Eğer seçilen konu, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından onaylanan eğitim ve öğretim programında yer alıyorsa, konuyu seçme gerekçesi, anılan eğitim ve öğretim programını geliştiren ekip tarafından belirtilmiş olmalıdır. Eğer konu ders planını hazırlayan tarafından ilk defa öneriliyorsa, konunun neden seçildiği yaklaşık 200 sözcük kapsamında açıklanmalıdır. Gerekçe yazılırken önerilen konunun bireye, topluma ve konu alanına olan katkısı vurgulanmalıdır. Eğer günümüzde milyonlarca insan ülkelerinde mutlu bir yaşam sürdüremiyor ve başka ülkelere göç etmek zorunda kalıyorsa, hoşgörü konusunun eğitim kurumlarında işlenmesi kadar doğal bir yaklaşım olamaz (bkz. Alman Haber Ajansı, 2016: 3).

Burada literatürde hoşgörü konusunda sık kullanılan bazı tanımlara yer verilmiştir. Hoşgörü, Fransızcadaki tolérance (tolerans) kavramının Türkçe karşılığıdır. Püsküllüoğlu (1995: 760) hoşgörü kavramını şöyle açıklamaktadır: “Hoşgörü, kendine aykırı gelse de her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiğince hoş görme durumudur. Hoşgörünün felsefedeki anlamı, kendisinininkilerle çelişse bile, başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmelerinden rahatsız olmama, onların geçerliliklerine karşı tepki göstermeme tutumudur.”

Bakırcıoğlu (2016: 759) konuyu önce hoşgörü ve daha sonra tolerans maddeleri altında açıklamaktadır. Yazar hoşgörü maddesi altında şunları yazmaktadır: “Farklı düşünce, tutum ve davranışları, yanlış olduğu düşünülen ya da onaylanmayan görüşleri anlayışla karşılama; kendisine tanıdığı hakları başkalarına da tanıma; ...). Bakırcıoğlu (2016: 1507) tolerans maddesini üç bağlamda açıklamaktadır. Burada konuyu yakından ilgilendiren ilk iki bağlama yer verilecektir: “1. Herhangi bir zarar görmeden strese, yüke, baskıya ve benzerlerine dayanma gücü. 2. İlk tanımla ilişkili olarak farklı tutum, inanç ve kültürleri hoşgörüyle karşılama. Bu, mutlak farklılıkları benimseme anlamına gelmiyor.”

Öncül (2000: 570) hoşgörü kavramının Almancasını (Toleranz, Duldung), Fransızcasını (tolérance), İngilizcesini (tolerance) ve eski Türkçesini (müsamaha) olarak verdikten sonra tanımını “insanın hoşlanmadığı ya da karşı bulunduğu inanç, kanı, tutum ya da uygulamalara karışmaması ya da uzak durması tutumu... “ şeklinde yapmaktadır.

Kavcar (1995: 1) anılan kavramı şöyle tanımlamaktadır: “Hoşgörü, özellikle günümüz dünyasında en önemli erdemlerden biridir. İnsana özgü, insanı yücelten bir erdem. Hoşgörünün özünde anlayış gösterme, anlayışla karşılama yatar.”

Hoşgörü, ... göz yumma, başkalarını eylem ve yargılarında serbest bırakma, kendi görüşümüze ve çoğunluğun görüş biçimine aykırı düşen görüşlere sabırla, hem de taraf tutmadan katlanma demektir. İzin verme, aldirmama, iyi karşılama anlamlarına da gelir. Sosyal ilişkilerde bir tarafın, bazen farkında olmadan bazen de kasıtlı diğer tarafa (maddi/manevi) zarar verebilecek bir durum yaratması durumunda, diğer tarafın tavrından vazgeçerek ödün vermek tahammülünü (erdem) gösterebilmesidir. Tasavvufta Mevlana hoşgörüye örnek olarak verilmektedir. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ho%C5%9Fg%C3%B6r%C3%BC> Erişim tarihi: 17.04.2017).

Hoşgörünün tek tanrılı dinlerde de önemli bir kavram olduğu bilinmektedir (Ünal, 2013: 790-791; Thurner, 2013: 791 – 792). Kaymakcan (2011: 114), hoşgörü kavramının, diğer birçok kavramda olduğu gibi kapsayıcı bir tanımını yapmak oldukça zor olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca hoşgörü kavramının tanımının; farklı kültürlerin ne anladığına ve hangi perspektiften baktığına göre değiştiğini belirtmektedir. Hoşgörünün farklılıklara saygı içinde birlikte yaşam için önemli bir değer olduğunu belirttikten sonra aşağıdaki tanımlara yer vermektedir:

“Hoşgörü, inanışların, fikirlerin ve uygulamaların konuşulmasında, tartışılmasında ve gerekiyorsa uygulanmasında ikna etme yönteminden ayrılmamak veya en azından ayrılmamaya azami ölçüde özen göstermektir.”

“Hoşgörü bir insanın kendinden farklı düşünceleri, farklı inançları, farklı bir yaşam tarzı olan, farklı değerler sistemi olan insana ya da insanlara sevecen bir tahammül göstermesi demektir.”

Kaymakcan aynı kaynakta hoşgörünün tahammül etmekten daha kapsayıcı olduğunu vurguladıktan sonra UNESCO tarafından yapılan tanıma yer vermektedir: “Hoşgörü, temelde başkasının yani farklı olanın kendileri gibi olma hakkına saygı göstermek ve ötekine verilen zararın kendine ve herkese verilen zarar anlamına geleceği için zarar vermekten kaçınmaktır.”

Yukarıdaki alıntıların buluştukları ortak nokta, hoşgörüyü destekleyen eğitsel içeriklerle birey, aile, yakın çevre, ülke ve ülkelerarası olası kültürel, siyasal, dini çatışmaların engellemesidir. Bu bağlamda eğitim kurumlarına büyük görevler düşmektedir. Bu görevlerden biri bireylerin

eğitim etkinlikleriyle bir araya gelmelerini, birbirlerini yakından tanımalarını, olası çatışma nedenlerini birlikte tartışmalarını ve çatışmaları önlemek için öneriler geliştirmelerini sağlayacak ortamlar oluşturmalarıdır. Hoşgörü eğitimi ile ilgili yapılacak öneriler, bireyin davranışlarıyla kendisine ve topluma zarar vermemesi temelinde formüle edilmelidir.

Hoşgörü; genel anlamda açıklandıktan sonra eğitim ile ilişkilendirilmelidir. Bu bağlamda hoşgörü tutumu aynı kaynaktan önce ruhbilim danışmanı ile başvuru arasındaki ilişkiyi gösteren bir terim olarak verilmektedir. Daha sonra şöyle bir açıklama yapılmaktadır: “Bu ilişkide ruhbilim danışmanı, karşısındakinin söylediği her şeyi benimser ya da o an için ahlakça kabul edilebilecek her şeyi hoş görür. Bu terim öğretmen ile öğrenci, anne-baba ile çocuk arasındaki ilişki için de benimsenir.” Bu makalede ayrıca hoşgörü sürecinin öğretmen – öğrenci ve öğrenci – öğrenci arasındaki iletişim sürecinde nasıl şekillendiği ele alınacaktır. Ayrıca toplumda hoşgörünün oluşmasında ve devam ettirilmesinde eğitim kurumlarının rolü üzerinde durulacaktır.

Hoşgörülü olmak, bireylerin farklı kültürlerden gelenlerle birlikte yaşamalarını kolaylaştırmaktadır. Bundan dolayı ötekileştirme olmadan, bireylerin daha erken yaşlarda hoşgörülü olmalarını ve farklı kültürleri benimsemelerini sağlamak, eğitimin en temel amaçlarından biri olmalıdır. Türk eğitim sisteminin amaçlarından biri, dünya insanı yetiştirmektir. Bu da farklı kültürlerden gelen bireylerin bir arada olması ile mümkündür. Hoşgörü etkinliği tasarlanırken, çocukların, farklı olana, hoşgörülü yaklaşmaya çalışmalarını temel alındı. Ayrıca empati olgusunun çocuklara verilmesi eğitim kurumlarının temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu hedefleri gerçekleştirmek için de hoşgörü konusu eğitim kurumlarında ele alınmalıdır.

Yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde huzurun sağlanması ve devam ettirilmesinde halkların birbirlerine karşı hoşgörülü davranmaları önemlidir. Bilindiği gibi Türkiye ve Ortadoğu çok önemli bir süreçten geçmektedir. Eğitim, bu coğrafyada huzurun sağlanması ve sürdürülmesinde baş etkenlerden biridir. Eğitimciler, sosyologlara, psikologlara, sanat eğitimcilerine, alan eğitimcilerine ve eğitimin çerçevesini belirleyen siyasetçilere önemli görevler düşmektedir (Ateş, 1995). Yukarıda belirtilen ve benzeri nedenlerden dolayı hoşgörü konusu eğitsel etkinliklerin bir parçası olmalıdır.

3. Dersin Hedefleri

Ders planının hazırlanmasında yapılması gereken önemli çalışlardan biri, öngörülen dersin hedeflerini yazmaktır. Çünkü etkinlik çerçevesinde

yapılacak bütün çalışmalar, öngörülen hedefleri gerçekleştirmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu konuda Türkiye’de değişik ekollerden bahsetme olanağı vardır. Türkiye’de uzun süre üniversitelerde ve okullarda hedef ve hedeflerin davranışa dönüştürülmesi üzerinde duruldu (Sönmez, 2010; Erginer, 2008; Fer, 2015). Günümüzde ayrıca kazanım kavramı kullanılmaktadır. Kazanım sözcüğünün değişik alanlarda kullanıldığı gözlenmektedir. Hedef ve hedeflerin davranışa dönüştürülmesi çoğu kez ayrıntılı bir çalışma gerektirdiğinden dolayı öğretmenlerin çok zamanını almaktaydı (bkz. Sönmez, 2010). Öğretmenin zamanını rasyonel kullanabilmesi için bu çalışmada Almanya’da yaygın kullanılan hedef yazma kalıbı kullanıldı.

Ders planında her etkinliğin hedefleri (öğrenci kazanımları) önceden belirlenmelidir (bkz. Demir, 2010: 96-100). Ders planıyla ilgili diğer çalışmalar, öngörülen hedefler doğrultusunda şekillendirilmelidir. Hedefler, kısa, öz ve anlaşılır yazılmış olmalıdır. Bu taslakta öğretmen adaylarının hedef yazma konusunda bilgi sahibi olmaları ve örnek ders planı bağlamında en az 5 hedef yazmaları beklenmektedir. Hedefler; olanaklar dahilinde, bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor (davranış) alanlarını kapsamalıdır (Coşkun, 2015: 62). Aşağıda Hoşgörü konusunda hazırlanan örnek ders planına ilişkin hedefler verilmektedir.

Etkinliğe katılan öğrenciler;

1. Farklı kültürlerle olan deneyimlerini hatırlar.
2. Farklı kültürler hakkındaki bilgilerini geliştirir.
3. Farklı olana karşı hoşgörülü tutum geliştirir.
4. Farklı kültürlerden gelen bireylere karşı empati duyar.
5. Kendisiyle ve toplumla barışık olmanın önemini kavrar.
6. Yakın çevreden başlayarak dünyada çatışmaların önlenmesi ve hoşgörünün teşvik edilmesi için önerilerde bulunur.
7. Hoşgörü konusunda yapılan önerilerin gerçekleştirilmesi için özen gösterir.

4. Derste Kullanılan Anahtar Sözcük ve 24 Sözcük ile ilgili Açıklama

Bir dersin aktif işlenmesinde eğitsel oyunlar önemli bir rol oynamaktadır. Şimdiye kadar dil öğretimi konusunda yapılan çalışmalar dokuztaş oyunundan esinlenerek tasarlandı (Coşkun, 1996: 14-34). Konuların işlenmesi için hazırlanan özgün oyunlarda ve alıştırma sayfalarında bir anahtar sözcük ve konuya ilişkin 24 sözcük kullanılmaktadır. Anahtar sözcük, seçilen konuyu sembolize etmeli ve 24 sözcük konuyla doğrudan ilişkili olmalıdır. Öğretmen, sözcüklerin seçimine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmalıdır. Sözcükler öncelikle kolay anlaşılır ve resimlenebilir isimler

olmalıdır. İnternette alınacak resimler yerine öğretmen resimleri kendisi çizmelidir.

Seçilen 24 sözcük, hedef grubun en güçlü olduğu dilde alfabetik sıraya konmalıdır. Derste kullanılacak 24 sözcük hedef grubunun en iyi kullandığı dilde alfabetik sıraya konmalıdır. Bu ders için oluşturulan sözcük listesinde yer alan sözcükler Türkçe alfabetik sıraya kondu. Daha sonra diğer dillerdeki sözcüklerin karşılıkları üç dilli listede yerlerini almalıdır. Hedef grubunun hazırbulunuşluk düzeyine göre listedeki dil sayısını artırma olanağı bulunmaktadır. Göçmenlerin ana dillerine yer vermek Türk öğrenciler için de yabancı dilleri öğrenmede yeni bir deneyim olacaktır.

Dünyadaki gelişmeler sonucunda lisans eğitimi düzeyinde de yabancı dilde verilen derslerin arttığı görülmektedir. Bu gelişmelerden Türkiye'nin daha da etkileneceği varsayılmaktadır. Öğretmen adayları, derslerini en azından kavram düzeyinde üç dilli hazırlamada teknolojiye ve üniversitelerdeki olanaklardan yararlanabilirler. Dilsel iletişim becerilerinin geliştirilmesi bağlamında üç dilli sözcük listelerinin hazırlanması önemli aşamalardan biridir. Aşağıda bu çalışma için seçilen anahtar sözcük yer almaktadır. Anahtar sözcük için hazırlanan şablonda söz konusu resim ile ilgili Türkçe, Almanca ve İngilizce beşer cümlenin yazılması istenmektedir. Anahtar sözcükten sonra anılan üç dilli sözcük listesine yer verilmektedir. Bir sonraki aşamada öğrencilerin bu listede yer alan sözcüklerle cümleler kurmaları, cümlelerden metinler oluşturmaları önerilmektedir.

Önerilen ders planında genelde 30 adımdan (maddeden) oluşan bir diyalogun ve yaklaşık 200 sözcük (5 paragraf) kapsamında bir okuma metninin yazılması beklenmektedir. Altı kişi arasında geçen diyalogda ve okuma metninde anahtar ve üç dilli listedeki 24 sözcüğün dengeli kullanılması önerilmektedir. Burada önce anahtar sözcüklerle birlikte örnek bir sözcük listesine, ardından bir diyaloga ve daha sonra da bir okuma metnine yer verilmiştir.

Etkinlikte (Derste) Kullanılan Anahtar Sözcük ve 24 Sözcük
Flaş Kart / Lernkarte / Flash Card

	die Toleranz			
Hoşgörü				Tolerance
	OO			
Bu resim ile ilgili 5 Türkçe, Almanca ve İngilizce cümle yazınız. Schreiben Sie über dieses Bild 5 Sätze auf Türkisch, Deutsch und Englisch. Write 5 sentences about this picture in Turkish, German and English.				
No	Türkçe	Deutsch	English	
01	Hoşgörü birliktelik gerektirir.	Toleranz erfordert Einheit.	Tolerance requires unity.	
02	Hoşgörü mutluluk getirir.	Toleranz bringt Glück.	Tolerance brings happiness.	
03	Hoşgörü barışı, barış ise sevgiyi getirir.	Toleranz bringt Frieden, Frieden bringt Liebe.	Tolerance brings peace, peace brings love.	
04	Hoşgörü güvenilir bir toplum oluşturur.	Durch die Toleranz entsteht eine vertrauensvolle Gesellschaft.	Tolerance creates a reliable society.	
05	Hoşgörü herkes için gereklidir.	Toleranz braucht jeder.	Everyone needs tolerance.	

<http://www.sha.com.tr/genel/hosgoru-mutlu-ediyor-basariya-ustastiriyor-h21369.html>: Erişim tarihi: 26.7.2017 (hoşgörü, die Toleranz, tolerance).

Sözcük Listesi / Wortliste / Word List / Höşgörü / die Toleranz / The Tolerance (a)

Nr.	Resim / Bild / Picture	Türkçe	Deutsch	English
01		birlik	die Gemeinschaft	community
02		bölünmek	geteilt sein	divided
03		çatışma	der Konflikt	conflict
04		çocuk	das Kind	child
05		dil	die Sprache	language
06		din	die Religion	religion
07		düşmanlık	die Feindseligkeit	hostility
08		empati	die Empathie	empathy
09		farklılık	die Vielfalt	diversity
10		güven	das Vertrauen	trust
11		güvercin	die Taube	dove
12		göç	die Migration	migration

Sözcük Listesi / Wortliste / Word List / Hoşgörü / dieToleranz / The Tolerance (b)

Nr.	Resim / Bild / Picture	Türkçe	Deutsch	English
13		hassasiyet	die Sensibilität	sensibility
14		hayat	das Leben	life
15		hoşgörü	die Toleranz	toleranz
16		keşfetmek	erkunden	to explore
17		kültür	die Kultur	culture
18		mutluluk	das Glück	happiness
19		mülteci	der Flüchtling	refugee
20		refah	der Wohlstand	prosperity
21		saldırı	der Angriff	attack
22		sevgi	die Liebe	love
23		yemek kültürü	die Esskultur	food culture
24		zeytin dalı	der Olivenzweig	olive-branch

5. Diyalog (Rol sahipleri: Kerim, Derin, Ludwig, Pauline, Lenz, Yağmur)

No	Kişiler	Söylemler
01	Kerim	Televizyonda yine bir saldırı haberi vardı. İzlediniz mi?
02	Derin	Evet izledim. Çatışma çıkmış. İnsanlar bölgeden göç ediyorlarmış.
03	Ludwig	Anlayamıyorum! Nedir bu düşmanlığın sebebi?
04	Lenz	Hoşgörüsüzlük nedeniyle ülkelere mülteci akını başladı.
05	Pauline	Bu mülteci akını, en çok çocukları ve kadınları etkiliyor. Çok üzülüyorum.
06	Kerim	Acımasızlık yüzünden çocukların ve kadınların ölümüne üzülmeyle de var.
07	Derin	Bu konuda herkes hassas davranmalı.
08	Ludwig	Biraz empati yapalım mı? Kutsal kitaplarda da hoşgörülü olmamız istenmektedir.
09	Yağmur	Göçmenler farklılıklarıyla kültürümüz için bir zenginlik mi sizce?
10	Pauline	Hımm... Farklı bir kültürden yeni insanlarla tanışacağız.
11	Lenz	Farklı yemek kültürleri göreceğiz.
12	Derin	Onların dinlerini, mezheplerini tanıma fırsatımız olacak.
13	Ludwig	Yeni insanlar keşfedeceğiz. Dillerini öğreneceğiz.
14	Lenz	Çok iyimser bakıyoruz. Ya bize saldırırlarsa? O zaman ne olacak?
15	Kerim	Onlardan korkmak yerine, kendilerine güvenmemiz gerekir.
16	Yağmur	Bunun için birer hoşgörü güvercini olmalıyız.
17	Derin	Katılıyorum. Eğer hoşgörülü olursak mutluluk içinde yaşarız.
18	Ludwig	Evet, bu sevgi dolu bir yaşam için çok önemli.
19	Derin	Ülkemizde sevgi, saygı, hoşgörü ve huzur olursa refah düzeyimiz yükselir.
20	Kerim	Birlikte ülkemizi daha çok geliştireceğiz.
21	Derin	Kesinlikle katılıyorum. Çatışmanın kimseye faydası yok.
22	Ludwig	Düşmanlık bizi sadece böler.
23	Pauline	Peki, ya çocuklar ve kadınlar? Kendilerine güven vermeliyiz.
24	Kerim	Evet, mülteci sorunu dünyayı ilgilendirmektedir.
25	Ludwig	Hoşgörüsüzlükten dolayı göç eden bu insanların bize çok ihtiyacı var.
26	Lenz	Onlara hoşgörülü davranmalıyız.
27	Kerim	Hoşgörüsüzlük ve çatışmayla, sadece düşmanlık kazanılır.
28	Yağmur	Bu hassasiyetle onlara kucak açalım.
29	Pauline	Evet, herkes kendine güveniyor.
30	Derin	Bizler artık birer hoşgörü güvercini olmalıyız.

Diyalog ile ilgili Sorular

1. Empati nedir?
2. Mülteci akını en çok kimleri etkilemektedir?
3. Farklı kültürlerin oluşturduğu sorunun çözümünde en etkili olgu hangisidir?
4. Hoşgörüyü örnek olarak tasavvufta ilk akla gelen kişi kimdir?
5. Hoşgörülü olmak farklı kültürden gelen kişilerle yaşamak için nasıl bir kolaylık sağlar?

6. Okuma Metni

Yukarıda da belirtildiği gibi geliştirmeye çalışılan taslakta öngörülen konu ile ilgili yaklaşık 200 sözcük ve 5 paragraftan oluşan bir okuma metninin yazılması önerilmektedir. Diyalogda olduğu gibi okuma metninde de anahtar sözcüğün ve üç dilli listede yer alan 24 sözcüğün dengeli bir şekilde kullanılmasına özen gösterilmelidir.

Farklı Kültürlere Karşı Hoşgörülü Olmak

1. “Hoşgörü nedir?” diye sorulduğunda pek çok kişinin bu konuda fikir ve düşüncelerini dile getireceğini düşünüyorum. Karşıdakinin görüş ve düşünceleri senin düşüncelerinin tam tersi de olabilir. Bu durumda kişiye karşı çıkmak yerine kendisini dinleyip, saygı duyulmalı, müsamaha gösterilmelidir. Hoşgörü eğitimi çocuklara önce ailede ve yakın çevrede, daha sonra ise okulda verilmektedir. Çocuklara çok küçük yaşta kültürel farklılıklara bakmaksızın her bireyin dili, dini, cinsiyeti, milliyeti, ırkı ne olursa olsun herkesin eşit ve aynı değerinde olduğu öğretilmelidir.

2. İçinde yaşadığımız dünya büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Belki de bu çeşitlilik her şeyi güzel kılmaktadır. Bazen bu farklılıklar çatışmalara neden oluyor, insanlar yaşadıkları ve evim dedikleri yerlerden göç etmek zorunda kalıyorlar. Buna neden olan çatışmaya ise savaş diyorlar. Bazı çocuklar savaşın içine doğuyorlar. Bu durumda onlara karşı empati yapmayı bilmezsek insanlığımızı kaybedebiliriz. Savaştan kaçanları bazı ülkeler mülteci olarak kabul etmektedir. Bu yardım yapılırken toplum refahını ve düzenini bozacak her şeyden kaçınılmalıdır. Toplum mültecileri ne kadar çabuk kabul eder ve kendilerine hoşgörülü davranırsa huzur ortamı da o kadar çabuk sağlanır.

3. Her toplum içinde birden fazla kültürü barındırır. Buna kültürel zenginlik denmektedir. Kültür bir mirastır ve bir nesilden diğerine aktarılır. Bu miras sürekli bir gelişim içindedir. Her toplumun yemekleri, kıyafetleri ve dilleri farklı olabilir. Ama önemli olan iletişim kurabilmektir. Yaşamak insanların en doğal hakkıdır. İnsan hakları yaşama hakkını temel almaktadır. Din olgusu da toplumdan topluma değişkenlik gösterebilir. Ama tüm dinlerde değişmeyen tek şey öldürmeyeceksin ifadesidir. Öldürmek dinler tarafından yasaklanmıştır. Çünkü bir canlının diğer canlıya zarar vermesi hiçbir zaman ve hiçbir dinde hoş görülemez.

4. Bana göre çocuk en güzel miraslardan biridir. Aile çocuğa küçük yaşta empati kurma yeteneğini kazandırır. Aile aynı zamanda çocuğa güven duygusu verir. Güven duygusu farklılıklara karşı oluşabilecek korku yerine heyecan, merak ve keşif yeteneğinin gelişmesini sağlar.

5. İçinde yaşadığımız çok kültürlü ortamları bölücü tavırlarla ayırştırmak yerine farklılıkları birer fırsata dönüştürmeliyiz. Dünya hepimize yeter. Kıskançlık ve çıkar çatışmalarını geride bırakıp küskün olduklarımıza zeytin dalı uzatmalıyız. Hayatı kıskançlık ve kızgınlık gibi olgularla değil sevgi, saygı, hoşgörü ve huzur çerçevesinde şekillendirmeliyiz. Bunu gerçeğe dönüştürmek olanaksız değil; yeter ki isteyelim.

Okuma Metni ile ilgili Sorular

1. Hoşgörü nedir?
2. Hoşgörüü ilk kimden öğreniriz?
3. Her toplumun kendine özgü bir kültürü var mıdır?
4. Savaştan kaçarak başka ülkeye sığınanlara ne isim verilir?
5. İnsan haklarından en temel olan hak hangisidir?

7. Eğitsel Oyunun Önemi

Bu makalede ana hatlarıyla tanıtılan ders planı modelinde öğretmenden eğitsel oyunların önemi konusunda iki paragraf (yaklaşık 100 sözcük) kapsamında genel bir metin yazması beklenmektedir. Eğitsel oyunların kullanıldığı ortamlarda (derslerde / etkinliklerde) öğrencilerin karşılaştıkları kavramları açıklayabilme becerileri gelişir. Düşüncelerini dile getirirler ve etkinliğe aktif bir şekilde katılırlar. Arkadaşlarının görüşleri hakkında bilgi sahibi olurlar. Uygulamalı öğretim yapıldığı için öğrendikleri kalıcı olur. Katılımcılar, oyun esnasında konuşan öğrencinin sözünün kesilmemesi ve düşüncelerine saygı duyulması gerektiğini öğrenirler.

Öğrenciler, oyun yoluyla birbirlerinin düşüncelerine hoşgörüyle yaklaşmalarını öğrenirler. Eğitsel oyun kanalıyla oluşan barışçıl ortam, öğrencinin düşüncelerini rahatça söylemesini sağlar. Eğitsel oyunlar bu sebepten dolayı, öğrenciler için sınıf ortamında kendilerini ifade etmeleri ve arkadaşları ile kaynaşmaları bakımından önemlidir. Etkinlik yönlendiricisi, bundan dolayı kullanacağı eğitsel oyunu iyi seçmeli ve olanaklar dahilinde kendisi kurgulayıp hazırlamalıdır.

Öğrenciler, oyun yoluyla kültürlerin bir nesilden diğerine nasıl aktarıldığını öğrenirler. Çok dilli, çok kültürlü ve çok inançlı ortamlarda kültürler arasındaki etkileşimi yakından yaşarlar. Çünkü öğrenciler, kendi kültürünü tanıtırken diğer kültürlerden gelen bireyleri farklı yönleriyle anlamaya çalışırlar. Böylece öğrenciler, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi olurlar. Öğrenciler aynı şekilde, başka ülkelerin kültürlerini merak ederler, öğrenmek isterler ve farklılıklara saygı duymayı öğrenirler. Bu saygı duyma, hoşgörü duygularının gelişmesini sağlar. Hoşgörü duygusu, öğrenenleri farklı kültür ve düşüncelere yöneltir. Öğrenciler yaşamları

boyunca farklılıklara hoşgörülü davranmayı öğrenirler ve bunun bir toplumun huzur içinde yaşaması için önemli olduğunun farkında olurlar (bkz. Şahbenderoğlu 2010).

8. Sözcük Çekilişi Eğitsel Oyununun Kuralları

Ders planının önemli öğelerinden biri eğitsel oyunun kurallarıdır. Bundan dolayı öğretmen adaylarına öngörülen etkinlikte kullanacakları oyunun kurallarını 15 madde halinde yazmaları önerilmektedir. Aşağıda kurgulanan sözcük çekilişi oyunu için yazılan oyun kurallarına yer verilmiştir.

Nr.	Sözcük Çekilişi Eğitsel Oyununun Kuralları
01	Sözcük Çekilişi Oyunu beşer kişilik gruplar halinde oynanır.
02	Anahtar sözcük ve üç dilli listede bulunan 24 sözcük 4 x 5 cm büyüklüğündeki kartlara üç dilde yazılır ve çekiliş kutusuna atılır (konur).
03	Öğrenciler beşer kişilik gruplar oluştururlar.
04	Grup üyelerinden biri hakem görevini üstlenir.
05	Diğer dört öğrenci, ikişer oyuncudan oluşan iki alt grubu oluşturur.
06	Her gruptaki iki alt gruptan biri A ve diğeri B alt grubu olur.
07	Her grubun hakemi oyun kurallarını açıklar.
08	Öğretmen her grubun hakemine bir çekiliş kutusu ve ikişer çalışma yaprağı verir.
09	Hakem, her alt gruba, not almaları için bir çalışma yaprağı verir.
10	Her alt grup sırayla kutudan bir kart çeker.
11	Kartı çeken öğrenci, kartta yazılı sözcüğün Türkçesini söyledikten sonra sözcük hakkında düşüncelerini açıklar.
12	Alt grubun diğer üyesi açıklamaları listeye kısaca not eder.
13	Çekiliş esnasında grup üyeleri birbirlerine sözcüklerin Almanca ve İngilizce karşılıklarını sorarlar ve doğru alınan cevaplar not edilir.
14	Çekilişi yapan öğrencinin konuşması bittikten sonra diğer alt grubun bir üyesi bir kart çeker ve oyun bu şekilde kutudaki bütün kartlar çekilene kadar devam eder.
15	Hakem oyunun bittiğini ve sözcüklerle ilgili düşüncelerin sınıfla paylaşılacağını bildirir.

Açıklama: Sözcük çekilişi eğitsel oyunu beş kişi arasında masada da oynanabilir. Bu versiyonun kuralları oyuncular tarafından önceden belirlenmelidirler.

9. Eğitsel Oyunda Kullanılacak Materyaller

Aktif ve etkili bir derste özgün materyaller önemli bir rol oynamaktadır. Öğretmen adaylarından konu ile ilgili üç boyutlu materyal geliştirmeleri ve materyalleri 200 sözcük kapsamında bir metinle açıklamaları istenmektedir. Gerektiğinde, resimlere (görüntülere), çizimlere, çizelgelere vb. yer vermeleri önerilmektedir. Kullanılacak materyaller arasında bir ahenk olmalı. Bunun için, daha önce de belirtildiği gibi, resimlerin İnternette alınması önerilmektedir. Ders sorumlusunun resimleri çizmesi veya fotoğrafları çekmesi tercih edilmelidir. Bu becerinin gerekliliği uygulamada sık sık yaşanmaktadır. Öğretmen düşüncelerini yazı tahtasında basit bir

çizimle gösterebilmelidir. Her zaman İnternet'ten yararlanmak pratik olmayabilmektedir. İnternette arama dersin akıcılığını engelleyebilmektedir.

Eğitsel oyuna başlamadan önce öğretmen, duvara projeksiyon aleti ile farklı kültürlere ait birkaç resim yansıtır ve bu resimlerin açıklanmasını isteyebilir. Daha sonra öğrencilere aşağıda olduğu gibi kültür konusyla ilgili bazı sorular sorar:

1. Hangi kültür sizi daha çok etkiledi?
2. Sizce neden insanlar birbirlerine hoşgörü ile yaklaşmalıdırlar?
3. Kültür denince aklımıza ne geliyor?
4. Gelenek ve görenekler denince aklımıza neler geliyor?
5. Kültürel etkinliklerin hoşgörüye katkısı olabilir mi?

10. Dersin Akış Şeması

Öngörülen dersin akış şemasını hazırlamak, öğretmene konuyu kaç aşamada işleyeceği, her aşama için kaç dakika ayıracağı, öğretmenin ve öğrencilerin nasıl davranacakları, her etkinlik için hangi yöntem ve tekniklerin işe koşulacağı ve hangi araç gereçlerin kullanılacağı konusunda ayrıntılı düşünme olanağı vermektedir.

Aşama	Süre dk.	Öğretmenin davranışları	Öğrencilerin davranışları	Yöntem / Teknik	Araç – gereç
01	4 dk.	Öğretmen derse bir espri ile başlar ve dersin konusunu hoşgörü olarak açıklar. Öğrencilerden gelecek soruları yanıtlar.	Öğrenciler işlenecek konuyla ilgili sorular yöneltirler.	Soru-Cevap	
02	6 dk.	Öğretmen duvara farklı kültürlere ait resimler yansıtır ve katılımcıların resimler hakkında neler düşündüklerini sorar.	Öğrenciler duvara yansıtılan resimleri yorumlarlar.	Düz anlatım	Resimler
03	10 dk.	Öğretmen sınıfta çamaşır ipini gerer. Öndeki bir sıraya 25 flaş kart, 25 mandal ve her iki öğrenciye yetecek kadar çamaşır ipi yönergesi koyar. İkişer kişilik gruplar halinde çamaşır ipi yönergesinin birinci bölümüne göre flaş kartları çamaşır ipine asmalarını ister.	Öğrenciler ikişer kişilik gruplar halinde flaş kartları çamaşır ipine asarlar.	Grup çalışması	25 flaş kart, 25 mandal yeterli sayıda çamaşır ipi yönergesi
04	12 dk.	Öğretmen yedişer kişilik gruplar oluşturmalarını ister, önceden hazırlanan diyalog metnini dağıtır ve hakem eşliğinde diyalogları içerik açısından tartışmalarını ister.	Öğrenciler yedişer kişilik gruplar oluştururlar, hakem kendisine verilen diyalog metinlerini dağıtır, roller belirlenir, diyaloglar okunur ve içerik açısından tartışılır.	Grup çalışması	Diyalog metinleri

05	10 dk.	Öğretmen sınıf düzeninde oturulmasını ve diyaloglarla ilgili yapılan çalışmaların sınıfla paylaşılmasını ister.	Öğrenciler sınıf düzeninde otururlar ve diyaloglarla ilgili yapılan çalışmalarını sınıfla paylaşırlar.	Plenum (Bütün öğrencilerin katılımı)	Bireysel notlar
06	12 dk.	Öğretmen sözcük çekilişi eğitsel oyunu oynanacağını bildirir. Bunun için beşer kişilik gruplar oluşturmalarını ister ve önceden hazırladığı materyalleri dağıtır.	Öğrenciler oyun için teşekkür ederler ve beşer kişilik gruplar oluştururlar. Dağıtılan materyallerle oyunu gerçekleştirirler. Daha sonra sınıf düzenine geçerler ve grup çalışmalarının sonuçlarını diğer öğrencilerle paylaşırlar.	Grup çalışması ve sunum	Oyun materyalleri
07	15 dk.	Öğretmen beşer kişilik gruplar oluşturmalarını ister, Farklı Kültürler ve Hoşgörü konusunda yazılmış okuma metnini dağıtır ve metin ile ilgili soruları cevaplandırmalarını ister.	Öğrenciler beşer kişilik gruplar oluştururlar, dağıtılan metni grup halinde incelerler ve soruları cevaplandırır.	Grup çalışması	Okuma metni Cevap yaprağı
08	8 dk.	Öğretmen çamaşır ipi yönergesinin ikinci kısmında flaş kartların, çamaşır mandallarının ve çamaşır ipinin toplanıp sınıf liderine verilmesini ister.	Öğrenciler flaş kartları, çamaşır mandallarını ve çamaşır ipini toplayıp sınıf liderine verirler.	Bireysel çalışma	25 flaş kart, 25 mandal yeterli sayıda çamaşır ipi yönergesi
09	3 dk.	Öğretmen etkinliği özetler, katılımcılara teşekkür eder ve bir sonraki ders için ödev verir.	Öğrenciler etkinlik yönlendiricisini dinlerken not alırlar. Etkinlik için teşekkür ederler.	Düz anlatım	
Toplam süre 80 dakika Açıklama: Hedef grubunun hazırbulunuşluk durumuna göre konunun işlenmesi için 240 dakika veya 320 dakika ayrılabilir. Bu durumda her bir aşma için ayrılan süre tekrar ayarlanmalıdır (belirlenmelidir).					

Ödev: Hoşgörü konusunda 2 sayfa (yaklaşık 400 sözcük) kapsamında bir ödev yazınız. Hazırladığınız ödevi sınıfla paylaşınız.

11. Değerlendirme

Eğitim ve öğretim süreçlerinin planlanmasında önemli aşamalardan biri değerlendirmedir. Değerlendirme, eğitimde öngörülen hedeflere ne kadar yaklaşıldığını ölçmek için yapılır (Bakırcıoğlu, 2016: 434). Eğitim ve öğretim süreçleri ile birlikte kullanılan materyallerin değerlendirilmesi de önemlidir. Bundan dolayı değerlendirme, etkinliğin gerçekleştirilmesinden önce yapılan çalışmaları ve eğitim – öğretim sürecini kapsamaktadır. Elde edilen değerlendirme sonuçları, eğitim ve öğretim süreçlerini planlayana, yaptığı çalışmaların ne kadar tutarlı, amaca yönelik vs. olduğu konusunda geri dönüt verilmesine de katkı sağlamaktadır. Bu nedenle planlama aşamasında değerlendirme konusu ayrıntılı bir şekilde düşünülmeli ve gerekli ölçme ve değerlendirme araçları titizlikle hazırlanmalıdır (Bayçu, Kocadağ ve Coşkun, 2014: 24).

Bu çalışmanın temel aldığı ders planı taslağında öğretmenden değerlendirme konusunda genel bilgilere sahip olması beklenmektedir. Öğretmenin değerlendirme uygulamaları birçok bileşeni kapsamalıdır (bkz. Viau, 2015: 146). Öğretmeden değerlendirme konusu ile ilgili önce 150 sözcük kapsamında genel bir metin yazması istenmektedir. Daha sonra etkinlikte ele alınan diyalog ve okuma metni ile ilgili yazılan sorulara verilen cevaplar analiz edilir. Etkinliğin öğretmen açısından değerlendirilmesi için 10 maddeden oluşan bir Gözlem ve Değerlendirme Formu kullanılır. Aşağıda hoşgörü konusu için geliştirilen Gözlem ve Değerlendirme Formu yer almaktadır.

Gözlem ve Değerlendirme Formu

Nr.	Beceriler	Değerlendirme dereceleri				
		Zayıf	Geçer	Orta	İyi	Çok iyi
01	Katılımcıların etkin katılımı sağlandı mı?					
02	Katılımcılar konuyu yeterince tartıştılar mı?					
03	Kültürel farklılaşma somut anlatıldı mı?					
04	Kültürel farklılık konusu anlaşıldı mı?					
05	Hoşgörü kavramı anlaşıldı mı?					
06	Gerekli mesajlar yerine ulaştı mı?					
07	Katılımcılar dersin sonunda kültür ve hoşgörü arasında bir bütünlük kurabildiler mi?					
08	Farklı kültürlere yeterince yer verildi mi?					
09	Derste katılımcıların dikkati çekildi mi?					
10	Dersten beklenen verim alındı mı?					

12. Sonuç ve Öneriler

Öğretmen adaylarıyla örnek bir ders planının geliştirilmesi ve bunun hoşgörü konusuna uyarlanması amacıyla değişik aşamalardan oluşan uygulamalı çalışmalar gerçekleştirildi. Öğretmen adayları önce kendilerine verilen taslağı bireysel çalışma olarak hoşgörü konusuna uyarlamaya çalıştılar. İkinci aşamada her sınıfta 10 öğretmen adayı hazırladıkları örnek ders planlarını sınıfla paylaştılar. Daha sonra beşer kişilik gruplar oluşturuldu. Beşer kişilik gruplarda en iyi hazırlanan ders planı seçildi. Yapılan eleştiri ve öneriler dikkate alınarak gerekli düzeltmeler yapıldı. Ortaya çıkan 50 örnek ders planı araştırmacının da yer aldığı bir komisyon tarafından incelendi. Bu elli örnek ders planı içinden 12'si seçildi ve basılabilir duruma getirildi. Bu çalışmalar sonucunda bu makalede tanıtılmaya çalışılan örnek ders hazırlama modeli ortaya çıktı. Bu çalışmanın Öğretmenlik Uygulaması dersinde de yararlı olduğu gözlemlendi. Bu tür çalışmalar ile öğretmen yetiştirmede kuram ve uygulama arasında bir köprünün kurulacağı

düşünölmektedir (bkz. Bilen, 1993; Demircioğlu, 2015; Demeuse ve Strauven, 2016).

Çalışmalar esnasında öğretmen adaylarıyla göç konusu değişik açılardan araştırıldı ve elde edilen bilgiler ışığında konunun seçimi gerekçelendirildi. Burada göç, çokkültürlölük, hoşgörü konularına değinilecektir (bkz. Banks, 2013; Harlak, 2000; Yazıcıoğlu, 2010).

Her yıl milyonlarca insan bir ölkeden diğerine göç etmektedir. Bu durum göç alan ölkelerde birtakım sorunlara neden olmaktadır. Sorunların asgari düzeyde tutulması, hoşgörü ortamının sağlanmasına ve devam ettirilmesine bağlıdır. Farklı költürlere sahip bireylerin birlikte yaşama olanakları yaratılmalıdır. Bunda en önemli rolü költürler hakkında bilgi ve hoşgörü oynamaktadır. Bundan dolayı özellikle eğitim kurumlarında költür ve hoşgörü kavramları ele alınmalıdır. Böylece gruplar birbirlerini yakından tanır, benzer ve farklı yönlerini görebilirler. Hoşgörünün temelinde, farklılıkları görmek ve bunları benimsemek yatmaktadır. Aynı zamanda költürel benzerliklerden yararlanılmalıdır. İnsan toplumu oluşturan diğer bireylerle etkileşim halindedir. Burada önemli olan, kişinin diğer insanlara karşı nasıl bir tavır takındığıdır. Bu bağlamda empati kurmanın önemi vurgulanmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olan Türkiye; çok költürlü, çok dilli, çok inançlı toplumsal bir yapıya sahiptir (bkz. Kuban, 2018: 5; Ortaylı, 2015). Bu zengin toplumsal yapıyla özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük sorunlar yaşanmadığı sık sık vurgulanmaktadır. Toplumun bu özelliği Anayasa'da da vurgulanmaktadır. Anayasanın 66. maddesine göre Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982: 144). Anadolu'daki bu költürel yapı Türkiye'nin sınırlarını aşp komşu ölkelerin içlerine kadar devam etmektedir. Çünkü siyasi sınırlar bu coğrafyada yaşayan halkların istekleri üzerine çizilmedi. Bu çoğulcu yapıyı göç hareketleri daha da zenginleştirmektedir. 1960 yılından beri devam eden göçten dolayı, Türkiye'deki bu çok dilli, çok költürlü, çok inançlı yapı en az 35 ölkeye kadar taşınmıştır. Kesin sayılar olmamasına rağmen Türkiye nüfusunun % 10'unun yurt dışında yaşadığı tahmin edilmektedir (<http://www.haberturk.com/yasam/haber/1250698-6-milyon-800-bin-turk-yurtdisinda-yasiyor> Erişim tarihi: 25.03.2018). Gidilen ölkelerde edinilen költürel zenginlik (deneyimler, alışkanlıklar) Anadolu'ya taşınmaktadır. Bundan dolayı Anadolu'da önemli bir költürlerarası etkileşim yaşanmaktadır.

Her bireyin, örneğin kendi değerlerini devam ettirmeyi, költürünü yaşamayı, dilini öğrenmeyi isteyeceğine saygı duyulmalıdır. Genel olarak birey, düşüncesi ne olursa olsun, költürünü yaşama ve kendini ifade etme

özgürlüğüne sahip olmalıdır. Her insanın kendine özgü değer sistemi, yargıları ve düşüncelerinin olması doğaldır. Farklı düşünen insanlara hoşgörüyle bakmak, saygı duymak ve olumlu bir tutum sergilemek gelişmişliğin önemli bir göstergesidir. Hoşgörü eğitimi alanında yapılan çalışmaların esin kaynağının Atatürk'ün Yurtta Sulh, Cihanda Sulh özdeyişi olduğu vurgulanmalıdır. Üç yıl boyunca yapılan çalışmalar esnasında göç, uyum, hoşgörü eğitimine yönelik önerilen önlemler aşağıda gösterilmiştir.

Öneriler

01. Eğitimde ve öğretimde kültürlerin benzer yönlerini temel almalıyız.
- 0 2. Öğretmen yetiştirme programlarında hoşgörü eğitimine yer vermeliyiz.
03. Hoşgörü eğitimini, eğitim kurumlarında branşlar üstü (interdisciplinary) konular bağlamında ele almalıyız.
04. Hoşgörü eğitimi alanında çalışan kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamalıyız.
05. Hoşgörü eğitimi alanında edindiğimiz bilgi ve deneyimleri ilgililerle paylaşmalıyız.
06. Karşılaştırmalı eğitim bağlamında diğer ülkelerin hoşgörü konusundaki deneyimlerinden yararlanmalıyız.
07. Yabancılara etkili ders verebilecek öğretmenleri yetiştirmeliyiz. Bu bağlamda öğretmenlik formasyon programlarını gözden geçirmeliyiz.
08. Toplum olarak hoşgörü ortamının sağlanması için çaba harcamalıyız.
09. Farklı kültürleri tanımak için gayret etmeliyiz.
10. Farklı kültürlerle hoşgörülü davranmalıyız.
11. Birbirimizi dışlamak yerine birbirimize empati (eşduyum) duymalıyız.
12. Hoşgörülü bir toplum olarak birbirimizin farklı yanlarını görüp Eleştirmek ve sorun yaratmak yerine birbirimize saygılı olmalıyız.
13. Bireye hoşgörünün de sonsuz olmadığı bilincini vermeliyiz.
14. Hoşgörü eğitimi alanında yapılan çalışmaları siyasette malzeme olarak kullanmamalıyız.
15. Hoşgörü konusunda Güney Amerika'daki gelişmeleri izlemeliyiz.
16. Öğrenci ve öğretmen değişim programlarını desteklemeliyiz.
17. Kültürlerarası eğitim etkinliklerini desteklemeliyiz.
18. Dinlerin hoşgörü konusunda söylediklerini karşılaştırmalı eğitim bağlamında araştırmalıyız.
19. Osmanlı dönemindeki uygulamaları araştırmalıyız.
20. Eğitim kurumlarında iletişim bağlamında retorik konusuna önem vermeliyiz (bkz. Altunya, 2018: 127 – 129; Zorn, 2017; (bkz. Wagner, 2017: 3).

Kaynakça

- Altunya, N. (2018). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Deneyimi (1848 – 2018). Ankara: Öğretmen Dünyası.
- Ateş, T. (1995). Hoşgörü ve Uzlaşma. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bakırcıoğlu, R. (2016). Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Banks, J. A. (2013). Çokkültürlü Eğitime Giriş (H. Aydın, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık. (Orijinali 2003 yılında yayımlanmıştır.).
- Başaran, İ. E. (1995). Hoşgörü ve Eğitim, yer aldığı eser: İncay Pehlivan (Yayına Hazırlayan). Hoşgörü ve Eğitim Toplantısı (5 Mayıs 1915), UNESCO Türkiye Milli Komisyonu ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Ortak Yayın No: 2: Ankara.
- Bayçu, S., Kocadağ, T. ve Coşkun, H. (2014). Masalların Dil Öğretiminde Kullanımı, yer aldığı eser: Hasan Coşkun (Ed.), Eğitim ve Öğretimde Masalların Önemi – Planlama, Uygulama ve Değerlendirme / The Importance of Fairy Tales in Education – Planning, Practising and Evaluating. Berlin: Dayyeli Verlag.
- Bilen, M. (1993). Plandan Uygulamaya Öğretim -Strateji Yöntem Teknik Taktik Plan Plan Örnekleri Ders Araç – Gereçleri. 3. Baskı. Ankara: TAKAV.
- Coşkun, H. (2006). Oyunlarla dil öğretimi [Spiele im Sprachunterricht / Learning Languages Through Games]. Ankara: CTB Yayınları 7.
- Coşkun, H. (2017). Barış Eğitimi, Friedenspädagogik, Peace Education. Berlin: Friedrich-Ebert- Stiftung & Dayyeli Verlag.
- Demeuse, M. ve Strauven, C. (2016). Eğitimde Program Geliştirme –Politik Kararlardan Uygulamaya (Y. Budak, Çev.). Ankara: Pegem Akademi. (Orijinali ikinci baskıdan yapılmıştır.)
- Demircioğlu, İ. H. (2015). Aday Öğretmenler İçin Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması. 3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Alman Basın Ajansı (DPA) (2016: 3). Mehr als 65 Millionen Menschen wurden aus ihrer Heimat vertrieben, Weser Kurier vom 21. Juni 2016.
- Erdoğan, M. Murat (2015). Türkiye’deki Suriyeliler, Toplumsal Kabul ve Uyum. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erginer, E. (2008). Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersi İçin Öğretimi Planlama Uygulama ve Değerlendirme, Etkinlik Öğretimi Temelli Yaklaşım. Ankara: Pegem.
- Fer, S. (2015). Öğretim Tasarımı, Genişletilmiş 3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Harlak, H. (2000) Önyargılar –psikolojik bir inceleme. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Kavcar, C. (1995). Hoşgörü Ve Eğitim Toplantısı Açılış Konuşması, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Ortak Yayın No: 2: Ankara.

<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/006.pdf> Erişim tarihi: 03.02.2018.

- Kavak, Y., Aydın, A. ve Akbaba Altun (2007). Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982 – 2007). Ankara: Yükseköğretim Kurulu.
- Kaymakcan, R. (2011) DEM DERGİ, Yıl 2, Sayı 6, İstanbul. http://dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak19.pdf Erişim tarihi: 8.2.2018.
- Kuban, Doğan (2018). Tarih boyunca kozmopolit dünya kavramı ve göçer geleneği. HBT Sayı 104 – 23 Mart 2018. İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2015). Türklerin Tarihi. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). Türkçe Sözlük, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Sönmez, V. (2010). Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı, 13. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahbenderoğlu, V. (2010). Yaşamak Şakaya Gelmez: Barış İçin Hoşgörü. Sayı:19/Yıl 5 Haziran/2010.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982.
- Thurner, M. (2013). Tolerans (Hristiyanlıkta). İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü, Eugen Biser Stiftung ve Ankara Üniversitesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Ünal, İ. H. (2013). Tolerans (İslam'da). İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü, Eugen Biser stiftung ve Ankara Üniversitesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Viau, Rolland (2015). Okulda Motivasyon, Okulda Güdüleme ve Güdülenmeyi Öğrenme (Y. Budak, Çev.). Anı Yayıncılık: Ankara. (Orijinali 2009 yılında yayınlanmıştır.)
- Wagner, J. H. (2017). Kriege und Krisen 2017: Der Friedensbeauftragte der evangelischen Kirche Renke Brahms im Interview “Kein Konflikt wird militärisch gelöst”, Kurier am Sonntag, 24./25./26. Dezember 2017).
- Yaylacı, F. (2013). Ders Bilimi. Ankara: siyasal kitabevi.
- Yazıcıoğlu, Ö. (2010). Türklerin Kültür Tarihi. İstanbul: Kalipso.
- Zorn, Daniel-Pascal (2017). Logik für Demokraten –Eine Anleitung. Stuttgart: Klett-Cotta.

Ek 1: Diyalog ile ilgili Soruların Cevapları

1. Empati, bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır.
2. Savaş en çok kadınları ve çocukları etkilemektedir.
3. Farklı kültürlerin oluşturduğu sorunun çözümünde en etkili olgu hoşgördür.
4. Hoşgörüye örnek olarak tasavvufta ilk akla gelen kişi Mevlana'dır.
5. Hoşgörü, hataları ve farklılıkları göz ardı etmektir. Bundan dolayı farklı kültürlerden gelen bireylerin birlikte kolay yaşamalarını sağlar ve toplumsal bütünlüğü korur.

Ek 2: Okuma Metni ile ilgili Soruların Cevapları

1. Hoşgörü, karşındakinin düşünceleri senin düşüncelerinin tam tersi de olsa karşı çıkmak yerine kendisini dinleyip düşüncelerine saygı duymak demektir.
2. Hoşgörüyü önce ailede ve sonra yakın çevremizde öğreniriz.
3. Evet, her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır.
4. Savaştan kaçarak başka ülkeye sığınanlara mülteci denir.
5. İnsan haklarından en temel olan hak yaşama hakkıdır.

Ders Planını Değerlendirme Ölçütleri

Sıra No	Ölçüt	Zayıf	Kabul edilir	Orta	İyi	Çok iyi
01	Genel bilgiler; eğitim kurumu, hedef grubu, ders (branş), konu ve süre olarak 40 – 50 sözcük kapsamında belirtilmiş mi?					
02	Derste işlenecek konunun seçimine yönelik gerekçe 150 -200 sözcük kapsamında yazılmış mı?					
03	En az 5 hedef (kazanım) yazılmış mı?					
04	Derste kullanılacak bir anahtar sözcük ve konu ile ilgili 24 Sözcük seçildikten sonra resimli ve üç dilli tablo hazırlanmış mı?					
05	6 kişi arasında geçen, 30 adımdan oluşan, 25 sözcüğün dengeli dağıtıldığı, 5 soru ve cevapların hazırlandığı bir diyalog yazılmış mı?					
06	5 paragraftan oluşan ve 25 sözcüğün (anahtar sözcük ve 24 sözcük) dengeli kullanıldığı, soru ve cevapların hazırlandığı bir okuma metni yazılmış mı?					
07	Eğitsel oyunun önemi açıklanmış mı?					
08	Kurgulanan eğitsel oyunun 10 (veya 15) kuralı belirlenmiş mi?					
09	Eğitsel oyunda kullanılacak materyaller hazırlanmış mı?					
10	Ayrıntılı ders akış şeması hazırlanmış ve öğrenilenlerin pekiştirilmesi amacıyla bir ödev yazılmış mı?					
11	Değerlendirme süreci için 10 maddeden oluşan bir gözlem ve değerlendirme formu hazırlanmış mı?					
12	Çalışmanın sonuç ve öneriler kısmı var mı?					
13	Çalışma ile ilgili en az beş kaynak belirtilmiş mi?					
14	Ders planının ekinde, soruların cevabı ve derste kullanılacak materyaller var mı?					

Katkıda bulunanlar: Şule Demirci, Fatma Nur Küçük, Teslime Yaşar, Yeşim Çelikbaş, Aziz Kurçak, Afife Işık, Julia Goggin ve Rasim Bakırcıoğlu

Çankırlı İbrâhim Hurrem Efendi ve 32 Farz Manzûmesi

İbrahim AKYOL*

Öz

Türk-İslam Edebiyatı içeriği bakımından yelpazesi çok geniş bir edebiyattır. Bu edebiyatın ürünleri arasında dinî muhtevalı manzum ve mensur eserler de bulunmaktadır. Dinî konuların toplum tarafından daha iyi anlaşılması, zihinlerde kalması ve özümsebilmesi için bu eserlerin manzum olarak yazılması tercih edilmiştir. Manzum yazılan bu eserler medreselerde ders olarak okutulmuş, böylece etkilerinin uzun ömürlü olması sağlanmıştır. Bu tarzda yazılan Kaside-i Nûniyye ve Gülzâr-ı Ma'nevî gibi eserler asırlardır Osmanlı medreselerinde de okutulmuştur. Divân sahibi bir şair ve aynı zamanda müderris olan Çankırlı İbrahim Hurrem de İslam'ın temel farzlarının işlendiği gelenekteki otuz iki farzı manzum bir şekilde anlatmıştır. Ancak teyemmümün farzı bu manzumede yer almazken onun yerine İslâmî terminolojideki emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkeri (iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak) koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Çankırlı Hurrem, Otuz İki Farz, Manzume, Dinî Edebiyat.

The Poetics of Hurrem from Cankırı Telling The Thirty-Two Fardh

Abstract

Turkish-Islamic Literature is very rich in terms of content. The works such as prose and verse containing religious themes are also among the works of this literature. It was preferred to write these works in prose to help the society to understand the religious topics in a better way, keep them in mind and internalize them. These works written in verse became coursebooks in madrasahs thus their effect became long-lasting.

The works such as Kaside-i Nuniyye and Gülzâr-ı Manevi written in this style were taught in the Ottoman madrasahs for centuries. Ibrahim Hurrem from Cankiri who had a divan and was an engineer at the same time, told the thirty-two fardh in verse. However the fardh of dry ablution was not included in the work instead ordering the good and avoiding the evil was written.

Key Words: Hurrem from Cankiri, the thirty-two fardh, poem, religious literature

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. iakyol18@karatekin.edu.tr.

Giriş

Türk-İslam edebiyatı, orijinal ve zengin konuları ile hâlâ tam anlaşılammış, içeriği hakkıyla değerlendirilememiş bir edebiyattır. Edebî ürünleri söz, ses ve şekil kalıplarını aşarak onların anlam dünyasına girmek, anlam dünyasını oluşturan mefhum, kavram ve mazmunları idrak etmek ve bunların arkasındaki zengin dünya görüşünü mukayeseli bir şekilde ortaya koymak için ciddi bir gayret ve cehde ihtiyaç vardır.

Türk edebiyatının en orijinal yönlerinden birisi de dinî-tasavvufî konuları, kavramları, mefhumları vs. edebiyatın imkânlarını kullanarak anlatmasıdır. Manzum olsun mensur olsun edebî imkânları değerlendirerek ibda' edilen eserler daha uzun ömürlü ve etkisi daha uzun olmaktadır. *"Hemen her konudaki mensur dinî eserler, aynı zamanda manzum olarak da kaleme alınmıştır. Bu hususta teessüs eden bir geleneğin rolü olduğu gibi ta'limî (öğretici) bir gaye ile yazılan manzum eserlerin daha kolay okunması ve ezberlenebilmesinin tesiri de büyüktür. Her konuda her türde üç beş beyitten binlerce beyte kadar aruz ve hece vezniyle manzumeler yazılmıştır."*¹

Osmanlı medreselerinde okutulan manzum dinî eserler genel olarak Arapçadır. Bu tarz eserlerin en meşhuru İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'e aittir. Arapça yazılan Kaside-i Nûniyye namıyla bilinen bu manzume, 105 beyitten meydana gelmekte olup kelâmî meseleleri önemlerine göre bir veya birkaç mısradaki ele almış ve Mâturîdî ekolü çerçevesinde işlemiştir. Bu eser, son dönemlere kadar Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve talebelere ezberlettirilmiştir.² Bu tarzda Türk dilinde yazılan eserler de pek çoktur. Özellikle Fatih döneminde yaşamış Bayramiyye mutasavvıflarından Şeyh İbrahim Tennûrî'nin kaleme aldığı Gülzâr-ı Ma'nevî dikkat çekmektedir. Şeyh Tennûrî eserinde giriş bölümünden sonra, namaz, abdest, oruç, hac, zekât gibi bedenî ve mali ibadetler, nikâh, talak, hayvan kesmek, vakıf, alışveriş, şehadet, vekâlet, dava, ikrar, sulh, mudarebe, rehin gibi muamelata ait şer'î hükümler, vedia, icâre, kitâbet, hacr, gasb, şuf'a, zina, had, sayd, cinayet ve birçok mevzuya ait hükümleri, konu başlıkları altında incelemiş, bu konuları ayet ve hadislerle delillendirmiştir. Bunları tasavvufa tatbik

---

¹ Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 364.

² M. Said Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kaside-i Nûniyyesi", *AÜİFD*, 1983, Cilt XXVI, s. 549. Eser pek çok kimse tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. En son olarak da M. Said Yazıcıoğlu tarafından hem Türkçeye hem de Fransızcaya tercüme edilmiştir.

ederek bâtni te'villerini bildirmiş, fakat hiçbir suretle bâtni hükümler vermeyerek şeriatın zahirinden ayrılmamıştır.³ Tennûrî, namazın şartlarından olan temizliğin bâtni yönünü şöyle anlatmaktadır:

Eger bildün ise rüknin namâzun
Pes olsun şartına hem imtiyâzun

Bil imdi şart-ı evveldür tahâret
Tahâretsüz kişi bulmaz sa'âdet

Beden yunmağıla kul tâhir olmaz
Hidâyet nûrı andan zâhir olmaz

...
O niyyet bu vuzû 'da pes talebdür
Taleb maksûdı bulmağa sebebdür

Pes el yumak cihânun ölmesinden
Ayak yumak yolunda yilmesinden

Baş açuban yüzün toprağa urmak
Yüz agardup başa devlet irürmek

Bu tertib üzre kılmakdur 'ibâdet
Bu sünnet üzre kılmakdur sa'âdet⁴

Bu tarz manzume yazarlardan birisi de Çankırı'daki medreselerde müderrislik yapan aynı zamanda divan sahibi olan şair İbrahim Hurrem Efendi'dir.

1. İbrâhim Hurrem Efendi'nin Hayatı

Çankırı'da doğmuştur ama doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl adı İbrâhim olup şiirlerinde Hurrem mahlasını kullanmıştır. Ahmet Talât Onay, onun asil bir aileden geldiğini, zamanının ulemâ ve fuzalâsından çok saygı görmüş âlim, şair ve oldukça zengin bir zat olduğunu, zamanın valileriyle ayrıca o devirde sadrazam olan Gâlib Mehmed Paşa ile münasebeti bulunduğunu, yine o devrin önemli şairlerinden Mâhî ile tanıştıklarını, zamanın fuzalâsından sayıldığını anlatmaktadır.⁵

³ İbrahim Tennûrî, *Gülzar-ı Ma'nevi*, (Haz. Mustafa Demirel), Çağrı Yayınları, Ankara, 2005, s. XXXVI.

⁴ Tennûrî, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁵ Mehmet Arslan, "Çankırlı İbrahim Hurrem", *Türk Edebiyatı İsimleri Sözlüğü*, 25.02.2015. 08.09.2018 tarihinde "www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com"

İbrahim Hurrem, 1240/1824-1825 yılında Çankırı'da vefat etmiştir. Çankırlı şair Nikâbî tarafından vefatına şu tarih manzumesi yazılmıştır:

Bu fenâdan irtihâl itdi bekâ-yı âleme
Hurrem ola dâr-ı ukbâda be-hakk-ı Kibriyâ

Hep senâ-hânıydı ehl-i fazl u dâniş ilmîne
Muhlis-i ehl-i tevâzu‘ hasm-ı magrûr bî-riyâ

Fâiku’l-akrân adîmü’l-misl ol sâhib-neseb
..... içre Hassân-ı zamân idi şehâ

Ya‘ni Hânîzâde İbrâhim Hurrem hakkına
Dedi târihin “Nikâbı afv idüb cürmün Hudâ”
(1240/1824-1825)

Bu tarih manzumesinden onun âlim bir kişi olduğunu, zamanın âlimleri ve fazilet sahiplerinin takdirlerini kazandığını, “muhlis-i ehl-i tevâzu‘ ve hasm-ı magrûr” (alçakgönüllülülerin samimi dostu ve gururluların hasmı) fedakâr bir insan olduğunu, zamanının “Hassan”ı sayıldığını ve Hânîzâde İbrâhim Hurrem ünvanıyla maruf olduğunu anlıyoruz. Ahmet Talât onun bir divanı olduğunu söylemiş ve Çankırı Şairleri adlı eserinde şiirlerini yayımlamıştır.⁶ Ayrıca ilmî eserlerinin de olabileceğini belirtmektedir.

“Hurrem, Çankırı şairlerinin en kuvvetlilerindedir. Gazellerinde Nâbî ve Koca Râğıb Paşa'nın izleri görülür. Kasidelerinde ahenkli kelimeler, terkipler kullanmasına bakılarak onun bir Nefî ve Nâbî takipçisi olduğu söylenebilir. Birçok divan şairinde olduğu gibi Hurrem de kafiyenin sevkiyle şiir yazmış, yani kafiye kelimelerinin hatırı için fikir bulmaya çalışmış, doğal olarak bu nedenle bazı soğuk ve zayıf beyitler de meydana getirmiştir. Enderunlu Vâsıf ve Enderunlu Fâzıl ile muasır olduğu hâlde bunların şiir anlayışlarına ilgi duymamış daha ziyade Nâ'ilî-i Kadîm ve Nâbî vadisini

---

adresinden erişildi; Ahmet Talât Onay, *Çankırı Şairleri*, cilt 2, Çankırı Matbaası, Çankırı, 1932, s. 6-7.

⁶ Hurrem'in divanının yazma nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi kısmı 3556 numarada kayıtlıdır. Bu nüshadan hareketle Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Abdullah Eren, *Çankırlı İbrahim Hurrem Divanı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1999. Ancak makalemize konu olan manzum 32 farz, divanın yazma nüshasında bulunmamakta, Ahmet Talât neşrinde yer almaktadır.

takip etmiştir. Bununla beraber Hurrem'in arasına Nedîm tarzına da temayül ettiği, şuhluk gösteren bazı gazellerinin görülmesinden anlaşılmaktadır. Hurrem, devrinde kendi çağdaşı olan Mâhî'nin şiirlerini beğenirdi ve onun bir şiirine nazire de yazmıştı. Kendisinden çok da güçlü olmayan Mâhî'nin şiirlerinin dilden dile dolaşması, onlara başka şairler tarafından da birçok nazireler yazılması Hurrem'in şiirlerinde daha çok hakimane tarzı tercih etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Arapça ve Farsçaya da fevkalade vukufu olan Hurrem'in bu dillerde de şiirleri bulunmaktadır".⁷

2. İbrâhim Hurrem'in 32 Farz Manzûmesi

Çankırlı İbrahim Hurrem İslam Dininin temel farzlarını içeren 32 farzını anlattığı manzumesinde sıralama şu şekildedir: İslam'ın şartı 5, imanın şartı 6, guslün şartı 3, abdestin şartı 4 ve namazın şartı 12 olup bunun 6'sı içinden 6'sı dışındadır. Geleneksel İslamî terminolojide 32 farzın 2 tanesi ise teyemmümün farzları olarak kabul edilirken Hurrem, teyemmüm yerine emri bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkeri (iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmak) ilave ederek sayıyı 32'ye tamamlamıştır. Şair bu manzumeyi yazmasının asıl sebebi olarak da, bir hayır dua almak olduğunu belirtir. Manzume aruzun "fe i lâ tün fe i lâ tün fe i lün" kalıbıyla gazel kafiye şemasıyla yazılmıştır.

İbrahim Hurrem şairliği yanında alim ve müderris olduğu göz önünde bulundurulursa, yazmış olduğu bu manzumeyi medresede okuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Der-Beyân-I Ta'Rîf-İ Ferâiz-İ İsnâ ve Selâsîn Li-Seyyid Hurrem⁸

Hurrem Efendi tarafından yazılan 32 farzın tarifinin beyanıdır.

- 1 Şart-ı İslam beş dürür dinle kelâm
Eylerim tâdât ber-hüsn-i nizâm
Sözü dinle: İslam'ın şartı beştir. Düzgün bir şekilde sayalım.
- 2 Evvelâ tevhîd-i Hak celle alâ
Hem şehâdet nâmına olmuş be-nâm
Öncelikle Yüce Hakk'ı birlemektir. Zira şehadet adıyla adlandırılmıştır.

⁷ Onay, *a.g.e.*, s. 10-14; Arslan, *a.g.m.*, s.1, Eren, *a.g.t.*, s. 3-9.

⁸ Onay, *a.g.e.*, s. 99-100.

- 3 O lisânen kalb ile tasdîkdir
Rûz u şeb koma dilinden ey hümâm
O, dil ve kalp ile tasdiktir. Ey himmet ehli! Gece ve gündüz dilinden onu düşürme.
- 4 Hem salât ile zekât u savm u hac
Hacca ger gücün yeterse et kıyâm
Hem namaz ile zekât, oruç ve hacdır. Haccı gücün yeterse yerine getir.
- 5 Dahi îmânın sıfatı altıdır
Ol edâsıyla anın âlî makâm
İmanın sıfatı altı olup o edasıyla yüce bir makamdır.
- 6 Ya'ni kim amentü billâh lafzını
Âhire varınca oku kıl tamâm
Yani ki "amentü billah" duasını sonuna kadar oku, tamam olsun.
- 7 Üç dürür guslün dahi farzı ayân
Mazmaza istinşaka kıl ihtimâm
Guslün ise farzı açıkça üçtür. Ağza ve buruna su vermeye özen göster.
- 8 Bâdehû pâk eyle sâir cismini
Eyle bu emr-i be-nâme ihtirâm
Sonra bütün vücudunu temizle. Zira bu emre saygı göster.
- 9 Dört dürür abdeste farz pâk-hûy
Ellerin yüzün yumak ey zü'l-kirâm
Ey temiz huylular! Abdestin farzı dördtür. Ey şeref sahipleri! Elleri ve yüzü yıkamaktır.
- 10 Mesh kılmak başının dörtte birin
Ayağın yumak topuguyla müdâm
Başının dörtte birini mesh etmek, ayağını topuklara kadar yıkamaktır.
- 11 On iki oldu namâzın şartları
Taşradır altı içinde altı tâm
Namazın şartları on ikidir. Altısı dışından tam olarak da altısı içindedir.

- 12 Hem tahâret taşrasından şart durur
Et necâsetden hadesden subh u şâm
Dışından olarak, gece ve gündüz necasetten (maddî kir/kirlilik, insan pisliği vb.) hadesten (Namaz gibi bazı ibadetleri ifa etmeye engel olan hükmî kirlilik, mânevî pislik. Cünüplük, abdestsizlik vs.) temiz olmak şarttır.
- 13 Setr-i avret kibleye dönmek dahi
Vakt u niyet birle bulmuş ihtîşâm
Avret yerlerini örtmek, kibleye dönmek, vakit ve niyet ile birleşince muhteşem olur.
- 14 İftitâh tekbir içinden şart durur
Hem kırâatle dahi olmuş kıyâm
İçinden olarak da iftitah tekbiri (başlama tekbiri) hem kıraat (Kur'an-ı Kerim okumak) hem de kıyam (ayakta durmak) şarttır.
- 15 Hem rükû' ile sücûd hem ka'de-i
Âhire içre oturmakdır hitâm
Rükû ile secde etmek ve ka'de-i âhire (son oturuş) ile bitirmektir.
- 16 İki şey dahi olubdur buna zam
Emr ü nehyi hazreti Rabbü'l-enâm
Buna iki şey daha ilave edilmiştir. Bütün yaratılmışların Rabbinin emir ve nehiyelerine (uymasıdır.)
- 17 Emri tut nehyinden eyle ictinâb
Tâ karargâhın ola dâru's-selâm
(O'nun) emrini tut, nehiyelerinden (sakındırdıklarından) kaçın. Zira o zaman varacağıın yer dâru's-selâm (selam yurdu - cennet) olur.
- 18 Nazma çekdim bu ferâiz dürünü
Buldu bu hüsn-i edâda intizâm
Bu farz türlerini nazma çektim. Böylece güzel bir şekilde intizam buldu.
- 19 Zîver-i etfâl ola bu nev-zuhûr
Olalar ezberle ıtrıyyu'l-meşâm
Bu yeni yetme (manzume) çocukların süsü olsun. Ezberleyerek burunları güzel koku alsın.
- 20 Bir duâ-yı hayra olmaktadır sebep
Hurremin ancak budur aslı merâm
Sebep, bir hayır dua almaktır. Hurrem'in asıl amacı da budur.

Sonuç

Müslüman toplumların oluşturduğu İslamî edebiyatta, edebî eserlerin konuları aynı zamanda dinî konular da olmaktadır. Bu konuların daha iyi anlaşılması, ezberlenmesi, zihinde kalabilmesi için manzum şekilde anlatımlar da tercih edilmiştir. Bu tarz özellikle Türk-İslam edebiyatında gelişmiş hemen hemen her dinî konuda manzum eserler vücuda getirilmiştir. Çok uzun manzum eserlerde mesnevi nazım şekli tercih edilirken daha kısa olan manzumelerde gazel kafiye şeması ile yazılması uygun görülmüştür. Şair burada edebî yönünü de gösterme imkanı bulmaktadır. Bunlardan birisi olan divan sahibi Çankırlı Hurrem Efendi, büyük bir ihtimalle görev yaptığı medresede okutmak için İslâmî terminolojide 32 farz olarak bilinen ibadet ile ilgili hükümleri manzumeye aktarmıştır. Bu manzumede 32 farzı kısa kısa açıklamış ve sonuna ise emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkeri ilave etmiştir. Asıl amacının ise bir hayır dua almak olduğunu söylemektedir.

Bu tarz edebî eserler vücuda getirmek günümüzde de devam etmektedir.

Kaynakça

- Çelebioğlu, Âmil, (1998). “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Yazıcıoğlu, M. Said, (1983). “Hızır Bey ve Kaside-i Nüniyesi”, *AÜİFD*, C. XXVI.
- İbrahim Tennuri, (2005). *Gülzar-ı Ma'nevi*, Mustafa Demirel. (Yay. Haz.). Ankara: Çağrı Yayınları.
- Arslan, Mehmet, (2015). “Çankırlı İbrahim Hurrem”. 08.09.2018 tarihinde www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com adresinden erişilmiştir.
- Onay, Ahmet Talât, (1932). *Çankırı Şairleri*. Cilt 2. Çankırı: Çankırı Matbaası.
- Eren, Abdullah, (1999). *Çankırlı İbrahim Hurrem Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Latîfî'nin "Esmâü süveri'l-Kur'ân" İsimli Manzûm Süre Tertibi: Yazma Nüshaları, Metin ve Değerlendirme¹

Burhan ÇONKOR²

Öz

Kur'ân'a hizmet amacının bir parçası olarak tarihî süreç içerisinde, gerek Kur'ân müfredâtı gerekse tefsiri konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Kur'ân sureleri de üzerinde en çok çalışma yapılan ve birçok yönden incelemeye konu olan alanlardandır. Zaman zaman bu çalışmalar, daha pratik olması ve daha kolay akılda kalması maksadıyla manzûm bir şekle bürünmüş ve edebî eserler içerisinde yerini almıştır. Kur'ân'da yer alan 114 sûrenin gerek nüzûl gerekse Mushaf'taki sırasının esas alınarak yazıldığı manzûm ve mensûr süre tertipleri de bu edebî çalışmalardandır. Sürelerle ilgili yazılan bu türden eserlerin sayısı fazla olmamakla beraber, dikkate değer çalışmaların ortaya konulduğu da görülmektedir. Arapça ve Osmanlıca olarak kaleme alınmış bu eserlerde, süre isimlerinin daha çabuk öğretilmesinin yanında, süre içeriklerinin de pratik olarak kazandırılması hedeflenmiştir.

Bu çalışmalardan biri de 1582 tarihinde vefat eden Şâir Latîfî tarafından kaleme alınmıştır. Başta tezkire olmak üzere edebiyat alanında birçok esere imza atmış olan Şâir Latîfî'nin, dînî ilimler alanında da çalışmaları vardır. Çalışmamızda öncelikle manzûm süre tertibi hakkında bilgi verilmiş ve bu alanda ortaya konulmuş olan örneklere kısaca değinilmiştir. Ardından, Latîfî'nin hayatı ve farklı konularda yazmış olduğu eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra müellifin Osmanlıca olarak kaleme aldığı ve "Esmâü süveri'l-Kur'ân" ismiyle bilinen manzûm çalışması üzerinde durulmuştur. İlgili eserin öncelikle tespit edilen yazma nüshalarının tanıtımı yapılmıştır. Ardından, eserin metnine yer verilmiş ve nüshalara göre farklılık arzeden kısımlar dipnotlarda gösterilmiştir. Daha sonra ise eserden anlaşılan mana özet olarak ifade edilmiştir. Son olarak ilgili eserin benzer diğer çalışmalara nispetle önemine dair bir değerlendirme ile çalışmamız tamamlanmıştır. Yaptığımız bu çalışmanın, manzûm süre tertibi edebiyatının tanınması ve yazma eser külliyyatımızın gün yüzüne çıkarılmasına katkı sağlayacağını umut ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Latîfî, Kur'ân, Süre, Tertîb, Şiir

¹ Bu çalışma, 12-16 Eylül 2018 tarihleri arasında Çorum'da düzenlenen Akşemseddin Uluslararası İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve ilgili eserin yazma nüshalarının karşılaştırılarak Latin harfleriyle aktarılmış halidir.

²Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-mail: bconkor@hotmail.com

Latîfî's Study About Poetical Arrangement of Surahs with the Name of "Esmâü süveri'l-Kur'ân" : Manuscripts, Translation and Scrutiny

Abstract

Many works have been done in the history to serve the Qur'an. These studies are often concerned with the meaning or explanation of the words in the Qur'an. Qur'anic surahs are also the most studied areas. Sometimes these works on the Qur'an are written poetically in order to be understood and learned easily. There are 114 surahs in the Qur'an and poetical and prose works have been carried out according to the order of descent of these Qur'anic surahs or the arrangements in the Qur'an. The number of poems written about the Qur'anic surahs is not much but important work has been done in this regard.

In this work, firstly, the studies about the poetic arrangement of the surahs will be introduced and the examples made in this area will be briefly mentioned. Then, Latîfî's life and information about his works written on different topics are given. Afterward, he will focus on the poetry study "Esmâ-i Süver-i Kur'ân" written in Ottoman language by the poet Latîfî who died in 1582. Firstly, Manuscript copies of the work was introduced. Then, the text of the work has been mentioned and the parts which show differences according to the copies are shown in the footnotes. We will then introduce the features and content of this work. Then, the mana understood from the work is expressed as a summary. Finally, our study was completed with an assessment of the importance of the work in relation to other similar studies. We hope that this study will contribute to the recognition of literature of poetical arrangement of surahs and handwritten works.

Key Words: Qur'anic Commentary, Latîfî, Qur'an, Surah, Arrangement of Surahs, Poetry

Giriş

İndirildiği günden bu yana pek çok yönden inceleme konusu olan Kur'ân-ı Kerim ile ilgili olarak, sadece dini ilimler alanında değil edebiyat alanında da önemli eserler ortaya konulmuştur. Klasik Türk Edebiyatında, manzum ve mensur olarak yazılan pek çok eserde Kur'ân-ı Kerim ve özelliklerine değinilmiştir. Bazı sûrelerle ilgili olarak yazılan manzûm tefsirler³ başta olmak üzere, Kur'ân'ın faziletleri,⁴ Kur'ân-ı Kerim'de bulunan peygamber kıssaları, özellikle Hz. Yusuf ve Züleyha mesnevileri, Hz. İbrahim'den

---

³ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Taş, B. (2015). Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn, sy. 37, 101-121.

⁴ Çelebioğlu, A. (1998). *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: MEB Yay. 348-365.

bahseden Halilnâmeler, Hz. Süleyman'ı anlatan Süleymannâmeler, Hz. Zülkarneyn'i anlatan İskendernâmeler ile Hz. Âdem, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Peygamber'e ait kıssaların konu edildiği⁵ eserler örnek olarak verilebilir.⁶

Kur'ân'ın içeriği hakkında yapılan çalışmaların başında sûreler gelmektedir. Süre isimlerinin ve sıralamalarının daha kolay öğretilmesi ve akılda kalmasına yönelik mensûr ya da manzûm olarak hazırlanan çalışmalarda, sûrelerin isimleri zikredilirken genellikle içerikleri ve manaları ön plana çıkarılmıştır. Sûrelerin Kur'ân'daki isimlerinin Hz. Peygamber tarafından tevkîfî olarak belirlendiği genel olarak kabul edilmekle beraber bir sûrenin birden fazla isimle anıldığı bilinmektedir (Zerkeşî, 1957, s. 263-265; Suyûtî, 1974, I, 141 vd.). Çalışma konumuz olan eserlerde de bazen vezin uyumunu sağlamak bazen de kâfiye uygunluğu açısından sûrelerin bilinen isimlerinin dışında başka isimlerle zikredildiği görülmektedir.

Çalışmamızda öncelikle tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda şu ana kadar yapılmış olan çalışmalar hakkında bilgi verilecek ardından da araştırma konumuz olan *Esmâü süveri'l-Kur'ân* adlı eser üzerinde durulacaktır.

A. SÛRE TERTİBİ KONUSUNDA YAPILMIŞ MANZÛM VE MENSÛR ÇALIŞMALAR

1. *el-Kasîdetü'l-müştemile (el-Kasîdetü'l-ferîdetü'l-ğarrâ) alâ esmâi süveri'l-Kur'ân*: Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) sûreleri Kur'ân'daki sırasına göre zikrettiği Arapça hutbesidir. Elli beş beyitten oluşan eser, Ahmed Ömer el-Mahmesânî tarafından neşredilmiştir (Kandemir, 2001, XXIV, 117).⁷

2. *Kasîde fî esmâi süveri'l-Kur'ân*: Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Câbir el-Hevvârî'nin (v. 780/1378) yazdığı Arapça manzûm bir na'attır. Kâdî İyâz'ın, sûrelerin isimlerinden tevriye yoluyla söz ettiği uzun bir hutbesinden esinlenilerek nazmedilmiş olan kasidede asıl konu Hz. Peygamber ve aşere-i mübeşşereye övgüdür. Altmış

⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Türkdogan, M. G. (2010). Klâsik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*, III/15, 65-90; Güler, Z. (2014). *Divan Şiirinin Kaynağı Olan Enbiya Menkıbeleri*. Nevşehir: Genç Kalemler Yay.; Gökalp, Haluk, *Türk Edebiyatında Manzum Tevhidler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.

⁶ Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bkz. Uzun, M. (2002). "Kur'an (Edebiyat)" md. XXVI, 414-417. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

⁷ Kasidenin metni Bursalı Mehmet Tahir'in *Delîlü't-Tefâsîr* adlı eserinde de zikredilmiştir. Bkz. Bursalı, M. T. (1324/1906). *Delîlü't-tefâsîr İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dâir Ma'lûmât-ı İcmâliyye*, İstanbul: Hilâl Matbaası. 59-61.

beş beyitten oluşan kaside, *Nefhu't-tîb* adlı eserde yer almaktadır (Makkarî, 1968, VII, 324 vd.; Bursalı, 1324/1906, s. 61-63). Kaside, N. Ali-M. Siret tarafından *Kaside-i Bedüiyye* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Kılıç, 1999, XIX, 384).

3. Eserin başlığı bilinmemekle beraber Türk edibi Kâni Efendi'nin (v. 1206/1792) yazdığı ve surelerin sondan başa doğru zikredildiği Osmanlıca mensûr bir çalışmadır. Bu çalışma da Bursalı Mehmet Tahir'in eserinde zikredilmekte ve eserin metnine yer verilmektedir (Akpınar, 2009, s. 7).

4. *Hâzihî hutbe fî ta'dâd-i süveri'l-Kur'ân*: Yine aynı eserde müellifi belirtilmeden zikredilen ve Arapça mensûr bir hutbe olarak kaleme alınan eserin de Kâni Efendi'ye ait olduğu iddia edilmektedir (Akpınar, 2009, s. 7). Eser dua tarzında kaleme alınmış ve sûreler, Mushaftaki sırasına göre zikredilmiştir (Bursalı, 1324/1906, s. 33-37)

5. *Tertîb-i Nefîs*: Trabzonlu Şakir Ahmed Paşa (v. 1234/1819) tarafından yazılan mesnevî tarzındaki manzûm çalışma, üçerli beyitler halinde yazılmış toplam 478 beyitten oluşmaktadır ve 54 sayfadır. Eserde besmeleden sonra telif sebebi ve Kur'an'ın bazı özellikleri zikredilmektedir. Daha sonra surelerin her biri üçer beyitle ele alınmış, ilk beyitte sûre ismi, ikinci beyitte sûrenin kaç ayetten oluştuğu, üçüncü beyitte ise ihtilaf edilen ayet sayısı belirtilmiştir. Her sûrenin başında sûre ismi ile Mekki veya Medeni oluşu zikredilmiştir. Secde ayeti bulunan sûrelere, üçüncü beyitlerde işaret edilmiştir.⁸

6. *Manzûme-i Şeyhüslâm Yahyâ Efendi fî Tertîbi Süveri'l-Kur'ân*: Şeyhüslâm Yahyâ Efendi (v. 1053/1644) tarafından manzûm olarak kaleme alınan eser, Fâtihâ suresinden başlayıp Mülk suresinde sona ermektedir. Mülk sûresinden sonraki kısım ise daha sonra aynı vezinle bir başkası tarafından tamamlanmıştır. Eserin Mülk sûresinde sona ermiş olması, son iki cüzde yer alan sûrelerin herkes tarafından bilindiği şeklinde izâh edilmiştir (Akpınar, 2009, s. 8).

7. *Nazm-ı Sûre-i Kur'ân-ı Kerîm*: es-Seyyid Muhammed b. İbrahim b. Muhammed Âgâh tarafından 1170 tarihinde kaleme alındığı bilinmektedir. Eserde sûrelerin isimleri ve mesajları konu edilmektedir. Sûrelerin Mushaf sırasına göre zikredildiği manzûm eser, 49 beyitten oluşmaktadır (Akpınar, 2009, s. 8 vd.).

8. *Medhiyye-i Sultân Murâd Hân be-Tertîb-i Sûre-i Kur'ân*: Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan ancak 16. veya 17. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilen Şâir Dâ'î'ye ait manzûm eser, 51 beyitten oluşmaktadır ve *fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün* vezninde yazılmıştır. Kur'an'daki bütün sûreler zikredilmiş ancak Fâtihâ sûresinden sonra Nâs

⁸ Bu eserle ilgili detaylı bilgi ve eserin metni için bkz. Yıldız, A. (2008). Şakir Ahmed Paşa'nın 'Tertîb-i Nefîs' Mesnevîsi. Sivas: *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XII, 2, 179-223.

sûresine geçilerek sondan başa doğru Bakara sûresine gelinmiştir. Bazen süre isimleri yerine sürelerin ilk kelimelerinin kullanıldığı olmuştur (Kaplan, 2016, s. 267-280).

9. *Süverü'l-Kur'ân*: Asıl adı Abdalbâki olan Şâir Senâ'î (v. 1100/1688-89) tarafından yazılan manzûm kasîde, *fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün* vezninde yazılmış olup toplam 49 beyitten oluşmaktadır. Eserde süreler Mushaftaki sırasına göre zikredilmiş ancak Mâide sûresine yer verilmemiştir (Kaplan, 2017, s. 5-10).

10. Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada, Hacı Hasan Rıza hattı ile yazılan Mushafların sonundaki hatim duası da bu konuda yapılan çalışmalar arasında zikredilmiştir. Sürelerin isimlerinin Mushaf sırasına göre zikredildiği dua, "Allahümme salli alâ seyidine Muhammedinillezî âteytechü's-seba'l-mesânî ve cealtehâ Fâtihate'l-Kitâb" cümlesiyle başlayıp, "Deâ ilâ kelimeti'l-İhlâs li-Rabbi'l-Felak ve'n-Nâs fehedâ meni'ttebeahü ile's-savâb" cümlesi ile sona ermektedir (Akpınar, 2009, s. 8).

B. LATÎFÎ VE ESMÂÜ SÜVERİ'L- KUR'ÂN'I

1. Latîfi'nin Hayatı ve Eserleri

Latîfi'nin hayatı ve eserlerine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Bu nedenle biz, hayatını kısaca aktararak ilgili çalışmalara atıfta bulunmayı uygun görüyoruz.

Kastamonu doğumlu olan Şâir Latîfi'nin, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 895-896/1490-1491 tarihlerinde dünyaya geldiği sanılmaktadır. Asıl adı Abdullatif olup, mahlası Latîfi'dir. Hatipzâdeler ailesine mensup olan Latîfi'nin soyu Fatih Sultan Mehmet dönemi şairlerinden Hamdi Çelebi'ye kadar uzanmaktadır. Tahsiline Kastamonu'da başlamış, daha sonra yirmi beş yaşlarında iken iş bulmak amacıyla İstanbul'a gitmiştir. Bir süre sonra buradan Belgrad İmaretî kâtipliğine görevlendirilen Latîfi, 1543 yılında İstanbul'a dönmüş ve kâtiplik görevine burada devam etmiştir. Ardından Rodos İmaretî kâtipliğine görevlendirilmiş, bir süre sonra ise yine aynı görevle Mısır'a gitmiştir. Latîfi'nin, hayatının son yıllarında İstanbul'a döndüğü ve burada vefat ettiği söylendiği gibi, 1582 yılında Mısır'dan gemiyle Yemen'e gittiği esnada geminin batması sonuca boğularak vefat ettiği de ifade edilmektedir (Sevgi, 2003, XXVII, 111).

Latîfi'nin yaklaşık on iki eseri olduğu zikredilmektedir. Bunlardan ulaşabildiklerimiz şunlardır:

1. Tezkiretü's-şuarâ: Latîfi'nin en önemli çalışması sayılan ve şairlerin hayatları, şiirleri hakkında etraflıca bilgi verilen eser, bir

mukaddime, üç fasıl ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Çeşitli baskıları mevcuttur.

2. Evsâf-ı İstanbul: İstanbul'a dair fiziki ve sosyal özelliklerin anlatıldığı bu eser, bir mukaddime, altı fasıl ve bir hâtimedden oluşmaktadır.

3. Fusûl-i Erbaa: Mevsimlerden bahseden farklı risâlelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş manzûm bir eserdir.

4. Nazmü'l-cevâhir: Hz. Ali'nin 207 hikmetli sözünün Türkçe'ye tercüme edilmesiyle oluşturulmuş olan eserin mukaddime ve hâtime kısımları mensur, alfabetik olarak düzenlenen sözlerin tercümeleri ise manzum olarak kaleme alınmıştır.

5. Sübhatü'l-uşşâk: Eser, 100 hadis tercümesidir.

6. Enisü'l-fusahâ: Kânunî'nin veziri İbrâhim Paşa'nın çok yönlü olarak anlatıldığı manzum-mensûr karışık bir eserdir.

7. Evsâf-ı İbrâhim Paşa: Bu eser, İbrâhim Paşa'nın katli üzerine mansûr olarak yazılmış olup, İbrâhim Paşa'nın öne çıkan yönlerine değinilmektedir.

8. Esmâü süveri'l-Kur'ân: Çalışma konumuz olan bu eserde Latîfi, Kur'ân sûrelerini mushaftaki sırasına göre manzûm olarak 29 beyitte sıralamıştır.

Latîfi'nin, gençliğinde şiirlerini topladığı bir divan tertip ettiği söylene de günümüzde böyle bir eser mevcut değildir. Ancak çeşitli mecmualarda şiirlerine rastlanmaktadır.⁹

2. Esmâü süveri'l-Kur'ân

a. Esere Ait Yazma Nüshalar İle Yapısal ve İçeriksel Özellikleri

Esere ait ulaşabildiğimiz altı nüsha vardır¹⁰ ve nüshalar arasında bazı kelime ve beyit farklılıkları söz konusudur. Çalışma konumuz olan manzûm eser, bazı nüshaların başında, bazılarının ise sonunda yer almaktadır. Eserin başlığında da bir takım farklılıklar bulunmaktadır.

Çalışmamızda İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüsha esas alınmakla beraber, farklılık bulunan nüshalara yeri geldikçe atıfta bulunulmuştur.

---

⁹ Hayatı ve eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Sevgi, A. (1987). *Latîfi, Hayatı ve Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara. 132-133; Canım, R. (2000). *Latîfi tezkiretü's şuarâ ve tabsıratu'n nuzamâ*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay. 7 vd.; Sevgi, A. (2003). "Latîfi" md. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. XXVII, 111-112.

¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi; (Şehit Ali Paşa, nr. 2748; İzmir, nr. 819; İbrahim Efendi, nr. 623); Milli Kütüphane, nr. 894; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 834-7; Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 43Va1236.

Burada özellikle üzerinde durmak istediğimiz, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüshadır.¹¹ Çalışmamız esnasında manzûm sure tertibine dair farklı bir eser olarak düşündüğümüz bu nüshanın, detaylı incelemeden sonra şâir Latîfî'ye ait olduğunu anlamış bulunuyoruz. Eserin adı kayıtlarda *Tertîb-i Süver-i Kur'ân* olarak geçmekte, yazar adı ise sadece Ca'fer olarak zikredilmektedir. Eserin başlığında ise "Sâbıkan Vize Müftüsü Olan Merhum Ca'fer Efendi'nindir" ibaresi yer almaktadır. İlk bakışta Ca'fer Efendi'ye ait gibi anlaşılan eser, aslında şâir Latîfî'ye aittir. Şiirde son sûrenin zikredildiği beyitte şâir Latîfî, ismini şu şekilde zikreder:

*Felak u Nâsı LATÎFÎ, koma hergiz dilden
Ta sana makr ile gezend eylemeye ins-ile cân*

Başlıkta zikri geçen Ca'fer Efendi hakkında herhangi bir malumata ulaşamamış olmamız, şâir Latîfî ile Ca'fer Efendi'nin aynı kişi olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.¹² Ancak hayatı hakkında oldukça detaylı bilgiler bulunan şâir Latîfî'nin, Ca'fer ismiyle anılmadığı ve müftülük yapmadığından hareketle ikisinin aynı kişi olma ihtimali zayıftır. Kanaatimizce şiirin başında Ca'fer Efendi'ye ait olduğunun ifade edilmesi, şiirin, Ca'fer Efendi'nin şahsî kütüphanesinde bulunmasıyla açıklanabilir.

Şiir, *fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün (fa'lün)* vezninde yazılmış olup toplam da 29 beyitten oluşmaktadır. Sûre isimleri 26. beyitte sona ermekte, kalan son üç beyit ise müellifin dualarını içermektedir. İlk beyit kendi içerisinde kafiyeli, diğer beyitlerin ikinci mısraları birinci beyitle kafiyelidir. Şiirde vezin ve mana açısından öne çıkan mısralar olmakla birlikte vezin aksaklıkları da mevcuttur.

Müellif şiirde bütün surelerin isimlerini zikretmiş, ayrıca sureleri bilinen isimlerinin dışındaki isimlerle veya sure içerisindeki bir kelimeyi bazen de surenin ilk kelimesini esas alarak zikrettiği olmuştur. Örneğin: İsrâ sûresi bazı nüshalarda İsrâîl, Mü'minûn sûresi Kad Eflaha/Eflaha, Fâtır sûresi Melâike, Mücâdele sûresi Kad Semia, İnfîtar sûresi Fetara/İnfetarat, Mutaffifin sûresi Mutaffif, İnşikâk sûresi Şekkat, A'lâ sûresi Sebbih, İnşirâh sûresi Elem Neşrah, Beyyine sûresi Lem Yekün, Zilzâl sûresi Zelzele, Mâûn sûresi Eraeyte isimleriyle zikredilmiştir. Aşağıda ifade edileceği üzere eser, sûrelerin isim ve içeriklerinden hareketle daha çok okunmasına yönelik mesajlar içeren beyitler şeklinde kaleme alınmıştır.

---

¹¹ Eserin arşiv numarası 3Vac1236'dır. Nesih yazı stiliyle Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Boyutları 160x110 olup, dış-ç: 115x60 mm'dir. Meşin cilt üzeri kâğıt kaplı, miklepli, toplam 3 sayfa, satır sayısı ise 15'tir.

¹² Klasik şâirlerin isimlerinin ve biyografilerinin yer aldığı şuarâ tezkirelerinde Sâbık Vize Müftüsü Ca'fer Efendi kaydına rastlanılmamıştır.

b. Şiirin Metni

Tertîb-i Süver-i Kur'ân¹³

1. Hamd-i lillâh ol¹⁴ hâdî vü Sâtî' - Burhân¹⁵
Etdi Cibrîl ile irsâl Rasüle Kur'ân
2. Levh'de her nice mektûb ise Kur'ân-ı Azîm
Geldi bî-sehv ü galat, olmadı ketm ü pinhân
3. Oldı tertîb-i süver yazılıb eczâ vü uşûr
Konlub âyet ü ahzâb u kamû¹⁶ oldı beyân
4. Sûresi¹⁷ cümle (si) yüz on dört, otuz eczâdır
İtdi ilham ile tertib ânı Hazreti¹⁸ Osmân
5. Semî' - cân ile işit imdi anın tertibini
Fâtihâ Bakara ve sûre-i **Âl-i İmrân**
6. Hem **Nisâ Mâide** vü sûre-i **En'âm A'râf**
Oku **Enfâl** ki **Tevbe**-yle bulasın gufrân
7. **Yûnus** u **Hûda** müdâvim olagör **Yûsuf** ile
Etmeye tâ ki sana gussa¹⁹ cihânı zindân
8. Yüce savtıyla oku **Ra'd** ile **İbrâhîmi**
Matar-ı rahmetle tâ açıla gülşen-i cân
9. **Hicr** u **Nahl** ile oku sûre-i **İsrâîl**'i²⁰
Kehfle vü **Meryem** ü **Tâhâyı** kılub vird-i zebân
10. **Enbiyâ Hacc** u **Eflaha**²¹ olursa zikrin
Sûre-i **Nûr** ile rûşen kıla kalbin **Furkân**
11. **Şu'arâ Neml** ü **Kasas** oku sa'âdet bulasın
Ankebût ile müdâvim²² ola **Rûmu Lokmân**
12. **Secde Ahzâb** ve **Sebe'** dahî **Melâike Yâsîn**
Sâffât²³ ve **Sâd** u **Zümer** u **Mü'min** dâñ²⁴

¹³ Eserin isminde ve başlığında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Nüshalara göre; *Esmâ'ü's-süveri'l-Kur'ân* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 834-7), *Tertib-i Süver-i Kur'an* (Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 43Va1236), *Esâmi-i Süver li Latîfi* (Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa, nr. 2748), *Hâzâ Tertîbü Süver-i Kur'ânin Azîm li Merhûm Latîfi* (Millî Kütüphane, nr. 894), *Tertib-i Süver-i Kur'aniyye* (Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi, nr. 623; İzmir, nr. 819) başlıklarıyla ifade edilmektedir.

¹⁴ Vahidpaşa, "o",

¹⁵ Şehit Ali Paşa, "Furkân"

¹⁶ Şehit Ali Paşa, "Kamusu"

¹⁷ Vahidpaşa, "Süveri"

¹⁸ İzmir, Vahidpaşa, "sonra"

¹⁹ Şehit Ali Paşa, "...asr-ı cihâmı zindân"

²⁰ Vahidpaşa, İzmir, "Ezber et Hicr ile Nahl'i dahî İsrâîl'i", İbrahim Efendi, "İsrâ'yı"

²¹ Diğer nüshalarda "Kad Eflaha"

²² İzmir, "müdâvât", Şehit Ali Paşa, "müdâvâ"

²³ İbrahim Efendi, "Saffât ile"

13. Oldise **Secde-i Şûrâ** ile **Zuhruf** virdin²⁵
Sen **Duhân**'ı oku ki görmeyesin nâr-duhân
14. Sıdk u şevk ile oku **Câsiye** vü **Ahkâf**'ı
Ki **Muhammedle Fetih** sûresi feth ide cenân²⁶
15. Fıtneden melce' edinsen²⁷ **Hucurât** vü **Kâf**'ı
Zâriyât ile sana **Tûr** ola hem cây-ı emân
16. Nur-ı **Necm** ü **Kamerin** sırrını rûşen idecek
Hâdi-i râh-ı Hidâyet²⁸ ola sana er-**Rahmân**
17. **Vâkı'a** birle **Hadîdi** hem oku **Kad Semi'a**
Haşr ile **Mümtehine Safla Cum'a** ey cân
18. Hem **Münâfıkla Teğâbünla Talak** u **Tahrîm**
İde gör sûre-i **Mülkü Kalemi** hûş iz- 'ân
19. Yarın **el-Hâkka** durur rûz-ı cezâda el-Hak²⁹
Ey **Meâric** dileyen **Nûh** ile **Cin** oku revân
20. Dilde **Müzzemmil** ü **Müddessiri** tekrar eyle
Tâ **Kıyâmetle Dehir** hâli sana ola ayân
21. **Mürselât** ü **Nebe'** vü **Nâziât** u hem 'Abese
Küvvirat ü **Fetara**³⁰ oku **Mutaffif** her ân
22. **Şekkat** ü **zât-i Burûc** ile urûc et feleğe
Târik u **Sebbih** ile eyle semâyı³¹ seyrân
23. **Ġâşiye** vü **Fecr Beled** ü **Şems** ile ve'l-Leyl ü **Duhâ**
Elem Neşrahla³² **Tîn** u 'Alak vü **Kadir-i necvân**
24. **Lem Yekün, Zelzele** vü **Âdiye-i Kâri'a** pes
Hem **Tekâsür** ile **Asr** cânâ yeter hırz-ı cenân
25. **Hümeze** vü **Fil** ü **Kureyş** vü **Eraeyte Kevser**
Kâfirûn ile ve **Nasr** u **Tebbet** ü **İhlâs** bedân
26. **Felak** u **Nâsı LATÎFÎ**, koma hergiz dilden
Ta sana mekr ile gezend eylemeye ins-ile cân
27. Yâ ilâhî cânımı kıl sen evvel ve âhir-i demde³³
Ola³⁴ imân ile yoldaş refik-i Kur'ân³⁵

---

²⁴ Vahidpaşa, "Oldu Sâffât'la Sâd'ü Zümer ve Mü'min dân"

²⁵ Vahidpaşa, İzmir, "Vird edin Secde ve Şûrâ'yi seher-i Zuhruf'la"

²⁶ İbrahim Efendi, "...feth ide cân", Vahidpaşa, İzmir, "Kim Muhammed'le Fetih sûresidir feth-i cenân", Şehit Ali Paşa, "cihân"

²⁷ İbrahim Efendi, "...edesin ki..."

²⁸ Milli Kütüphane, İbrahim Efendi, Vahidpaşa, İzmir, Şehit Ali Paşa, "Hüdâ"

²⁹ Vahidpaşa, İzmir, "ancak"

³⁰ İbrahim Efendi, Vahidpaşa, İzmir, Şehit Ali Paşa, "İnfetarat"

³¹ İbrahim Efendi, "esmâyı"

³² İbrahim Efendi, Şehit Ali Paşa, "İnşirahla"

³³ Milli Kütüphane, Şehit Ali Paşa, "Yâ İlâhî dilerem canımın âhir-i demde", Vahidpaşa, İzmir, "Yâ ilâhî alacak canımız âhir-i demde"

³⁴ İbrahim Efendi, Şehit Ali Paşa, "Eyle..."

³⁵ Vahidpaşa, İzmir, "Dileriz kim yoldaş ola iman ve Kur'ân"

28. Her ki Kur'ân-ı Azîme ide cândan ta'zim
Ola âhir nefes iman ile yâr-ı Kur'ân³⁶
29. Cümleyi³⁷ imanla Kur'ân ile hatm et yâ Rab
Bu durur senden ümidim³⁸ ehl-i îmân³⁹

c. Şiirin Özet Olarak Manası

Açık ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınan şiirin giriş kısmında şair özetle; Allahü Teâlâ'nın Kur'ân'ı, Levh-i Mahfuz'da olduğu şekliyle hiçbir yanılma hata ve eksiklik olmaksızın Cebrâil (a.s) vasıtasıyla Peygamber Efendimize gönderdiğini, surelerin cüz ve aşırılar şeklinde oluşturularak tertip edildiğini, ayet ve hiziplerin tamamının Hz. Peygamber tarafından izah edildiğini, toplamda 114 sûre ve 30 cüzden oluşan Kur'ân-ı Kerîm'in, peygamberden aldığı ilhamla Hz. Osman tarafından sonradan tertib edildiğini ifade eder.

Beşinci beyitten itibaren sûreleri mushaftaki sırasına göre Fâtihâ sûresinden başlayarak zikretmeye başlayan müellif, zaman zaman sûrelerin içeriklerine ve kelime anlamlarına gönderme yaparak beyitlerini oluşturmuştur. Birçok beyitte sûrelerin çok okunmasına yönelik tavsiyeler ön plana çıkmaktadır. Örneğin: Yûnus, Hûd ve Yûsuf surelerini çok okumanın dünyayı zindan olmaktan kurtaracağı, Ra'd ve İbrâhim surelerini okumanın rahmet yağmurlarıyla gönlün ferahlamasına sebep olacağı, Hicr, Nahl ve İsrâ surelerinin ezberlenmesi gerektiği, Kehf, Meryem ve Tâhâ surelerinin günlük okunan vird yapılması gerektiği, Nur suresinin kalbin aydınlanmasına vesile olacağı, Şuara, Neml ve Kasas surelerini okuyan kişinin saadet bulacağı, Ankebût, Rûm ve Lokmân surelerinin dertlere derman olacağı, duman manasına gelen Duhân suresinin kişiyi cehennem dumanından uzak tutacağı, Muhammed ve Fetih sureleri ile cennetlerin kapısının açılacağı, Hucurât ve Kâf surelerinin fitnedden uzak durmak için sığınak yapılması gerektiği, Zâriyat ve Tûr surelerinin kişiyi emniyette tutacağı, Necm ve Kamer surelerinin ışıklarının okuyanın yolunu aydınlatacağı, Rahmân suresinin hidayet yolunu göstereceği, Meâric, İnşikâk ve Burûc sureleri ile manevi yükselişe nail olunacağı, Târık ve A'lâ (Sebbih) ile kâinatın güzelliklerinin görüleceği, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür ve Asr surelerinin gönül sıkıntılarına derman olacağı, Felak ve Nâs surelerinin devamlı okunması ile insanların ve cinlerin vereceği

---

³⁶ Vahidpaşa, İzmir, "Eyleye âni mukarreb dû cihanda Yezdân"

³⁷ Vahidpaşa, İzmir, "Bizi"

³⁸ İbrahim Efendi, Vahidpaşa, İzmir, Şehit Ali Paşa, "...ümidini heme ehl-i îmân"

³⁹ Latîfî. *Esmâü süveri'l-Kur'ân*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. nr. 834-7, v. 78-79.

zarardan emin olunacağı vs. tarzında öğütlerle sûrelerin, içeriklerinden hareketle çok okunması tavsiye edilmektedir.

Şâir, şiirinin son üç beytini duaya ayırmıştır. Duasında Allâhü Teâlâ'nın, son nefesimizde iman ve Kur'ân'ı bize yoldaş kılmasını istemekte ve bütün ehli imanının da bunu talep ettiğini ifade etmektedir. Kur'ân'a içtenlikle saygı duyan ve uyan kimselere Kur'ân'ı iki cihanda yakın eylesini, Allâhü Teâlâ'dan dileyerek şiirini tamamlamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'ân üzerine yapılan çalışmalarda en çok ele alınan kısımlardan olan sûreler, edebiyat alanında da müelliflerin ilgisini çekmiş, gerek şekil ve gerekse içerik olarak birçok edebî çalışmanın konusu olmuştur. Manzûm sûre tertipleri de bu çalışmalardandır ve bu alanda şimdiye kadar pek çok eser ortaya konulmuştur.

Yaşadığı dönemde hak ettiği ilgiyi göremese de vefatından sonra eserleriyle isminden sıkça bahsettiren önemli şâirlerden olan Kastamonu'lu Şâir Latîfî de bu alanda eser telif edenler arasındadır. Sûreleri Mushaf sırasına göre tertip ederek oluşturduğu 29 beyitlik manzûm sure tertibi çalışmasında, surelerin içerik ve özelliklerine vurgu yaparak hem akılda daha kolay kalmasına hem de sûrelerin içerik olarak tanıtılmasına hizmet etmiştir. Farklı pek çok nüshası bulunan eserin, nüshaları arasında bazı kelime ve beyit farklılıkları ile genel olarak vezin aksaklıkları olduğu anlaşılmıştır. Müellifi, Ca'fer Efendi olarak zikredilen Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın da Şâir Latîfî'ye ait olduğu tespit edilmiş olup, Ca'fer Efendi'nin kim olduğu hakkında ise herhangi bir malûmata ulaşılamamıştır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ali. (2009). Kur'ân Surelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek, Sivas: C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. XIII/1, 5-18.

Bursalı, M. T. (1324/1906). *Delîlü't-tefâsîr İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dâir Ma'lûmât-ı İcmâliyye*, İstanbul: Hilâl Matbaası.

Canım, R. (2000). *Latîfî tezkiretü's şuarâ ve tabsıratu'n nuzamâ*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Çelebioğlu, A. (1998). *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: MEB Yay.

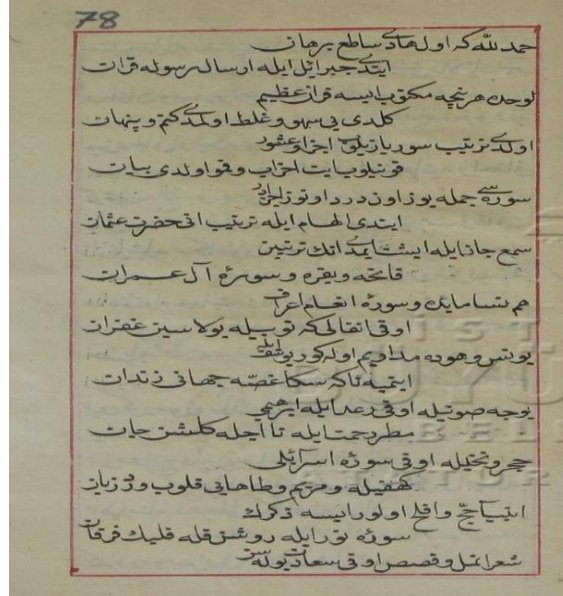
Gökalp, H. (2016). *Türk Edebiyatında Manzum Tevhidler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Güler, Z. (2014). *Divan Şiirinin Kaynağı Olan Enbiya Menkıbeleri*. Nevşehir: Genç Kalemler Yay.
- Kandemir, M. Y. (2001). “Kadî İyâz”md. XXIV, 117. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kaplan, Y. (2016). Kur’ân Surelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Dâ’î ve Suveri’l-Kur’ân’ı. *Journal of Turkish Language and Literature* Volume: 2, Issue: 1, 267-280.
- Kaplan, Y. (2017). Kur’ân Surelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek Daha: Senâ’î ve Suverü’l-Kur’ân’ı. *SUTAD*, (41), 5-10.
- Kılıç, H. (1999). “İbn Câbir” md. XIX, 384. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Komisyon (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Haz. H. İpekten, M. İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Latîfî. *Tertib-i Süver-i Kur'aniyye*. Süleymaniye Kütüphanesi. Şehit Ali Paşa Bölümü. nr. 2748.
- Latîfî. *Tertib-i Süver-i Kur'aniyye*. Süleymaniye Kütüphanesi. İzmir Bölümü. nr. 819.
- Latîfî. *Tertib-i Süver-i Kur'aniyye*. Süleymaniye Kütüphanesi. İbrahim Efendi Bölümü. nr. 623.
- Latîfî. *Esmâü süveri 'l-Kur'ân*. Milli Kütüphane. nr. 894.
- Latîfî. *Esmâü süveri 'l-Kur'ân*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. nr. 834-7.
- Latîfî. *Tertib-i Süver-i Kur'ân*. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi. nr. 43Va1236.
- Makkarî, Ebû'l-Abbas Şihbuddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. (1968). *Nefhut-tîb min gusnil-Endelüsir-ratîb*. (thk. İhsân Abbâs). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Sevgi, A. (1987). *Latîfî, Hayatı ve Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sevgi, A. (2003). “Latîfî” md. XXVII, 111-112. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman. (1974). *el-İtkân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*. (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Taş, B. (2015). Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn , sy. 37, 101-121.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Nâilî*, Ankara: Bizim Büro Yay.
- Türkdoğan, M. G. (2010). Klâsik Türk Edebiyatında Kur’ân Kıssalarını Konu Alan Mesneviler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*, III/15, 65-90.
- Uzun, M. (2002). “Kur’ân (Edebiyat)” md. XXVI, 414-417. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Yıldız, A. (2008). Şakir Ahmed Paşa'nın 'Tertîb-i Nefîs' Mesnevîsi. Sivas: *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XII, 2, 179-223.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. (1957). *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

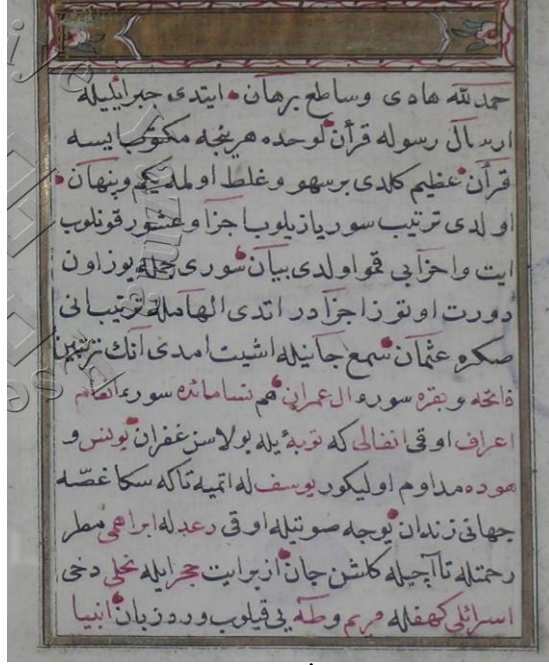
EKLER: Esmâü Süveri'î-Kur'ân Nüshalarının İlk Sayfaları

Milli Kütüphane ve İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Bölümü Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Bölümü Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü Nüshası

Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi Nüshası

Rousseau ve Dil

Erhan ATAGÜL*

Öz

Bu çalışmada aydınlanmacı düşünürlerden Jean-Jacques Rousseau'nun dil üzerine olan düşüncelerini inceledik. Rousseau'nun dil konusundaki fikirlerini anlayabilmemize olanak sağlayan iki eserden bahsedebiliriz, bunlardan ilki *Melodi ve Müziksel Taklit İle İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*'dir. Bu eser ilkin, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*'nın bir parçası olarak düşünülmüş olsa da daha sonra *Konuşma*'dan çıkarılmıştır. Bununla birlikte Rousseau dil konusuna *Konuşma*'da kısaca değinmiştir. Dolayısıyla onun dil üzerine olan düşüncelerini detaylı bir biçimde inceleyebilecek kaynağa sahip olmadığımızı söylemek yanlış olmaz. Diğer yandan Rousseau'nun sistematik bir filozof olmadığını da göz önüne alırsak bu çaba daha da güçleşir. Bizim bu çalışmadaki amacımız Rousseau felsefesinin bazı temel kavramları çerçevesinde, onun dil hakkındaki yazılarını değerlendirerek dil probleminin genel hatlarını belirlemektir. Söz konusu temel kavramlar başta *yetkinleşebilme yetisi* (*perfectibilité*), *merhamet* (*pitié*) ve *ben-sevgisi* (*amour de soi*)'dir. *Ben-sevgisi* ve *merhamet* Rousseau'ya göre, tüm canlılarda ortaktır. Canlı, varlığına içkin *ben-sevgisi* dolayısıyla kendine zarar vermektен kaçınır ve daima varlığını sürdürme çabası içerisinde. İşte bu çaba, dili geliştirmek için insanın gereksindiği temel nedendir. *Merhamet* kavramı ise, *ben-sevgisi*'nin kör yaşamda kalma güdüsüne karşın neden türdeşlerine zarar vermeme eğiliminde olduğunu açıklar. *Merhamet* kavramı ile birlikte Rousseau, Hobbes ve benzeri düşünürlerin *bellum omnium contra omnes* (herkesin herkese karşı savaşı) anlayışının karşısında durur. Böylece *merhamet* de, tıpkı *ben-sevgisi* gibi dili geliştirmede işlevsel bir role sahiptir. Çünkü Rousseau dili, son çözümlemede, insanların varlığını sürdürebilmeleri adına (*ben-sevgisi*) birbirleriyle savaşmak yerine iş birliği (*merhamet*) yapmaları temelinde geliştiğini düşünür. Yine de bu ikisi, *yetkinleşebilme yetisi* olmaksızın dilin gelişmesi için yeterli değildir. Zaten Rousseau için de insanı hayvandan ayıran şey işte bu *yetkinleşebilme yetisidir*.

Anahtar Kelimeler: *Jean-Jacques Rousseau, Dil, Yetkinleşebilme yetisi, Ben-sevgisi, Merhamet, Aydınlanma.*

* Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı. erhan_atagul@hotmail.com

Rousseau and Language

Abstract

In this study we examined thoughts on language of Jean-Jacques Rousseau who is one of enlightened thinkers. We can make reference to two works which enable us to understand Rousseau's thoughts on language. The first is *Essay On The Origin Of Language*. Although this work, at first, was designed as a part of *Discourse On The Origin Of Inequality*, it was subtracted from *Discourse*. In addition to this, Rousseau touched briefly the topic of language in *Discourse*. Consequently it would not be wrong to say that we do not have source to examine detailed his thoughts on language. On the other side, if we take into account that Rousseau is not a systematic philosopher, this endeavor becomes more difficult than it is. Our goal in this paper is to identify the problem of language in general terms interpreting his writing on this topic within the frame of some of his basic concepts. The basic concepts in question are, at the outset, *perfectibility*, *pity* and *amour de soi*. According to Rousseau, *pity* and *amour de soi* are common to all living-beings. By virtue of *amour de soi* which is immanent to being, the living-being keeps safe from doing himself or herself a mischief and always be in a struggle for surviving. The basic core which human being needs for developing language is that endeavor. On the other hand, concept of *pity* elucidates why living-beings are not apt to damage homogeneous. With the concept of *pity* Rousseau takes a stand against understanding of *bellum omnium contra omnes* to which Hobbes and others hold. Thus *pity* too, like *amour de soi* has a functional role in developing language. Since Rousseau, in the final analysis, thinks that language has arisen from cooperation of human beings (*pity*) instead of fighting each other for the sake of surviving (*amour de soi*). Nevertheless both, without *perfectibility*, fall short in point of developing language. For Rousseau, after all, what distinguishes human being from any living-being is that capable of *perfectibility*.

Key Words: Jean-Jacques Rousseau, Language, Perfectibilité, Pitié, Amour de soi, Enlightenment.

Giriş

Dil, felsefi bir problem olarak her dönem için filozofların ilgisini fazlasıyla çekmiş olan ve çekmeye de devam eden bir olgudur. Dil ile düşünce, dil ile varlık arasındaki ilişki, belki ilk olarak üstü kapalı bir biçimde Parmenides'te ortaya çıkar. Parmenides, *Doğa Üzerine* adlı şiirinde yalnızca söylenebilir olanın var olduğunu ve var olmayanın hiçbir biçimde dile

getirilemez olduğunu söylerken dil ile varlık arasında, felsefe tarihi boyunca sürecek olan hesaplaşmayı açar. Bununla birlikte dil üzerine gerçek anlamda ilk felsefi çalışmanın Platon'un *Kratylos*'u olduğunu söyleyebiliriz. Rousseau'ya gelene dek başka birçok filozof dil konusunda farklı düşünceler ortaya koymuşlardır. Rousseau'yu öncüllerinden ayrı bir noktaya taşıyan ise onun, dili tarihsel biçimde ele almasıdır. Rousseau için aydınlatılması gereken ilk problem dillerin nasıl ortaya çıktığıdır: "Beliren ilk zorluk, dillerin nasıl olup da bir zorunluluk haline gelebildiklerini tasavvur edebilmektedir; çünkü insanlar arasında hiçbir haberleşme bulunmadığı gibi buna gereksinme de olmadığı için dil zorunlu olmadıkça ne bu buluşun zorunluluğu ne de olanağı anlaşılacaktır." (Rousseau, 2010, s. 109) Burada dikkatimizi çekmesi gereken bir nokta üzerinde duralım. Bir olgunun ortaya çıkmasının olanağı *zorunluluk* olarak belirlenmektedir.¹ Yani bir olgu olarak ortaya çıkan şeyin, o olguyu ortaya çıkaracak şartların belirmesi sonucu bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı düşüncesi, Rousseau'nun dil üzerine çözümlenmelerinde daima dayanak noktası olarak kalacak temel kaidelerdendir. Bu anlayış, aydınlanma geleneğinin filizlendiği zamanlarda, determinizmin Rousseau'nun zihnindeki bir yansıması olarak düşünülebilir. Açıklanması gereken ikinci nokta ise, bir biçimde ortaya çıkmış olan dillerin nasıl olup da yerleşmeye başladıklarıdır. Rousseau'ya göre insanlar söze gereksinmişlerse, bu yalnızca düşünmeye daha da çok gereksinimleri olduğunu gösterir (Rousseau, 2010, s. 110). Yine burada, yukarıda bahsedilen zorunluluk temelli akıl yürütme esas alınmaktadır. Basit seslerin ötesinde, söz söyleme sanatından oluşan dil Rousseau'ya göre düşünmeye olan gereksinimin bir sonucudur. Öyleyse burada yapılması gereken doğa durumundaki insanın neden düşünmeye gereksinim duyduğunu anlamaya çalışmaktır.

Böylece Rousseau'nun dil üzerine düşüncelerini geliştirirken mesele edindiği iki temel soruyu belirlemiş olduk; tekrar belirtecek olursak (1) dillerin nasıl ortaya çıktığı ve (2) nasıl yayıldığı Rousseau'nun başlangıç adımlarıdır. Bu soruları çözümlerken Rousseau, belki de soruların doğasından kaynaklandığı için, tarihsel bir yaklaşımda bulunur fakat bu asla bilimsel anlamda bir tarihçilik, bilinen olgulara dayanan ve bu olgulardan çıkarımlarda bulunan anlamda bir tarihçilik değildir. Aksine Rousseau, bu yaklaşımın çok uzağındadır ve bunu açık bir biçimde ortaya koyar: "Bu konuda girişilebilecek olan araştırmaları tarihsel gerçekler olarak kabul etmemek gerekir; bunları, nesnelere asıl kaynağını göstermekten çok niteliğini aydınlatmaya yarayan ve fizikçilerimizin dünyanın meydana gelmesi üzerine bugün yaptıklarına benzeyen, varsayımsal ve şarta bağlı muhakeme ve yargılar olarak almak gerekir." (Rousseau, 2010, s. 89)

¹ Daha sonra Marksist teorinin ortaya çıkmasıyla birlikte tarihsel diyalektiğin temel unsurlarından biri olacak olan bu anlayışın Rousseau'da bulunduğu görülmektedir.

Böylece Rousseau, tarihsel olguları kullanmak yerine spekülâtif bir tarihçilik anlayışını benimser. Buna göre, tarihin her hangi bir anında gerçekten var olup, olmadığı belirsiz olan ve esasında Rousseau'nun da var olduğunu iddia etmediği fakat varsayımsal olarak olduğu kabul edilen bir *doğa durumu*ndan hareket edilir. Bu *doğa durumu*, insanların henüz uygar topluluklar olarak yaşamaya başlamadığı, avcı-toplayıcı oldukları bir dönemi belirtir. Rousseau'nun bu doğa durumundan toplumun ve dolayısıyla da dilin ortaya çıkışını açıklamada kullandığı yöntem tamamıyla aydınlanmacı bir düşünürün yapması gerektiği gibidir; yani, olguları mantıksal olarak “öyle olmaları gerektiği”ni varsayarak oluşturmak ve gerçekleşen değişimi aydınlanmış topluma değin ilerletmek. Dolayısıyla Rousseau, dilin ortaya çıkışını ve gelişimini, neden-sonuç ilişkisi bağlamında zorunluluğa dayalı bir determinizm anlayışıyla ele alır.

Doğa Durumu ve İnsan

Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*'nin açılış cümlesinde insanı, diğer hayvanlardan ayırmanın dil olduğunu söyler (Rousseau, 2017, s. 1). Bu da, yukarıda bahsettiğimiz yönteme paralel olarak, insanın dili geliştirme hususunda hangi yönlerden ve hangi tarihsel koşullarda diğer hayvanlardan ayrıldığını belirlemek gerektiği anlamına gelir. Rousseau, *Konuşma*'nın ilk bölümünde doğa durumundaki insanı fiziksel olarak kısaca ele aldıktan sonra onu metafizik ve ahlaki yönden değerlendirmeye başlar (Rousseau, 2017, s. 102). Bu değerlendirmede insanın üç kavram çerçevesinde doğa ile olan ilişkisi ortaya konur, bunlar; ben-sevgisi (*amour de soi*), merhamet (*pitié*) ve yetkinleşebilme yetisidir (*perfectibilité*). Söz konusu bu üç kavramdan, son tahlilde yalnızca sonuncusu yani *yetkinleşebilme yetisi* insanı diğer hayvanlardan ayırır.

Ben-sevgisi, bütün hayvanların kendi varlığını koruma ve sürdürme içgüdüleridir. Rousseau “Bütün hayvanlarda, gerekli şeyleri yeniden elde etmek, kendini yok etmek veya tedirgin etmek eğilimindeki her şeye karşı bir noktaya kadar kendini güven altına almak için doğanın yön verdiği, ustalıklı yapılmış bir makine görüyorum” (Rousseau, 2010, s. 102) diyerek *ben-sevgisi* anlayışını ortaya koyarken bir yandan da Hobbes ve Grotius gibi doğa filozoflarının düşüncelerine bağlanır.² Fakat Hobbes, bu temel üzerinden doğa durumunu “herkesin herkese karşı savaşı (*bellum omnium contra omnes*)” olarak tanımlarken, Rousseau bu savaş durumuna *merhamet* kavramıyla karşı çıkar. *Ben-sevgisi*, gerçekten de bir hayvanın başka bir hayvanın varlığına zarar vermeye neden olabilir fakat bu yalnızca bazı sıra dışı durumlar için geçerlidir Rousseau'ya göre. *Merhamet* bizi acı çeken

---

² Ayrıca makine anlayışı da bize Rousseau'nun Descartes etkisinde olduğunu göstermektedir.

insanın yerine koyan bir duygudur (Rousseau, 2010, s. 121) ve bu doğal duygu, her bireyin kendisine karşı duyduğu sevginin yani *ben-sevgisinin* faaliyetini azaltıp, yumuşatarak, bütün türün karşılıklı olarak kendini korumasına yardım eder (Rousseau, 2010, s. 123). Böylece kendi varlığını koruma ve sürdürme içgüdüğü olarak *ben-sevgisi* başkalarının varlığını sona erdirmeye arzusunun dönüşmeyecektir.³

Yine de bahsettiğimiz bu iki doğa hali, insanı bütünüyle hayvanlardan ayırmaya yetmez çünkü bunlar belli derecelerde tüm hayvanlarda mevcuttur. Rousseau, *ben-sevgisi* hususunda insana, eylemede özgür olması noktasında bir ayrıcalık tanır elbette fakat bu bütünüyle ikna edici bir ayrıcalık olarak görünmez. “[...] hayvanlar arasında insanın özgül üstünlüğünü yapan, insanın anlığı (*entendement*) olmaktan çok onun özgür bir unsur olma niteliğidir. Doğa bütün hayvanlara emreder ve hayvan buna uyar. İnsan da aynı etkiyi duyar; fakat o, buna boyun eğmekte ya da direnmekte kendini özgür bilir.”⁴ (Rousseau, 2010, s. 103) Burada gayet açıkmiş gibi görünen bu farkın, hemen takip eden paragrafta kesinlik içermediği ve asıl fark yaratanın *yetkinleşebilme yetisi* olduğu gösterilir: “Fakat bütün bu sorunları çevreleyen zorluklar insanla hayvan arasındaki bu ayrılık üzerinde tartışmaya *yer bıraksa bile* onları birbirinden ayırt eden, *tartışma kabul etmeyen* çok özgül başka bir nitelik vardır. Bu da yetkinleşmek, olgunlaşmak yetisidir.” (Rousseau, 2010, s. 103)⁵

Bu noktada *yetkinleşebilme yetisi*, doğa durumundaki insanı diğer tüm hayvanlardan ayıran özsel, varoluşuna içkin bir yeti olarak ortaya çıkmaktadır. Şimdi, *yetkinleşme yetisi* sözün ortaya çıkması hususunda en önemli unsur olarak belirlemektedir. Fakat bu noktayı açmadan hemen önce *yetkinleşebilme yetisi* üzerine çok önemli olduğunu düşündüğüm başka bir noktayı belirtmekte fayda var. Aslında kendi başına başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte kısaca Rousseau'nun evrimsel bakışı önceleyen düşünme biçimine değinmeliyiz çünkü *yetkinleşebilme yetisinin* söz üzerindeki etkisini ve neden hayvanda aynı sürecin oluşmadığını bu düşünme biçimi belirlemektedir. Şöyle diyor Rousseau: “Doğa bu insanlara [doğa durumundaki insanlardan bahsediyor], Sparta kanununun vatandaş çocuklarına davrandığı gibi davranır; sağlam yapılı olanları güçlü, gürbüz kılar; bütün ötekileri yok eder.” (Rousseau, 2010, s. 95) Başka bir yerde aynı bağlamda ise şunları söylüyor: “Doğanın bu korkunç felaketlerinin

³ Bu iki kavram *Emile*'de birbirine daha da yaklaşır. Rousseau orada, merhameti ben-sevgisinden türeyen ya da onun sonucu olarak ortaya çıkan bir şey olarak açıklar. Bkz. Jean-Jacques Rousseau, (2009). *Emile Ya da Eğitim Üzerine*, Çev. Yaşar Avunç, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

⁴ Alıntılanan ifadenin Kant'ın özgürlük anlayışının tek cümlelik bir özeti olduğuna dikkat edilmelidir.

⁵ Vurgu benim.

pençesinde, zayıf olan her şey yok olup gider; bütün geriye kalanlar güçlenir, ve güçlülük ile ölüm arasında hiçbir orta nokta bulunmaz. Kuzey halklarının böylesine sağlam olmalarının nedeni işte budur: onları başta öyle kılan şey iklim değildir, tersine, iklim ancak öyle olanların yaşamasına izin vermiştir, çocukların da babalarının elverişli yapısını korumaları şaşırtıcı değildir.” (Rousseau, 2017, s. 51) Burada Rousseau’nun, doğal seleksiyon düşüncesini neredeyse bütünüyle kavradığı görülmektedir.⁶ Aradaki temel farkı ise şu şekilde belirleyebiliriz; Rousseau, neredeyse bilimsel bir incelekte kavradığı bu gelişim düşüncesini, *yetkinleşebilme yetisinin* kendisine uygulamaz. Yani insan bu yeti sayesinde ve *ben-sevgisi* gereği kendini yok olmaktan kurtaracak değişimi gerçekleştirebilirken *yetkinleşme yetisinin* kendisi, bu değişimden muafır. Yani bu yeti, varoluşa içkin bir özellik olarak alınır ve böylece bilimsel hassasiyette kavranmış olan durum yeniden metafizik bir zemin üzerine oturtulur.

Diğer yandan, Rousseau’yu modern evrimci bakıştan ayıran bir diğer nokta –ki bu Rousseau’nun temel savıdır zaten- bu yetiyi yalnızca insana atfetmesidir: “Bu yeti şartların da yardımıyla bütün öteki yetileri art arda geliştirir ve bizde gerek tür olarak gerek kişi olarak bulunur, oysa bir hayvanın bütün hayatı boyunca sürececek kesin şekli birkaç ay içinde alır ve bu hayvanın türünün bin yıl sonunda bin yılın bu birinci yılının sonunda olduğu gibi kalır.” (Rousseau, 2010, s. 103) Görüldüğü üzere Rousseau burada da aydınlanmacı düşünmenin doğrudan etkisindedir. Çünkü yalnızca akıl sahibi varlık olarak insana *yetkinleşebilme yetisi* verilmişken, geliştirdikleri tüm özelliklere karşın diğer hayvanlar bu yetiden yoksundurlar. Fakat bizim akılda tutmamız gereken, sözün oluşumunda, *yetkinleşebilme yetisi* ile birlikte kendini yok olmaktan kurtarmaya muktedir insan fikridir.

Rousseau’nun dikkate aldığı ilk soru olan dillerin nasıl ortaya çıktığı sorusu, doğa durumundaki insanın nasıl yaşadığı ile yakından alakalı bir sorudur. Doğa durumunda, Rousseau’ya göre toplumu meydana getirmek için bir sebep söz konusu değildir. İnsanlar doğal gereksinimlerine göre yaşarlar ve doğal gereksinimler, insanları bir araya getirmekten ziyade onları uzaklaştırır. Bu nedenle dil doğal gereksinimlerden doğmaz, çünkü dil toplumsaldır, fakat doğa durumunda toplumsallık yoktur (Rousseau, 2017, s. 9). Yalnızca doğal gereksinimleriyle hareket eden insan, ihtiyacı olan her şeye sınırsızca sahip olduğundan dolayı onu bu yalnızlığından çekip çıkaracak herhangi bir zorunluluk durumu mevcut değildir. Rousseau’nun düşüncesine göre iki şey insanları bir araya getirmiş olmalıdır; ilk ve en

---

⁶ Konu üzerine detaylı bir çalışma için bkz. Paul Thomas, Among Prelates and Primates: From Darwin to Rousseau: In Memory of Robert Wokler, *Political Theory*, Vol. 37, No. 4 (August 2009), pp. 455-481.

önemli sebep doğal felaketler ve ikincisi ise iklim koşulları.⁷ Böylece Rousseau, kendi yöntemi ile tutarlı olarak, insanların bir araya gelmelerini bir koşul neticesinde gerçekleştiğini söyler ve bu bir araya gelme, insanda, dilin başlangıcı olarak ilk sesin meydana gelmesi ile sonuçlanacaktır.

Doğanın Çılgılığında Söze

Yalnız yaşamaktan çıkıp bir araya gelen insan, başka insanları kendisi gibi hisseden, düşünen bir varlık olarak tanıdığında kendi hislerini ve düşüncelerini bu varlığa aktarma arzusu duydu (Rousseau, 2017, s. 1). Rousseau'ya göre bu ilk aktarma insanın güçlü duygulanımlarının (*passion*) sonucudur. Peki ama neden insanın çıkardığı ilk sesler gereksinimlerden değil de korku, acı gibi güçlü duygulanımlardan kaynaklanmaktadır? Burada Rousseau, insanın dili oluşturabilmesi için görme ya da işitme duyularının yeterli olduğunu belirttikten sonra görmenin doğrudan dokunma ile ya da dolaylı olarak jest ile işitmenin ise ses vasıtasıyla bir dil oluşturduğunu söyler. Görme temelli bir dil, yani bir şeyleri işaret ederek gösterme ya da jestler ile anlatma, gereksinim kaynaklı anlatma isteğini karşılamada yeterli olacaktır. Örneğin insan karnı acıktığında ve yemek yemek istediğinde yalnızca bir av hayvanını işaret etmesi ile bu derdini anlatmış olacaktır. Dolayısıyla gereksinimleri anlatmak için insan sese ihtiyaç duymayacaktır. Fakat sesli dilde durum tamamıyla farklıdır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi, insan kendi hislerini kendisine benzeyen başka varlığa aktarmak istediğinde görme temelli bir dil onun için yeterli olmayacaktır artık çünkü burada temel dürtü, diğer varlıkta bir duygu uyandırmak ve ona kendi hissini hissettirmektir. Böylece insan korktuğunda, yardım istediğinde ya da acı duyduğunda bunu anlatacak herhangi bir işaret olmadığından kendini sesle, yani Rousseau'nun "doğanın çılgılığı" dediği şey ile ifade etti (Rousseau, 2010, s. 111). Sesteki güçlü duygulanımları etkileme özelliği, onu, anlatım olanakları daha geniş olmasına karşın görmeden üstün kılmıştır. Sesin güçlü duygulanımları etkileme özelliği ile insanın kendi hislerini hissettirebilmesi ve karşısındaki varlıkta güçlü duygulanımlar uyandırabilmesi mümkün olur. Rousseau bu hususta vurgu üzerinde önemle durur. Çünkü sesli dilde güçlü duygulanımları etkileyen esasında vurgudur. Vurgu, duyduğumuz şeyi hissetmemizi sağlar (Rousseau, 2017, s. 5). Böylece gereksinimlerden değil fakat güçlü duygulanımlardan doğan ilk dillerin basit ve kurallı olması düşünülemez, daha ziyade şarkı biçiminde söylenen ve güçlü duygulanımları etkileyen diller olmalıdır bunlar.

⁷Rousseau doğal felaketlerin, henüz insan toplumsallaşmamışken ve kendi kendini yok etmeye başlamamışken doğal dengeyi korumak ve sistemin kendisini sürdürebilmesi için gerçekleşen hadiseler olduğunu öne sürer. İnsanın toplumsallaşmasıyla birlikte bu felaketlerin azaldığını belirtir. (Bkz. *Deneme*, sf. 49 vd.) Bu düşüncelerin Malthusçuluğun kaba bir öncülü olduğu söylenebilir.

Rousseau vardığı bu mantıksal sonucun ardından, bu sonuçla bağlantılı olarak ilk dillerin mecazlı olduğu ve gerçek anlamın daha sonradan oluştuğu çıkarımında bulunur:

Başkalarıyla karşılaşan bir vahşi ilk başta korkar. Korkusu nedeniyle karşısındakiler ona kendisinden daha büyük ve güçlü görünürler; dolayısıyla vahşi, onlara *dev* adını verecektir. Ama birçok deneyimden sonra, bu sözde devlerin kendisinden ne daha büyük ne de daha güçlü olduklarını gördüğünde boylarının dev sözcüğünün taşıdığı düşünceye hiç uymadığını görecektir. O zaman onlara ve kendisine uygun başka bir ortak sözcük bulacak, örneğin onlara *insan* adını verecek ve *dev* sözcüğünü yanlış anında kendisini etkilemiş olan bu gerçek dışı nesneye bırakacaktır. Güçlü gözlerimizi büyülediğinde ve bize sunduğu ilk düşünce hakikat düşüncesi olmadığında, mecazlı sözcük asıl addan daha önce işte böyle doğar (Rousseau, 2017, s. 11-12).

Buradaki incelikli düşünceyi dikkatle ele almalıyız. Çünkü aceleci bir tavırda saf bir Platonculuğa düşme tehlikesi söz konusudur. Eğer güçlü duygulanımların etkisi altında karşılaşılan varlığa dev adı veriliyorsa ve duygulanımların etkisi ortadan kalktıktan sonra bu varlıkların kişinin kendisinden farklı olmadıklarının anlaşılmasıyla onlara insan adı veriliyorsa bu durum sanki dev ve insan kelimelerinin kendinde bir anlamları olduğu yanlışını doğurabilir. Ve hatta, mecazdan esas anlama, sanki esas anlam mecaz kullanılırken bile hep oradaymış ve keşfedilmeyi bekliyormuş gibi bir geçişin olduğu düşünülebilir. Halbuki Rousseau'nun ortaya attığı ve ilk verdiği izlenimden çok daha ciddiye alınması gereken fikir şunu anlatır. Burada kişi, ayırım ve özdeşlik ilişkilerinin farkındadır. Güçlü duygulanımların etkisi ile kendi ile özdeş olarak algılamadığı başka varlığı tanımlamak için ona bir isim verir; örneğin dev der. Dev ifadesi bu andan itibaren de vahşinin kendisi gibi olmayan, kendisinden daha güçlü ve daha büyük varlıkların ismi halini alır. Burada diğer varlığın gerçekten daha güçlü ya da daha büyük olmasına lüzum yoktur, vahşi onu böyle algılar ve algılanan ayırım, ona bir isimlendirme yapma zorunluluğu hissettirir. Bu noktadan sonra vahşi, diğer varlığın ne kendinden daha büyük ve ne de daha güçlü olduğunu deneyimlediğinde, yani güçlü duygulanımların etkisi ortadan kalktığında, başta fark edilen ve isimlendirmeyi zorunlu kılan ayırım da ortadan kalkar ve şimdi özdeşliğin fark edilmesi söz konusu olur. Böylece vahşi, artık, diğer varlığı dev olarak adlandırmaz. Çünkü dev kelimesi onun için, kendisinden daha güçlü ve daha büyük varlıkları anlatan bir kelimedir ve bu varlık bu tanıma uymaz. Ve şimdi ona başka bir isim verir, örneğin insan der. Dolayısıyla dev kelimesi artık, baştaki güçlü duygulanımları uyandıran şeyler için kullanılan bir eğretileme halini alırken, esas anlam yani özdeşliğe dayanan anlam mecazdan türemiş olur. Sonuç olarak bu noktada Rousseau, bir çeşit Platonculuğa düşmez, aksine keskin bir nominalist tavır

içerisindedir. Anlamın kelimeye içkin bir şey olduğu noktasında değildir, anlam ayırım ve özdeşliğin öncelik sonralık ilişkisinde kurulur.

Böylece ilk diller güçlü duygulanımların etkisi altında, kişinin hislerini anlatmak ve karşısındakinde bir his uyandırma gayesiyle ortaya çıkan, vurgunun esas olduğu dillerdir. Bu noktada insan henüz eklemelere gerek duymaz. Eklemeler anlatım için bir sınırlamadır çünkü ses ve vurgu sonsuz sayıdadır; çığlık ve sızlanma gibi en canlı ünlemler gırtlaktan çıkan basit, eklemelenmemiş seslerden oluşur. Bütün bunlar Rousseau'yu ilk dillerin şarkı formunda olabileceği sonucuna götürür, bu insanlar konuşmak yerine şarkı söyleyeceklerdir (Rousseau, 2017, s. 12-13). Kelimelerin oluşumu da bu bağlamda ele alınır; kök sözcüklerin büyük çoğunluğu ya güçlü duyguların vurgulanmasından ya da duyumsanabilir nesnelere kaynaklanan yansıma seslerden oluşmuştur (Rousseau, 2017, s. 13). Burada şu noktanın önemine dikkat çekebiliriz. İlk diller vurgunun temel olduğu ve şarkı biçiminde ifade edilen diller ise anlatım olanağı güçlü fakat kesinlikten yoksun diller olmalıdırlar. Bu biçimdeki bir dil, henüz uzlaşma dayanmayan bir dil olduğundan toplumsal hayatı kolaylaştıracak bir dil olamaz. Fakat insanlar doğal felaketlerin ve iklimin etkisiyle bir araya geldikten sonra, tarım ve ticaret gibi tarihsel olguların sonucu olarak dile, ilk ortaya çıkma nedeninden daha farklı sebeplerden dolayı ihtiyaç duydular. Her gün birlikte, iç içe yaşayan topluluklarda kendi hislerini karşındakine hissettirmek, yani sırf empati düzeyinde bir iletişim artık pratik olmaktan uzaktır. Şarkılı dil, bütün belirsizlikleriyle birlikte gündelik yaşamda ihtiyaç duyulan basitliği ve hızı sağlayamaz. Uzlaşım, şarkıdaki karşılıklı anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için ortaya çıkar; dili yoksunlaştırır fakat açıklık ve kesinlik sağlar. Gerçekten, Rousseau'nun da belirttiği gibi aydınlanmanın yayıldığı ölçüde dil güçlü duygulanımlardan, dolayısıyla da vurgulardan arındırılır⁸, fikri ortaya koyar, kalbe değil akla konuşur (Rousseau, 2017, s. 17), hissedilmek değil anlaşılma ister.

Böylece yukarıda ortaya atılan ikinci soru da, yani dillerin nasıl yayıldığı ya da yerleştiği sorusu da bu minval üzerinde cevap bulur. Rousseau, gereksinim ilkesine bağlı kalarak, doğal durumda insanın yerleşik ve kurallı bir dili geliştirmesinin herhangi bir nedeni olamayacağı noktasındayken insanlar, çeşitli nedenlerden dolayı bir araya geldiklerinde dilin, bir bütün olarak türün hayatta kalabilmesi için zorunluluk olarak

⁸ Rousseau modern dillerin vurgu yoksunluğunu şöyle belirtir: “Dilimizde vurgular olduğunu sanıyorsunuz ama hiç yok: bizim sözde vurgularımız sadece ünlüler ve nicelik göstergeleri; bunlar hiçbir ses çeşitliliğini belirlemezler. Bu vurguların ya eşitsiz zaman aralıklarıyla, ya da eklemeli seslerin çeşitliliğini sağlayan, dudaklardaki, dildeki ya da damaktaki değişikliklerle olması, hiçbirinin, tek tek seslerin çeşitliliğini sağlayan hançeredeki değişikliklerle olmaması, bunun kanıtıdır (Deneme, sf. 27-29)

geliştiği fikrini savunur. Rousseau bu farkı Kuzey ve Güney dillerinin oluşumu bölümlerinde inceler. Özellikle kuzeyli toplumlardaki doğanın çetin şartları insanda, dili doğal duygulanımları belirtmek için değil fakat varlığını sürdürmek için gerekli kılmıştır.

[...]Mutlu yaşamayı düşünmekten önce yaşamayı düşünmek gerekiyordu. Karşılıklı gereksinim insanları duygudan daha iyi bir biçimde bir araya getirirken toplum ancak insan becerisiyle oluştu; sürekli yok olma tehlikesi jest diliyle sınırlanmaya izin vermiyordu, onlarda ilk söz de *beni sevin* değil *bana yardım edindi*. (Rousseau, 2017, s. 52)

Böylece hem toplumsallaşma hem de toplumsallaşmanın bir ürünü olarak yerleşik dil, hayatta kalma mücadelesinin yani Rousseau'nun kavramsallaştırdığı biçimiyle *ben-sevgisinin* sonucu olarak ortaya çıktı. Güçlü duygulanımları belirten vurgulu dil, daha ziyade *merhamet* kavramı üzerinde temellenir. Çünkü karşısındakine kendini hissettirmeye çalışan insanda, onun kendisini anlayabileceğine olan inanç ve bu anlayışın sonucunda da kendisine karşı oluşan empatiyle birlikte bir merhamet söz konusu olacaktır. Bu noktada *yetkinleşebilme* ilkesine ihtiyaç duymayacaktır insan. Çünkü onu daha iyi olmaya, mevcut dilsel yapıyı geliştirmeye itecek bir zorunluluk görünmez. Oysaki *ben-sevgisinden* türeyen ve insanın kendi varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan dil *yetkinleşebilme* yetisine sıkı sıkıya bağlıdır. O, bu özelliğini ne kadar geliştirebilirse varlığını sürdürme hususunda da o kadar başarılı olacaktır.

Sonuç

Rousseau'nun dil üzerine düşünceleri, yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi onun aydınlanmacı düşüncesiyle tutarlılık içerisindedir. Bu bağlamda Rousseau yöntem olarak iki koşula sıkı sıkıya bağlıdır; ilki tarihin ilkelden moderne doğru geliştiği fikri ve ikincisi ise bu gelişimin altında yatan muharrik nedenin gereklilik olduğu düşüncesidir. Burada ilerleyen tarih anlayışı ile Rousseau'nun modernleşmeye olumsuzluk atfetmesi arasında bir çelişki söz konusu değildir çünkü Rousseau, aydınlanma felsefesinin temel düsturu olan ilerlemeci tarih anlayışını kabul etmekle birlikte o yalnızca bu durumun istenilir bir durum olup olmadığı noktasından diğerlerinden ayrılır. Fakat bu ayrılış, problemleri ele alma biçiminde onun aydınlanmacı bakış açısına tesirde bulunmaz.

Rousseau'nun tarihselci yaklaşımı, yukarıda bahsedildiği gibi, bilimsel bir yaklaşım değildir. O, bu noktada, verilerden ziyade mantığa yaslanır. Bu da aydınlanmacı düşüncenin tipik bir örneğidir diyebiliriz. Mantıksal yaklaşım, yani bir şeyin “öyle olması gerekliliği” Rousseau'ya doğa durumundaki insanın koşullarını inceleme imkanı verir ve bu zemin

üzerinden dillerin kökenini ve yayılışını “gereklilik” temelinde inceler. Diğer yandan Rousseau “gereklilik” kavramını içi boş bir biçimde kullanmaz, aksine gereklilik *ben-sevgisi* kavramıyla ilişkilendirilir. Buna göre insanın *ben-sevgisinden* kaynaklı var olma güdüsü, varlığını tehdit eden koşullar karşısında insanın yeni yollar bulması *gerekliliğini* doğurur. Bu gereklilik ise insanın sahip olduğu *yetkinleşebilme yetisi* ile birlikte, insanın varlığını sürdürebilecek yetenekleri geliştirebilmesini sağlar. Dil konusu da bu bağlamda ele alınır.

Rousseau’ya göre ilk diller güçlü duygulanımlardan ortaya çıkar, burada amaç insanın, başkalarında uyandırmak istediği etkidir. Böylesi bir dilde esas olan şey vurgudur, dolayısıyla bu dillerin formu şarkı biçiminde olmalıdır. Ancak güçlü duygulanımlara dayalı dilin geliştirilmesi için Rousseau, bir gereklilik görmez. Söz konusu dil, birbirlerinden izole biçimde yaşayan insanların dilidir. Buna karşın doğal felaketler vs. gibi çeşitli nedenlerle bir araya gelen insan toplulukları, varlıklarını korumak ve sürdürebilmek için dile ihtiyaç duyarlar. Bu sebeple, vurguyu temel alan dilin ilk biçimi, pratik olmaktan bir hayli uzaktır ve modern dilleri oluşturan gereklilik de bu zeminde ortaya çıkar. Bütün bu açıklamaların sonucu olarak Rousseau’nun dil üzerine olan düşünceleri, kendi içinde eleştiriye açık olmakla birlikte, onun düşünce sisteminin bütünüyle, son derece tutarlılık gösterdiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

Rouessau, J. J. (2009). *Emile Ya da Eğitim Üzerine*, Çev. Yaşar Avunç, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Rouessau, J. J. (2010). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, Çev. R. Nuri İleri, İstanbul: Say Yayınları

Rouessau, J. J. (2017) *Melodi ve Müziksel Taklit İle İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, Çev. Ömer Albayrak, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Thomas, P. (2009) Among Prelates and Primates: From Darwin to Rousseau: In Memory of Robert Wokler, *Political Theory*, Vol. 37, No. 4, 455-481.

Eski Uygurcada “Sanı” Kelimesiyle Kurulu Sonsuz Anlamına Gelen Abartılı İfadeler¹

Aybüke Betül Doğan*

Öz

Bu çalışmada, Eski Uygurca metinlerden yola çıkılarak sonsuz anlamına gelen ve cümleye abartı unsuru katan “sanı” ile kurulu yapılar üzerinde durulmuştur. Eski Uygurcadan seçilen örnek kelime gruplarının söz dizimsel boyutları, gramatikal açıdan nasıl bir görünüm sergilediği ve kullanım sıklıklarının metinlerde ne şekilde yoğunluk arz ettiği incelenmiştir.

Araştırma alanı olarak Eski Uygurcadan belirlediğimiz birkaç metin üzerinden konu açıklanmaya çalışılmıştır. *Altun Yaruk*, *Maytrisimit*, *Kuanşi İm Pusar*, *Daşakarmapathāvadānamālā*, *Uigurica II*, *Berliner Turfantexte VIII* ve bu eserler üzerinde yapılmış kimi çalışmalar, örneklem alanını oluşturmuştur. Veriler gösterilirken okuyucunun transkribine bağlı kalınmış, bu sebeple farklı okuyucuya göre örnek metinlerin transkribi değişiklik göstermek zorunda kalmıştır. Ancak çalışmanın alt başlıklarında bir ortaklık olmasının gerektiği düşüncesinden hareketle tarafımızca uygun görülen transkripsiyon gösterilmiştir. Buna göre, *sanı* yapısıyla kurulmuş çeşitli kelime gruplarının, bir şeyin sayılamayacak kadar çokluğuna gönderme yaptığı, *sanı* kelimesinin farklı biçimlerde isim grubuna eklendiği ve benzer fonksiyonda cümlede görev aldığı gözlenmiştir. Cümle içerisinde bu yapılar, çoğunlukla ismi niteleyen pozisyonunda yer almış, ayrıca belirteç görevi de üstlenmiştir. *Kalpa - asankı - kolti - koti* ile ise *sanı / sanınça* şeklinde kelime gruplarıyla karşılaşılmıştır. Ayrıca abartı ifade eden *kog kıçmuk sanı*, *kog parmanular sanınça*, *parmanular sanınça*, *ot yem sanınça*, *alku tınlıqlarning sanı sakışı* gibi yapılar da çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. *Sanı* ile kurulmuş yapıların, aynı anlamdaki başka kelime gruplarıyla kullanımı dikkat çekmiştir. Bu durum da cümledeki abartı anlamını kuvvetlendirmiştir.

Böylece Eski Uygurcanın söz varlığına temas edilmiş, abartı unsuru sağlayan çeşitli yapılar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Eski Uygurca, “sanı”, abartı unsuru, söz dizimi, işlevsel yaklaşım, anlam bilimsel yaklaşım.

¹ Bu çalışma, 2015 yılında yayınlanan, *Eski Türkçede Ölçü* adlı yüksek lisans tezinden hareketle ortaya çıkarılmış ve farklı açılardan işlenmiştir.

* Arş. Gör. Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye. Mail adresi: betulkiymaz@duzce.edu.tr.

Geliş Tarihi - Received: 13.09.2018

Kabul Tarihi - Accepted: 30.11.2018

Exaggerated Expressions of Eternal Significance Established with the Word “Sanı” in Old Uighur

Abstract

In this study, the structures that are built up with *sani*, which means endless meaning and exaggerated elements of the sentence, are excerpted from the Old Uighur texts. The emphasis is on the syntactic dimensions of the sample groups selected from the Old Uighur, how they appear from a grammatical point of view, and how the frequencies of use are concentrated in texts.

As a research area, we tried to explain the topic through several texts that we have determined from Old Uighur. *Altun Yaruk*, *Maytrasimit*, *Kunsi Im Pular*, *Uigurica II*, *Daśakarmapathāvadānamālā*, *Berliner Turfantexte VIII* and some studies on these works have created the field of sampling. The transcripts of the readers were tied up while the datas were being shown, which meant that the transcripts of the sample texts had to change according to different readers. However, the transcription that is deemed appropriate by us is indicated by the idea that there should be a partnership in the subheadings of the papers. According to this, it is observed that various word groups established with the "sani" structure refer to as many of them as can not be counted, and it is observed that the word is added to the name group in different ways and placed in a similar function. In the sentence, these constructions mostly took place in the name qualifying position. "kalpa - asankı - kolti - koti" in the form of groupings. In addition to these constructions, structures such as *kog kıçmuk sanı*, *kog parmanular sanınça*, *parmanular sanınça*, *ot yem sanınça*, *alku tunıglarning sanı sakışı* are included in the study and evaluated from various angles. It has been pointed out that the structures established with "sani" are used together with other word groups in the same sense. This situation has also strengthened the sense of exaggeration.

Thus, various utilities which have been brought into contact with the vocabulary of the Old Uighur and which provide an exaggeration element have been dealt with.

Keywords

Old Uighur, “sanı”, exaggeration element, syntax, functional approach, semantic approach.

Giriş

Bu çalışmada, Eski Uygurca metinlerden hareketle *sani-sanınça* kelimeleriyle kurulu abartılı ifadeler yer verilmiş; Budist ve Maniheizt kültürün etkisini kuvvetle yaşayan Eski Uygurların bu ifadeleri sağlarken Sanskritçe kelimelerden yararlandığı görülmüştür. Sadece Budist kültür değil; Eski Uygurların geçmişten gelen milli kimliklerinden gelişen ve

dillerine yansıyan abartı unsurları da göze çarpmıştır. Bu tarz kullanımlar arasında çalışmamızın belirleyici noktası *sanı-sanınça* kelimesiyle şekillenmiş yapılardır. Örneklem alanımız bu şekilde sınırlandırılmıştır. *Sanı* kelimesine, Yong Song Li’nin *Türk Dilinde Sontakılar* adlı eserinde “Sontakı Gibi Kullanılan Adlar” bahsinde yer verilir ve dolaylı olarak edat işlevi kazandığına dikkat çekilir (2004: s. 711). Sa- “saymak” (<sā-) fiilinden türeyen bir ad oluşu belirtilerek Karahanlıca ve Harezmcede *gibi* anlamına gelen bir edat görevi kazandığı vurgulanır. Ayrıca Tuvacada yanına durum eklerinden birini alarak “her” anlamıyla kullanıldığı, çağdaş Kırgızcada ise doğrudan bu kelimenin “her” anlamına geldiği görülür (Li, 2004: ss. 711-712). Dolayısıyla bu kelimenin Köktürk ve Eski Uygur sahasında *gibi* fonksiyonuna dikkat çekilmemiştir. Karahanlı dönemine ait Kutadgu Bilig ve Harezm dönemine ait Hüsrev ü Şirin metinlerinde *sanı*, edat fonksiyonu üstlenerek “gibi” anlamını kazanmıştır. Ancak ele alınan bu çalışmada, *sanı* kelimesinin böyle bir işleve henüz sahip olmadığı gözlenmektedir. Köktürkçe ve Eski Uygurca dönemi içerisinde “bir şeyin sayısını” ifade etmede yararlanılan isim unsuru olarak hatta isim unsurunun tamlanamı konumunda karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli hâl ekleriyle veya tek başına yalın hâliyle metinlerde yer almıştır.

Kemal Eraslan’ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında da edatlar, geniş ve ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ancak Eski Uygurcada *sanı* kelimesinin edat işleviyle karşılaşılmamıştır (2012: ss. 273-310). -a / -e, -ı / -i, -u / -ü zarf-fiil eklerinin, bilhassa edat türeten yapım eki işlevine dikkat çeken Eraslan, Eski Uygurcada “her” anlamını karşılayan *sayu* edatından bahsetmektedir. Nitekim Köktürkçede de *sayu* kelimesi tanımlanmakta (Tekin, 2003: s. 252) ve orada da “her” anlamını karşılamaktadır: *yir sayu* “her yer”(KT G9, BK K7, BK D22). Ayrıca Bilge Kağan Teñri Kağan Yazıtı’nda *kök teyeñin sansız kelürüp koop koottı* “gök sincaplarını sayısız (miktar) getirip (hediye olarak) hep bıraktılar” (BKT G12) (Tekin, 2010: ss. 68-69) örneğinde *san* isminin yokluk ekiyle (+sIz) kullanımı ve “sayısız” anlamıyla zarf işlevi dikkat çekmektedir. Yani Köktürkçe metinlerde *sanı* doğrudan tanımlanmamakta aynı kökten gelen *sayu*, *san* ve *sansız* kelimeleri tespit edilmektedir. Neticede *sanı* ile kökteş olan *sayu* (<sa-y-u² [Fiil Kök-Yardımcı Ses-Zarf-Fiil]) edat işleviyle Eski Uygurcada kullanım alanına sahipken, *sanı* kelimesi (<sa-n+ı [Fiil Kök-Fiilden İsim Yapım Eki + 3. tekil şahıs iyelik eki]) Eski Uygurcada isim tamlaması içerisinde gözlenmiştir.

Gabain ise, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde “Vasıflık ve İsim” başlığı altında değindiği mukayese ve küçültme bildiren +çA eki aracılığıyla *sanınça* yapısını örneklendirmiş ve “sayısınca” anlamını vermiştir.

² Kemal Eraslan *sayu* kelimesinin etimolojisini *sayu* < *say-u “her” şeklinde yapmıştır (2012: s. 599).

Dolayısıyla Eski Uygurca kolunda +çA ekiyle birlikte *sanı* isminin var olduğunu Uigurica II adlı çalışmayı kaynak göstererek ortaya koymuştur (2007: s. 114).

Eski Türkçe gramer çalışmalarında, *sanı* ve *sanınça* kelimelerinin durumu hakkında kısaca bu açıklamalar verilebilir. Ele alınan bu incelemede ise anlam itibarıyla sonsuzluğa işaret eden *sanı-sanınça* ile kurulu yapılar işlenmiş, bu ifadelerin biçimleniş şekli dikkate alınarak bu yapıların kelime sıralaması ve kelime seçimi açısından nasıl bir tercihte bulunduğu irdelenmiştir.

Örnek veriler gösterilirken okuyan kişinin transkribi esas alınmıştır. Ancak çalışmanın alt başlıklarında tarafımızca uygun görülen transkripsiyona yer verilmiştir.

Araştırma Metinleri

İnceleme alanı Eski Uygurca metinlerden seçilmiş ve bunlar arasından da sınırlandırmaya gidilerek belli başlıları üzerinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu metinler aşağıda sıralandığı gibidir:

Bang, W. ve A. Von Gabain (1930). *Turkisch Turfan Texte IV*.

Barutcu, F. Sema (1987). *Uygurca Sadaprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikâyesi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Elmalı, Murat (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kara, Georg ve Peter Zieme (1977). *Berliner Turfantexte VIII. Die Uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Saskya Pandita und der Manjusrīnamasamgiti, Mit 90 Faksimiles auf 50 Tafeln*. Berlin: Akademie Verlag.

Kaya, Ceval (1994). *Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, Mehmet (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Tekin, Şinasi (1960). *Uygurca Metinler I. Kuanşi İm Puzar (Ses İşiten İlah), Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapungdarika-sutra)*, Erzurum: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

----- (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrisimit, Burkancuların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Tezcan, Semih (1974). *Berliner Turfantexte III, Das Uigurische - Das Insadi Sutra, Mit 69 Faksimiles auf 69 Tafeln*. Berlin: Akademie Verlag.

1. Asankı - Kalp - Nayut - Koti Sanınça

Bu başlıkta, Eski Uygurların edebî kültüründe yer alan ve Sanskritçenin etkisiyle oluşmuş kimi yapılar incelenmiştir. *Asankı*, *kalp*, *koti* ve *nayut* gibi Sanskritçe kelimelerin *sanı* veya *sanınça* ile kurduğu, abartı anlamı sağlayan yapıların söz dizimsel durumları ve cümledeki fonksiyonları örneklerle gösterilerek açıklanmıştır.

1.1. Asankı Sanınça: “Asankı sayısınca” anlamı verilmekle birlikte “sonsuz sayıda” anlamı da kastedilmektedir. *Asankı* - *asangı* - *asankı* gibi farklı okunuşları olan aslen Sanskritçe “asamkhyeya” kelimesinden Eski Uygurcaya *asankı* şeklinde geçen bu kelime, “sayısız, pek çok” anlamlarını ihtiva etmektedir (Eraslan, 2012: s. 630). *Asankı*’den türeyen yine sayısız anlamına gelen *asankılığ* kelimesine de Eski Uygurcada tanık olunmaktadır. Ancak *sanı* isim unsuruyla birlikte +IIğ isimden isim yapım ekinin eklendiği örnekle karşılaşılmanın, yalın biçimiyle *asankı* şeklinde kullanımı gözlenmiştir.

(1) *asankı sanınça* ätöz “asankı sayısınca (sayısız) vücut” (Barutcu, 1987: s. 249).

(2) *asangı sanınça* tınlıglar “asamkhyeya sayısınca yaratıklar” (Tekin, 1976: s. 100 / 22-23).

(1) ve (2) numaralı örneklerde söz dizimsel açıdan eşdeğerlik mevcuttur. Kendinden sonra gelen isim unsurunun niteleyicisi konumundadırlar. Araya başka bir niteleyici öge girmemiştir. Ancak bunun dışında *asankı* terimiyle oluşan başka kelime grupları da vardır. (3, 4 ve 5) numaralı örneklerde görüldüğü gibi *asankı sanınça* kelime grubu araya başka isim veya isim unsurlarını da almıştır. Buna göre Maniheizt ve Budist terminolojiye ait *asankı* kelimesi yine aynı inanç sisteminin diğer dil ürünlerinden *nayut* ve *kalp* kelimeleriyle birlikte kelime grubu oluşturmuştur. Her terim de kendi içerisinde “sayılamayacak kadar çokluğa” işaret etmiş, bu şekilde anlamdaki abartı ifadesi daha da kuvvetlendirilmiştir. Anlam sağlanırken beş örnek de *sanınça* ile tamlama meydana getirmiş ve bu yapı kendinden sonraki *tınlıg*, *ätöz*, *yërtinçü* gibi ögeleri nitelemiştir.

(3) *biş yigirmi asangı nayut sanınça yavaniki tınlıglarağ* “on beş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca her cins varlığı” (Tekin, 1976: s. 40 / 31-32).

(4) *on asankı kalp sanınça* üç miñ ulug miñ yërtinçülerte tolu yeti erdini urup burkanlarka buşı bërser “sayısız devirlerce çok çok dünyalarda bulunan yedi mücevher toplayıp Buddhalar’a bağışlasa ...” (Çetin, 2012: s. 98).

(5) *biş asanki nayut sanınça* tınılıklar “beş asanki nayut sayısınca canlılar” (AY, 3 / 9).

Örneklere ayrıca *asanki* teriminin “beş, on, on beş” sayı sıfatlarını tercih ettiği gözlenmiş ve kalıplaşmış bir kullanım olabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Neticede *asanki sanınça* yapısı art arda metinlerde sıralandığı gibi, söz dizimsel konumu göz önüne alındığında *nayut* ve *kalp* gibi başka abartı ifadelerini de araya kabul etmiştir.

1.2. Kalp Sanınça: “Kalpa sayısınca, sayılamayacak kadar çok” anlamına gelmektedir. *Kalpa* terimi de *asanki* gibi sınırsız anlamını kasteden bir anlam alanına sahiptir. Hinduizm’e göre Brahma için bir gündür ve 1,000 yuga’dan oluşur. (1 yuga = 4,320,000 yıl) (Ayazlı, 2011: s. 437). *Kalpa* ifadesi Sanskritçedir, Eski Uygurcadaki karşılığı *kalp*’tir. Devir, çağ; yıl ile kısıtlanamayacak bir zaman ölçüsü olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Hinduizme göre günahkârların, cehennemde bu zaman ölçüsüne göre cezalandırılacağına inanılmaktadır (Eraslan, 2012: s. 634). Budizm’de *kalpa* genel olarak dünyanın ya da evrenin oluşumu, yeniden yaratılması arasında geçen zamanın uzunluğunu, dünyanın oluşum sürecini, varlığı ve yokluğu ifade etmektedir. Dolayısıyla Budist inanç hayatında *kalpa*’nın ölçümüyle ilgili farklı yorumlara yer verilmektedir. Ancak genel anlamda uzun bir zaman dilimini yansıtan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Budist literatürde küçük, orta, büyük ve sayılamayan *kalpa*’ların varlığına da işaret olunur (Ayazlı, 2011: s. 437). Teorik açıklamalar ışığında, *kalpa* terimi, fizikî şartlar düşünüldüğünde dört milyon üç yüz bin yıllık bir zaman dilimini içine alması sebebiyle Eski Uygurca metinlerde, uzun zamandan kinaye olarak abartılı bir ifade yansıtan metaforik bir öge olarak algılanmalıdır. Bu kelime, isim tamlaması oluşturma özelliği yanında sonraki isim unsuru için sıfat fonksiyonuna da sahiptir. Eraslan’ın çalışması bu noktada örnekleri alt alta sıralaması bakımından çalışmamıza yardımcı olmaktadır: *kalpa öd* “sayısız devirler”, *kalpa ödün* “uzun müddet”, *kalpa ütün* “uzun müddet” (2012: s. 576). *Kalpa ödi* “hayat devri” ve *kalpa sakışı* “kalpa sayısı” (2012: s. 576) gibi kelime gruplarında tamlayan unsur konumundadır. *Altun Yaruk* 7. kitapta, (6) numaralı örnekte, *kalp sanınça* yapısı, kozmolojik açıdan binlerce, milyarlarca evrene yani sonsuzluğa işaret ederek abartı anlamını vurgulamıştır:

(6) *kalp sanınça* üç miñ ulug miñ yertinçülerte tolu yeti erdini urup burkanlarka buşı bërser “kalpa sayısı kadar, sayısız devirlerce çok çok dünyalarda bulunan yedi mücevher toplayıp Buddhalar’a bağışlasa” (Çetin, 2012: s. 98). Taradığımız seçme metinlerde sadece bu örnek içerisinde *kalp sanınça* kelime grubuyla karşılaşmıştır. Dolayısıyla ifade açısından *sanı* kelimesiyle birlikte *kalp* teriminin çok tercih edilmediği görülmüştür. Kelime sıralaması açısından iki kelime arasına başka bir unsur kabul etmeyen *kalp sanınça* yapısı, yeryüzü / dünya kelimesinin niteleyicisidir.

1.3. Nayut Sanınça: “Nayut miktarınca, sayısız, sonsuz sayıda” demektir. *Nayut* kelimesi, Sanskritçe kökenli *nayuta*’dan gelişmiştir. “Büyük bir sayı” (Tekin, 1976: s. 433); “çok” ve “sonsuz” (Eraslan, 2012: s. 635) gibi anlamlara gelen bir kelime olup Eski Uygurca metinlerde *nayut* şeklinde geçmektedir.

(7) tümen *nayut sanınça* “on bin nayuta sayısınca” (Tekin, 1976: s. 183 / 9).

(8) iki yigirmi *nayut sanı* tengri kuvrağı birle “on iki nayuta sayısınca tanrılar cemaati ile” (Tekin, 1976: s. 165 / 12-13).

(9) yüz miñ tümän *kolti nayut sanınça* burhanlarka barçaka ağır ayag kılmış bolur “yüz bin tümen (1 milyar) koti, nayuta sayısınca bütün Budalara tamamına saygı gösterilmeli.” (Ayazlı, 2012: s. 90).

(10) ülgüsüz sansız yüz miñ tümän *kolti nayut sanınça* tınlıglarınıñ nizvanılığ kadguların tarkarıp “sayısız yüz bin tümen (1 milyar) koti, nayuta sayısınca canlıların ihtiras kaygılarını uzaklaştırıp...” (Ayazlı, 2012: ss. 108-109).

(11) siz yarlıkaguçı bo nom ärdinikä yüz miñ tümän *kolti nayut sanı* üzä artı oğşayu täginmäz (Ayazlı, 2012: s. 120).

Maniheist ve Budist inanç sistemine ait *nayut* teriminin *burhan* “buda” ve *tınlıg* “canlı” kelimeleri için bir sıfat oluşturduğu dikkat çeker. *Nayut sanı* - *nayut sanınça* ile kurulu abartma ifadelerinde (7-11 örneklerinde) dikkat çeken bir başka nokta, iki unsur arasına başka bir sıfat ya da isim unsurunun girmemesidir. *Kolti* terimi kelime grubundan önce yapıya dâhil olmuştur (9, 10, 11). *Nayut*, hem *sanı* (8, 11) hem de *sanınça* (7, 9, 10) ile tamlama kurarak “sayısız” anlamını sağlamıştır.

1.4. Koti Sanınça: “Kolti sayısınca, sayılamayacak kadar çok” anlamını ifade eder. Eski Uygurcada *sanı* kelimesinden kurulu diğer abartı ifadelerinden biri de *kolti sanınça* yapısıdır. Sanskritçe *koti* kökenli kelime, Eski Uygurcada *kolti* şeklindedir. “On milyon, sayısız, sonsuz, pek çok” gibi anlamlar içermektedir (Eraslan, 2012: s. 582, s. 634; Kıdambı-Kaya, 2013: s. 101). (12 - 19) örneklerinde *sanınça* ile kelime grubu oluşturmuş; *raksaş* “şeytan”, *yek* “şeytan”, *tirti* “hoca”, *üd* “zaman”, *arhant* “aziz, burhan “buda-burhan” gibi isimlerin sıfatı görevinde yer almıştır. Ayrıca tanıklanan örneklerde, söz dizimi dikkate alındığında iki isim unsuru arasına başka bir kelime yahut kelime grubu girmemiştir.

(12) *kolti sanınça* raksaşlar utru turur “sayılamayacak kadar çok şeytanlara karşı durur” (Elmalı, 2016: s. 190).

(13) çaştanë èlig tegresinte *kolti sanınça* yekler katıg ünin kırışdılar alakırışdılar “Çaştana’nın çevresinde sayılamayacak kadar çok kolti

sayısınca şeytanlar toplanıp kaba seslerle bağırıp çağırdılar” (Elmalı, 2016: s. 192).

(14) Puranida ulatı *kolti sanınça* tirtilar birle yığıltılar erti erser adın tınlığı arhant kutıña köñül turgurgalı ugaylar “Purāṇá ve pek çok aykırı hoca bir araya geldiklerinde başka bir canlıyı arhant kutsallığına yükseltmek istemeyeceklerdi.” (Elmalı, 2016: s. 199).

(15) *kolti sanınça* arxantlar (Bang, 1930: s. 90) “kolti sayısınca arhantlar”: der unermesslich vielen Arhante (Bang, 1930: s. 91).

(16) *kolti sanınça* burkanlarka tapınıp “koti sayısınca (sayısız) burkanlara tapındığında” (Tekin, 1960: s. 179).

(17) ülgüsüz *kolti sanınça* tirini kuvragı birle “sayısız kolti sayısınca” (AY, 314 / 23).

(18) sansız *kolti sanınça* kalp üdler “sayısız kolti sayısınca zamanlar” (AY, 499 / 5).

(19) ülgüsüz üküş *kolti sanınça* azrua tengriler “sayılamayacak kadar çok zarua tanrılar” (AY, 315 / 8).

(20, 21, 22) numaralı örneklerde ise *kolti sanınça* yapısından farklı olarak +çA eşitlik eki almaksızın sadece *sanı* kelimesiyle kurulu isim unsuruyla karşılaşılır:

(20) *altmış iki koti sanı* bodistvlar “62 kolti sayısınca burkan adayları” (Tekin, 1960: s. 84).

(21) *on tümen koti sanı* “yüz bin koti sayısınca” (Tekin, 1960: s. 89). Bu örnekte, abartı unsurunu kuvvetlendirmek için *miñ, tümän* sayılarından yararlanılmıştır.

(22) *bir koti sanı* tengrilerke... “ bir koti sayısınca tanrılara” (AY: s. 669/ 1).

Sıfat pozisyonunda kullanılan bu abartılı ifadelerde ayrıca *koti-kolti-kolti* teriminin tercih ettiği sayılar da tespit edilir: *altmış iki, on tümen, bir* gibi. *Kolti* teriminin *sanı* veya *sanınça* kelimesi olmaksızın bazı sayılarla birlikte kullanımı da dikkat çekicidir:

(23) yalanguqlarning *elig yiti* kolti altı yüz tümen yıllar ertser “insanların 57 koti ve 600 bin yılı geçse” (Tekin, 1976: s. 153 / 24-25).

(24) yalanguklar *al(tı) tü(men) yüz bir otuz kolti* al(tı) (ming) tümen yıllar ertser “insanların 60121 koti ve 60 milyon yılı geçse” (Tekin, 1976: s. 156 / 42-44).

(20-24) numaralı örnekler göz önünde tutulduğunda *koti-kolti-kolti* teriminin birlikte kullanıldığı sayılar tanımlanmakla beraber tercih ettiği sayılarla ilgili herhangi bir genelleme yapmak mümkün olmamaktadır.

(25) ätözün *kolti sanınça* böldäçi “vücudunu kolti sayısınca bölecek” (Kara, 1977: Str 187). Bu cümle yapısında ise *kolti sanınça* kelime grubu, işlev itibariyle belirteç özelliği göstermiştir. Örnekler dikkate alındığında belirteç pozisyonunda *sanı- sanınça* yapısıyla kurulu abartılı ifade ile çok az karşılaşmaktadır³.

Bunların yanı sıra abartı anlamı katan Sanskritçe kökenli kelimelerin bir arada kullanımına da şahit olunmakta, böylece anlamdaki ifade gücünün daha da kuvvetlendiği dikkat çekmektedir. Bu şekilde, Türkçenin tarihi dillerinden Eski Uygurcada, söz sanatını yetkin bir dille kullanım göze çarpmakta, dilin zengin ifade gücü kendini belli etmektedir. Aşağıda *Altun Yaruk* 6. kitaptan bir kısım, bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir (27 numaralı örnek). Öğreti mücevherinin değerinin *yüz bin tümen koti, nayuta* sayısına bile tam olarak karşılık gelmediği; öğreti mücevherinin değerini ifade etmede abartı unsurlarının art arda söylenmesinin dahi ifade için yeterli olmadığı dile getirilmiştir. Bu yolla dilin inceliklerinden yararlanılmıştır:

(26) siz yarlıkaguçı bo nom ärdinikä *yüz miñ tümän kolti nayut sanı* üzä arıtı ogşayu täginmäz (Ayazlı, 2012: s. 120).

(27) *yüz miñ tümän kolti nayut sanınça* burhanlarka barçaka ağır ayag kılmış bolur “yüz bin tümen (=100.000x10.000=1 milyar) koti, nayuta sayısınca Budaların tamamına saygı göstermiş olur” (AY: s. 419/1-3) (Ayazlı, 2011: s. 658). (27) numaralı bu örnekte Budist - Maniheizt inanç dünyasında, *yüz miñ tümän kolti nayut* kelime grubu “milyar evren”i karşılamaktadır. *Kolti* ile *nayut* terimlerinden oluşan sıfat unsuru, “sayılamayacak kadar çokluğa, sonsuzluğa” işaret ederek, abartılı bir anlam boyutu oluşturmuştur. Ayrıca söz dizimsel konumlama göz önüne alındığında 26-27 örnekleri bağlamında *kolti sanınça* yapısının araya kelime aldığı gözlenmiştir. Ancak *kolti sanınça* yapısının *kolti nayut sanınça* yapısına göre daha sık bir kullanım tercih ettiğini örnekler vesilesiyle söylemek mümkündür. (12-22) numaralı örnekler, *kolti sanınça / kolti sanı* iken, (26-27) numaralı örnekler *kolti nayut sanınça* yapısındadır.

---

³ Aynı fonksiyonda başka bir abartı ifadesi *kog kıçmuk sanı* ile oluşan (44) numaralı örnek için geçerlidir.

2. Kum Sanınça

“Kum sayısınca çok, sonsuz sayıda” anlamını ihtiva eder. Clauson, kum kelimesinin Farsçadan Eski Türkçeye geçmiş ödünç bir kelime olduğuna vurgu yapar (ED, 625b). Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinden tanıkladığı birkaç örneğe de yer verir. Gabain ise *kum sanınça* yapısındaki +çA ekinin mukayese yahut küçültme ifade ettiğine vurgu yapar (2007: s. 114): säkiz on säkiz gañ ögüzteki *ķum sanınça* alķu ançulayu kälmişlär “Ganj nehrindeki kum sayısınca seksen sekiz kere hepsi böylece gelmişler.” (U II 47, 83), (Gabain, 2007: s. 114). *Orhon Türkçesi Grameri*’nde sözlük ve indeks kısmı içerisinde kum kelimesinin bahsi; Kara Kum yer adı içerisinde geçmiştir (Tekin, 2003: s. 249). *Kum sanınça* kelime grubuna Orhon Türkçesi metinlerinde tanık olunmamıştır. Bu ifade grubuyla ilk olarak Eski Uygurca metinlerde karşılaşılmakta ve abartı ifadesi olarak sıkça kullanıldığı gözlenmektedir.

(28 - 40) numara ve arasındaki örnekler, çeşitli Eski Uygurca metinlerin pek çoğunda *kum sanınça* ifade grubunun tercih edildiği sonucunu doğurmuştur. *Altun Yaruk, Maytrısimit, Daşakarmapathāvadānamālā, Türkisch Turfantexte IV* adlı eserlerden tespit edilen örneklerde *kum sanınça* ifade grubunun; *burkanlar, nomlug yertinçü, yertinçü, bodistvlar, bügü biliglig, nom, burkanların et’özleri, kalp üdleri* gibi isim ve isim unsurlarını nitelediği görülür:

(28) yüz ming *ķang ügüzdeki ķum sanınça* burkanlar uluşınta (Ölmez, 1988: s. 79) “yüz bin Ganj ırmağındaki kum sayısınca Buddhalar ülkesinden” (Ölmez, 1988: s. 151).

(29) [*ku*]m *sanınça* nomlug yertinçü tüz [är]di “[Ganjdaki] kum sayısınca öğreti bölgesini ... tümüyle kapsadı” (Ölmez, 1994: s. 95).

(30) *ķang ögüz içinteki ķum sanınça* bodistvlar “Ganj nehri içindeki kum sayısınca burkan adayları” (Tekin, 1960: s. 84).

(31) *ķang ögüzteki ķum sanınça* bügü biliglig burkanlar (Barutcu, 1987: Str 645) “Ganj nehrindeki kum sayısınca bilge burkanlar.”

(32) *ķaņ ögüz içindäki ķum sanınça* bügü biliglig burhanlar (Tezcan, 1974: Str 67-68) “Ganj nehri içindeki kum sayısınca bilge burkanlar.”

(33) *ķum sanınça* burkanlarığ nom nomlağalı “kum sayısınca budalara öğreti öğretmek için (Ölmez, 1988: s. 128).”

(34) *ķaņ içinteki ķum sanınça* burhanlar üküş er[üş]...“Ganj nehri içindeki kum sayısınca burhanlar pek çok ...” (Elmalı, 2016: s. 175).

(35) öñre *kum sanınça* [bur]hanlar bo yertinçüde belgürtiler “daha önce sayısız burhanlar bu yeryüzünde ortaya çıktılar” (Elmalı, 2016: s. 102).

(36) ülgüsüz sansız *ganj ügüzdäki kum sanınça* burhanlar uluşınta keñürü yadılıp “uçsuz bucaksız Ganj nehrinde kum sayısınca budalar ülkesinde yayılarak...” (Ayazlı, 2012: s. 104).

(37) *kum sanınça* burkanların et’özleri “kum sayısınca burkanların vücutları” (AY 44 / 18)

(38) *gang ögüzdeki kum sanınça* kalp üdler “Ganj nehrindeki kum sayısınca hayat devirleri” (AY: s. 671 / 16)

(39) *gang ögüzdeki kum sanınça* üç ming ulug ming yirtinçüler “Ganj nehrindeki kum sayısınca sayısız yeryüzüler (AY: s. 155 / 15, s. 161 /23, s. 162 / 1).

(40) *gang ögüz içinteki kum sanınça* bütmiş buyanlığı “ganj nehri içindeki kum sayısınca inanmış sevaplı ...” (AY: s. 191/18-19).

Kum sanınça < kum sa-n+n+ça (İsim / Fiil Kök-Fiilden İsim Yapım Eki+3. Tekil Şahıs İyelik Eki + Zamir n + Eşitlik Eki) şeklinde etimolojisi yapılır. Bu yapı dışında sadece *sanı* ile kurulu örneklerle de karşılaşılr (41-42 örnekleri):

(41) qamag üç ödki *kang ögüz içintäki qum sanı* (Bang, 1930: s. 88) “Bütün (Budaların yaşadığı) üç zamanın ganj nehri içindeki kum sayısınca”: aller Buddhas der drei Zeiten, deren Zahl gross(*) ist wie der Sand im Ganges-Flusse (Bang, 1930: s. 89).

(42) ulug *ögüzdeki kum sanı*... “büyük nehirdeki kum sayısınca” (AY: s. 583 / 4).

Örneklerde, *kum sayısınca* ibaresiyle Ganj nehrinin birlikteliği dikkat çeker. Kum sayısınca anlamını veren *kum sanınça*, *kum sanı* ifade gruplarının anlatımında Ganj nehrinin belirleyiciliği görülür.

Hinduizm inancında Ganj nehri ayrı bir öneme sahiptir. Eski Uygurların da inanç sistemlerinin Budist ve Maniheizt dinin etkisi altında olması sebebiyle hayat görüşlerinde ve dolayısıyla edebî hayatlarında Ganj nehri etkileyici bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Ganj kelimesi, Sanskritçe *gaṅgā* kelimesinden Eski Uygurca’ya *gang* olarak geçmiştir (Kaya, 1994: s. 490). (43) numaralı örnekte ise aynı anlam “Ganj nehrindeki kum sayısınca” tek bir kelime *ganavuluk* ile kaşılannıştır:

(43) kamağ *ganavuluk* burkanlar bo monı teg ülgüsüz üküş edgüleriñ ağılıkı teg bolurlar “Ganj nehrindeki kum gibi sayısız Budalar, bu ve bunun gibi pek çok iyiliğın hazinesi gibi olurlar” (Elmalı, 2016: s. 117).

3. Kog Kıçmuk Sanı

“Toz toprak sayısınca, havadaki zerre miktarınca, sonsuz sayıda” anlamındadır. *Eski Uygur Türkçesi Gramerinde* (Eraslan, 2012: s. 582) ve Clauson’un *Etimoloji Sözlüğü*’nde “toz, zerre” (ED, 609a) anlamıyla açıklanan *kog*; *kog kıçmuk sanı* yapısı içerisinde, “bir şeyin sayılamayacak kadar çokluğu” bilgisini, abartılı bir dille yansıtmaktadır. Kelimenin etimolojisi üzerine Clauson *ko:- fiilini önermiş ve ko-k< “Fiil Kök - Fiilden İsim Yapım Eki” şeklinde ek-kök ayrımını yapmıştır (ED, 609a). *Kıçmuk* kelimesi ise *kıçmık* madde başında “küçük parçacıklar”, “toz” ve “zerre” olarak yorumlanmakla beraber, *kıç-muk şeklinde tahlil edilir (ED, 591b). Ancak Clauson, bu örnekteki işleviyle benzer bir “-mık” ekinin tanıklanmadığını da ayrıca ekler. Ayrıca *Hsüan Tsang Biyografisi* (322-3) ve *Uigarica IV*’ten (20, 253-4) alıntı yaparak şu örneği verir: yağız yer arkasındaki topraknın paramanu *koğ kıçmuk* “yeryüzünün gerisindeki toz, zerre, toprak parçacıkları”. ED’de kelimelerin anlamına dair bir açıklık getirilmiş olup çalışmamızla ilgili olarak *sanı* kelimesiyle şekillenmiş bir yapı yoktur. Gabain ise *kıçmık* şeklinde transkribini yapmış ve “atom” anlamını vermiştir (2007: s. 280).

Kog kıçmuk sanı kelime grubu taradığımız metinler arasında sadece Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā* adlı eserde tanıklanmıştır:

(44) yağız yer arkasındaki topraknın parmanu⁴ *kog kıçmuk sanı* neçe erser “kara toprak altındaki toprağın atom miktarı kadar olsa” (Elmalı, 2016: s. 191). *Sanı* ve *sanınça* yapılarının büyük bir çoğunluğu sıfat işlevi üstlenirken, bu örnekte *sanı* ismiyle kurulu yapı belirteç fonksiyonundadır. *Altun Yaruk* 5. kitapta ise (45. örnekte) *sanı* ile değil aynı kökün farklı türetim şekli *sakışı* ile sağlanmış aynı anlama gelen bir yapı söz konusudur. Ancak burada da *kog kıçmuk* ikilemesi yoktur ve sadece *kog* kelimesi tercih edilmiştir:

(45) ol *kogların sakışı* “o tozlar sayısınca” (Uçar, 2009: Str 617).

Kog kıçmuk kelime grubunun ikileme şeklinde kullanımı dikkat çeker. Altun Yaruk’ta sekiz yerde *kog* kelimesi tanıklanmakla beraber aşağıda ayrıca gösterilen örneklerde, *kog* ve *kıçmuk* kelimelerinin bir arada yer aldığı gözlenmiştir (46 - 48 numaralı örnekler). Ancak bu örneklerin ilk ikisinde (46 ve 47 örneklerinde), çalışmada ele alınan tarzdan farklı olarak sadece

---

⁴ Paramānu: en küçük parça, zerre (Eraslan, 2012: s. 636).

ikilemeli kullanım yer almış; *sanı* ile oluşturduğu yapıyla karşılaşılmamıştır. (48) numaralı örnekte ise *kog kıçmuk sanı* ile sağlanan abartı ifadesine benzer bir yapı *kolu* “zaman” kelimesiyle gerçekleşmiştir:

(46) [*kog kıçmu*]*kun* yme neteg [sansız sakışsız erse]r “toz zerren yine ne kadar sayısız ise (AY: s. 113 / 8).

(47) barça *kog kıçmuk teg* uşatu sıp sanın sakışın bilgeli bolgay “her toz toprak gibi ufalanmış parçalanmış sayısı kadar bilge olacak” (AY: s. 113 / 22, s. 114 / 1).

(48) *kog kıçmuklar kolusınça* “toz toprak sayısınca zaman” (AY: s. 350 / 10-11).

4. Kog Parmanular Sanınça

“Toz toprak sayısınca” dolayısıyla “sonsuz sayıda” anlamındadır. *Parmanu*, Sanskritçe *paramānu* kelimesinden Eski Uygurcaya geçmiş alıntı bir kelimedir. *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserde *Budist ve Mani Terimleri* başlığı altında bu kelime “en küçük parça, zerre” olarak açıklanmıştır (Eraslan 2012: s. 636). *Altun Yaruk*’tan tespit edilen bu yapıda tek bir örnek mevcuttur. (49) numaralı örnek, bu kelime grubunun Eski Uygurlarda nasıl kullanıldığına dair bir ipucu gösterir niteliktedir:

(49) evrinçkençig *koğ parmanular sanınça* tınlıg uğuşları (AY: s. 171 / 17) “(havada) dönüp dolaşan zerrelere (Paramānu) sayısınca canlı toplulukları” (Ölmez, 1988: s. 171).

[toz tuman] *parmanular* üze “toz duman zerrelere ile” (AY: s. 75 / 9) örneğinde ise *sanınça* yapısı yoktur, ancak *toz tuman* ile bir ikileme oluşturduğunu göstermek adına bu kısma ilave edilmiştir.

5. Parmanular Sanınça

“Zerre sayısınca” anlamıyla sonsuzluk belirten ve abartı ifade eden bir yapıdır. Bu şekilde kurulu örnekler, *Altun Yaruk* bağlamında iki yerde geçmiştir. Dolayısıyla sık bir kullanımı yoktur. Toplamda dört yerde *parmanu* kelimesi tanımlanmakla beraber (75 / 9, 132a / 19, 171 / 17, 350 / 8), bunlardan 75 / 9 numaralı örnek dışındakiler *sanınça* ile birlikte bir grup oluşturmuş, 75 / 9 örneği ise *toz tuman* ikilemesinin tamlananı fonksiyonunu üstlenmiştir.

(50) yağız yirke tayaklıg *parmanular sanınça* ... (AY: s. 350 / 8-9) “yeryüzüne dayalı zerrelere sayısınca ...” (Uçar, 2009: Str 121).

(51) *parmanular sanınça* sı<nı>mız süngükümüz “(havadaki) zerrelere (Paramānu) sayısınca (olan) uzvumuz, kemiğimiz” (Ölmez, 1988: s. 93).

6. Ot Yem Sanınça

“Ot sayısınca” anlamıyla yorumlanır. Dolayısıyla “çok sayıda, sayılamayacak kadar çok” anlamlarını karşılar. *Ot yem / ot em* ikilemesi⁵ *Altun Yaruk*’ta pek çok yerde geçmekle beraber *ot yem / ot em sanı-sanınça* kelime grubu aynı metinde tespit edilmemiştir. Sadece *Daśakarmapathāvadānamālā* adlı eserde abartı anlamı katan bu ifade grubu üç örnekte yer almıştır:

(52) *ot yem sanınça* erti [...] “bitki sayısınca idi [...]” (Elmalı, 2016: s. 152).

(53) ve (54) numaralı örneklerde sıfat konumunda yer almış olan bu kelime grubu, (52) numaralı örnekte yüklem içerisindedir. Abartı anlamı taşıyan ve *sanı* ile kurulu örneklerin hepsinin söz dizimsel konumları göz önüne alındığında, yüklem pozisyonunda tespit edilen tek örneğin, 52 numaralı örnek olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

(53) tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan bodisatav yolınta yoriyur erken neçe teñlig edgüler yıǵmıǵı tērmiǵı adın tınlaglar üçün *ot yem sanınça* amrak isig özlerin esirkençsiz köñülün titip ıdalap “tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda’ların çoǵu, bodhisattva yolunda yürür iken nice iyilikler biriktirmişlerdir. (Onlar), pek çok kez sevgili canlarını hiçbir şeyden kaçınmayan gönülleriyle diğēr canlılar için sayısızca terk ettiler.” (Elmalı, 2016: s. 170)

(54) üç miñ [ulug miñ] yertinçü yer suvda toz toprak b[olmuş *kog*] *kıçmuk ot yem sanınça* nara uruǵı teg tolu boşgutlug boşgutsuz şortapan sakardagam anagam arhant pratikabut tözkerinçsiz burhanlar bolsalar “üç bin (büyük bin) dünyada toz toprak olmuş toz (ve) bitki sayısınca, nara tohumu gibi bütünüyle eğitilmiş eğitimsiz Śrotāpanna, Sakṛdāgāmin, Anāgāmin, Arhant, Pratyekabuddha (ve diğēr) derin Budalar olsalar ...” (Elmalı, 2016: s. 216). Bu örnekte *kog kıçmuk ot yem sanınça gibi* birden fazla kalıp yapıların art arda sıralanması; cümledeki abartı ifadesini kuvvetlendirmiştir.

7. Alku Tınlıǵlarınǵ Sanı Sakıǵı

“Bütün insanların sayısınca, sonsuz sayıda” anlamına gelir. *Sanı sakıǵı* ikilemesi “bir şeyin hesabı, sayısı” anlamındadır (Şen, 2015: s. 109). Yapının etimolojisi şu şekildedir: sa-n+1 sa-k-(1)ş+1 [Fiil Kök - Fiilden İsim Yapım Eki + 3.tekil şahıs iyelik eki / Fiil Kök - Fiilden Fiil Yapım Eki -

---

⁵ yim içim *ot em* kılmak erür (AY: s. 236 / 5), *ot em* bilge bilig (AY: s. 256 / 12), *ot em* kılıp öngedmeser (AY: s. 478 / 17), *ot em* şastırların (AY: s. 585 / 10, s. 586 / 16), *ot em* uzanmakı üze (AY: s. 593 / 11), *ot em* birip (AY: s. 598 / 2), *otug emiğ* yme ked ötgürü bilir (AY: s. 597 / 9), *otun emin* bo tört törlüǵ tapıǵın uduǵın tapınsar udunsar (AY: s. 156 / 4) gibi.

Fülden İsim Yapım Eki + 3. tekil şahıs iyelik eki (Şen, 2015: s. 109). Anlam itibarıyla bütün canlıların sayısına karşılık gelmekte ve sayılamayacak kadar çokluk bildirmesi sebebiyle abartı ifadesi oluşturmaktadır.

(55) *alku tınlıglarnıñ sanı sakışı* neçe tenglig bolsa “bütün canlıların sayısı kadar da olsa” (Elmalı, 2016: s. 191). Bu örnekte, abartı ifadesini oluşturan *alku tınlıglarnıñ sanı sakışı* yapısı, işlev itibarıyla belirteç tümleç içerisinde konumlanmıştır.

Altun Yaruk’ta *alku tınlıglarnıñ* isim grubuyla başlayıp *sanınça* veya *sanı* isminin eklenmediği yapılar da mevcuttur ancak çalışmamızın *sanı-sanınça* ile kurulu yapılarla ilgili olması sebebiyle örneklerin dipnotta verilmesi uygun görülmüştür⁶.

Dolayısıyla *Daśakarmapathāvadānamālā* adlı eserde *alku tınlıglarnıñ sanı sakışı* ikilemesiyle tekrarlanan abartılı ifadenin *Altun Yaruk*, *Maytrisimit* ve diğer taranan Eski Uygurca metinlerde bire bir kullanımına şahit olunmamıştır.

Sonuç

Morfolojik açıdan *sanı* kelimesi ya yalın hâliyle ya da eşitlik ekinin ilavesiyle örneklerde yer almıştır. Ayrıca abartının kuvvetlenmesi açısından sadece *sanı* ile kurulmuş yapılar değil başka abartı ifadelerini sağlayan ikileme veya kelime gruplarının da birlikte kullanımı dikkat çekmiştir: sansız tümen *kolti nayut sanınça* küçük tamuluglar “sayısız tümen kolti nayut sayısınca ufak cehennemlikler” (Tekin, 1976: s. 131 / 8-9), yüz min *kolti nayut sanınça* kalp üdler (Ayazlı, 2012: s. 74) “yüz bin koti nayuta sayısınca kalpa dönemi” (Ayazlı, 2012: s. 168).

Cümle içerisinde *sanı* / *sanınça* ile kurulu yapılar çoğunlukla ismi niteleyen pozisyonda yer almış, ayrıca az sayı da olsa belirteç ve yüklem fonksiyonlarıyla da cümle içerisinde görev üstlenmiştir.

Sanskritçe kelimelerden *asanki*, *nayut*, *kalp*, *kolti*; sayısal terimlerden *yüz min*, *on tümän* kullanımı dışında diğer abartı unsurlarından *kum sanınça*, *ot yem sanınça*, *kog parmanular sanınça*, *kog kıçmuk sanınça* gibi yapılarla da karşılaşılmış hatta bu yapıların abartı ifadesini kuvvetlendirerek metinlerde

⁶ *alku tınlıglarnıñ* asıgılıngı burkan kutın bulayın (AY, 27 / 9), *alku tınlıglarnıñ* taplaglarınıñ (AY: s. 258, s. 262), *alku tınlıglarnıñ* tözlerince nom nomlap (AY: s. 301 / 22), *alku tınlıglarnıñ* edgü yıldızlıg urugların bütürüp bışurup (AY: s. 339 / 14), *alku tınlıglarnıñ* nızvanılıg bag tügünleri (AY: s. 678 / 9).

bir arada işlendiği de gözlenmiştir. Bu durum Eski Uygurca'nın dili işleme becerisinin, dili kullanma potansiyelinin yüksekliğine işaret etmektedir. Sanskritçe kökenli terimlerle oluşmuş *sanı* - *sanınça* yapısındaki abartı ifadelerinde *asanki* ve *kolti* terimlerinin *sanınça* ile arasına başka bir terim alabildiği; *kalp* ve *nayut* terimlerinin kelime grubu kurarken araya kelime kabul etmediği sonucuna varılmıştır. *Kum sanınça*, *kog parmanular sanınça*, *parmanular sanınça*, *ot yem sanınça* ve *alku tınlıglarnıñ sanı sakışı* yapıları kelime sıralamasında tutarlılık sergilemiş; herhangi bir söz dizimsel değişme göstermemiştir.

Taranan metinlerden yola çıkarak *sanı* - *sanınça* ile kurulu abartı ifadesi örneği en çok *kum sanınça* yapısında tespit edilmekte, bunu Sanskritçe kökenli terimlerle oluşan abartı ifadeleri takip etmektedir. Metinler kapsamında *sanı* ve *sanınça* ile kurulu Eski Uygurcadaki abartı ifadeleri ile ilgili olarak şu çıkarımları yapmak da mümkündür:

Hsüan Tsang Biyografisi'nde sadece *kum sanınça* yapısıyla kurulu abartı ifadesi ile karşılaşılr (Ölmez, 1994: s. 95). Bunun yanı sıra *sanın sakışın* ikileme grubu da kaydedilir (Ölmez, 1994: s. 73). Sanskritçe kökenli kelimelerle yahut diğer başlıklardaki abartı ifadeleri *Hsüan Tsang Biyografisi*'nde tanıklanmamıştır. *Altun Yaruk*'ta 21 yerde *kum* kelimesi geçmekle birlikte bunlardan 18'i *kum sanınça*, 1'i *kum sanı* yapısındaki abartı ifadeleridir (Kaya, 1994: s. 570). *Asankı* terimi *Altun Yaruk*'ta 16 yerde tespit edilmiş ancak sadece 2 örnekte *sanınça* ile bir kelime grubu oluşturmuştur. *Kolti* terimi 39 kere tanıklanmış, bunlardan 9'u *kolti sanınça* yapısındadır. Ayrıca 436/22 numaralı örnekte yer alan *kolti nayut san* ifade grubu da bu örneklere dâhil edilebilir. Sanskritçe *nayut* terimiyle kelime grubu oluşturan örnek sayısı ise 7'dir. *Altun Yaruk*'ta *nayut* kelimesi 11 yerde görülüp bu terimin *san* - *sanınça* ile tamlama oluşturma oranı yüksek bir görünüm sergilemektedir. Sanskritçe kelimelerden en çok *kalp* terimi ile karşılaşılr. Buna göre 45 kere bu kelime *Altun Yaruk*'ta geçmiştir. Ancak sadece bir örnekte *sanınça* ile tamlama grubu oluşturmuş, 33 yerde *kalp* terimi üd "zaman" ile bir arada yer almıştır. Dolayısıyla *Altun Yaruk*'ta en fazla geçen kelime olmakla beraber, *sanınça* yapısının en az *kalp* terimini tercih ettiği dikkat çekmektedir. *Kog* kelimesi ise *Altun Yaruk*'ta 8 yerde tespit edilmiş, bunlardan sadece birinde *sanınça* ile tamlama oluşturmuştur. Diğer örneklerde ise *kog kıl-* (AY: s. 370/4), *kog bol-* (AY: s. 370/11) gibi yardımcı fiil grubu içerisinde yer almış yahut AY 113/22, AY 113/8 örneklerinde olduğu gibi *kıçmuk* ile ikileme meydana getirmiştir. Dolayısıyla *kog kıçmuk sanınça* yapısının AY'de tercih edilen bir yapı olmadığı sonucu çıkarılmaktadır. Nitekim *alku tınlıglarnıñ sanı sakışı* ifade grubuna da bu eserde rastlanmamaktadır. *Daşakarmapathāvadānamālā*'da *asanki* terimi 2, *kolti* 8, *kalp* 5 yerde tanıklanıp *nayut* terimiyle karşılaşılmamaktadır. *Asanki* ve *kalp* terimlerinin örnekler arasından *sanı-sanınça* yapılarıyla kurulmuş

şekilleri yoktur. *Kolti* teriminin ise 3 yerde (Elmalı, 2016: s. 190 / 3693, s. 192 / 3779, s. 199 / 3971) *sanınça* ile tamlama oluşturduğu gözlenmiştir. *Ot yem sanınça* ve *alku tınlıglarınig sanı sakışı* kelime grupları ise sadece bu eserde tanıklanmıştır.

Kısaltmalar

AY: Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 607, Ankara.

ED: Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, Great Britain.

Str: Satır.

Kaynaklar

Ayazlı, Ö. (2011). Mahayana Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler. *Turkish Studies*, 6(1) Kış: 653-659.

----- (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap - Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bang, W. ve Gabain, A. V. (1930). *Turkisch Turfan Texte IV*.

Barutcu, F. S. (1987). *Uygurca Sadaprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikâyesi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Great Britain: Oxford University Press.

Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap - Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.

Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 1047, Ankara.

Gabain, A. V. (2007), *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kara, G. ve Zieme, P. (1977). *Berliner Turfantexte VIII. Die Uigurischen Übersetzungen des Guruyogas “Tiefer Weg” von Sa-skya Pandita und der Manjusrinamasangiti, Mit 90 Faksimiles auf 50 Tafeln*. Berlin: Akademia Verlag.

- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıdambı S. ve Kaya, K. (2013). *Hindî - Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li, Y. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Şen, S. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Müller, F. ve Karl, W. (1911). *Uigarica II*, Berlin.
- Ölmez, M. (1988). *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Tekin, Ş. (1960). *Uygurca Metinler I. Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah), Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapungdarika-sutra)*, Erzurum: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrisimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1974). *Berliner Turfantexte III, Das Uigurische - Das Insadi Sutra, Mit 69 Faksimiles auf 69 Tafeln*. Berlin: Akademie Verlag.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur, V. Kitap. Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Sadık Hidayet'in "Lale" Hikâyesinin Tercümesi ve Edebiyat Sosyolojisi Açısından Kısa Değerlendirilmesi

Arif AYTEKİN*

Sadık Hidayet çağdaş İran edebiyatının 20. yüzyılda öne çıkmış seçkin yazarlarından biridir. Hikâyeleri birçok dile çevrilmiş ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış önemli bir yazardır. Birçok konuda ve farklı alanda yazan Hidayet genelde ölüm, bunaltı, acı, arayış, aşk, cinsellik, eleştiri gibi temalar üzerine hikâyelerini kurgulamaktadır.

Sadık Hidayet, 17 Şubat 1903'te İran'ın Tahran şehrinde soylu bir olan İ'tizadulmulûk ailesinde dünyaya geldi. Ataları uzun yıllar İran yönetiminde söz sahibi olan hanlara yakın, bürokraside görev almışlardı. Hidayet ilk ve orta öğrenimini doğduğu şehir olan Tahran'da tamamladı. Daha sonra Fransızların Sen Lui Lisesine kaydını yaptıran Hidayet, burada Fransızca ile ilk temasını kurdu. Fransa ve Fransızca ile kurulan bu ilişki Hidayet'in ölümüne kadar sürdü. Hali hazırda mezarı da Paris'tedir. 1951 yılında 48 yaşında iken daha önce birçok kez denediği intihar girişiminde bu sefer başarılı olup dünyaya gözlerini kapattı.

Sadık Hidayet'in yazma isteği ta lisede kendini belli etmiştir. Aynı zamanda lisede ilk yazdığı konular ile ölümüne yakın daha doğru bir ifade ile intiharına yakın zamanda yazdıkları aynı konu üzerinedir. İlmiye Okulu'nda 1914'te "Nidâ-yi emvât" (Ölümlerin Sesi) adlı duvar gazetesini çıkararak yazarlığa ilk adımını atmıştı. "Ölüm" (Merg) üzerine çok genç yaşta yazmaya başladı. Bunalım, ölüm gibi kavramlar neredeyse her hikâyesinde bir şekilde temel karakterler üzerinden okuyucuya ulaştırılır. Ölümün korkunç sesi varsa öyle bir ses Hidayet'in kulağında veya hikâyelerinde hep çınlamaktadır. Hidayet'in başarısı; sahici, samimi bir yazar olarak zaten kendisinin duyduğu bu sesi okuyucuya da aynı şekilde hissettirmesine dayanmaktadır.

Lise eğitiminden sonra Hidayet eğitim için Belçika üzerinden Avrupa'ya gider. Mühendislik ya da diğer mesleklere ilgisi kalmayınca veya edebiyata olan ilgisi diğer ilgilerine galip gelince, kısa bir süre sonra Paris'te bulur kendini. İlk ciddi hikâyelerini burada yazar. Bütün hayatı boyunca hep

---

* Dr. Öğr. Üyesi. Akdeniz Üniversitesi Manavgat MYO, plihol@gmail.com

ikilemde kalan Hidayet daha sonra tekrar İran'a geri döner. Bir müddet farklı mesleklerde çalışsa da edebiyata olan ilgisi onu tekrar yazmaya yöneltir. Çok sayıda kitap, hikâye yazan Hidayet'in dünyada tanınmasına sebep önde gelen eserleri; "Kör Baykuş: Bûf-i Kûr", "Üç Damla Kan: Se Katre Hûn" ve Diri Gömülen (Zinde be Gûr) kitaplarıdır. Her üçü de sürrealizm edebi akımı çizgisinde kabul edilen bu eserler Hidayet'in gerçek ile gerçeküstü, hayat ile ölüm arasında gidip gelmelerinin ve ölüm duygusunun en fazla hissedilip yazıldığı metinleri olarak kabul edilmektedir.

Hidayet'in anlam arayışı temelde Farsça ve Fransızca üzerinden olmuştur. Öte yandan doğu ve batı arasında arâfta kalma hali hayatı boyunca devam etmiştir. Bu iki dil ve medeniyete ek olarak Hidayet'in İngilizce ve Sanskritçe üzerinden anlam arayışını genişlettiği de bilinmektedir. Dilleri sadece metinlerden değil aynı zamanda bahse konu dillerin konuşulduğu dünyayı, toplumları gezip görerek, onlarla birlikte yaşayıp gözlemleyerek öğrenmiştir. Bunun da ona çok derin bir gözlem ve tasvir imkânı kazandırdığı düşünülmektedir.

Sadık Hidayet bir bakıma, 1930'larda Rusya'da M. Gorki gibi yazarlar la başlatılan "toplumcu gerçekçilik" yaklaşımının edebi özelliklerini yansıtmaktadır. Toplumcu gerçekçilik kuramı sanatçının aynayı toplumun gerçek yaşantısına tutması gerektiği ilkesini temel almaktadır (Moran, 1994, s. 47). Bu yönüyle Sadık Hidayet'in eserlerinin büyük bir bölümünün bu ilkeye uygun olarak hazırlandığına bakarak onu Realist olarak görmek mümkündür. Nitekim Sadık Hidayet üzerine ciddi bir çalışma yapan Erdebili, onu İran edebiyatında realist hikâyeciliğinin kurucusu olarak görmektedir (Erdebili, 1993, s. 13) Fakat Hidayet'in başka eserleri bu akımla açıklanamayacak kadar çeşitli ve kurgusalıdır.

Hidayet'in birçok hikâyesi de sade bir birey hayatının psikolojik hallerinin tahlili şeklindedir. Bu çalışmaya konu olan "Lale" hikâyesi de sade bir hikâye olarak nitelenebilir. Meşhur "Üç Damla Kan: Se Katre Hûn" kitabının altıncı hikâyesi olarak kitapta yer almaktadır (Hidayet, 1383 H., s. 91). Memleketimden insan manzaraları şeklinde birçok gözlem ve tasvirle bezenen hikâye, hayata küsmüş yaşlı bir insanın belli belirsiz aşkı üzerine kurgulanmıştır. Hikâye'nin ilk paragrafında doğal bir dünya manzarası ve kuş uçmaz kervan geçmez fakir bir köy tasviri ile insanın dünyadaki yerini hatırlatmaktadır. Hidayet, uzak bir çağrışımla insanı boşlukta kavisler çizerek yere düşen "yarı ölmüş bir yaprağa" benzetmektedir.

Sabahın erken saatinde bulutlar hızla yer değiştiriyor ve gizemli soğuk bir rüzgâr esiyordu. Ağaçların altında kuru yapraklar birikmişti ve yarı canlı olan yapraklar zaman zaman havada kavisler çizerek yere

düşüyordu. Bir grup karga gürültü ve karmaşayla belirsiz bir maksada doğru gidiyordu. Uzaktan üst üste dizilmiş kibrit kutuları gibi köy evleri, kapısız ve siyah pencerelerle düzensiz geçici mevsimlik evler gibi görünüyordu. (Hidayet, Üç Damla Kan, 1383 H., s. 93)

Hikâyenin temel karakteri olan Hodâdât görelî yaşlı olmasına rağmen iri yapılı, gücü kuvveti yerinde ve bilinmeyen bir sebeple hayata küsmüş, kendi başına, münzevi bir hayat yaşamaktadır. Hatta sonradan Kasaba halkı onu şehirde, diğer insanlara benzer kaygılarla alışveriş yapıp, insanlara karıştığını gördüğünde olağanüstü şaşırılmaktadır. Buna rağmen ovaya, uzak boşluğa bakarak bir beklenti içinde olduğunu hissettirmektedir. Eksik kalmış, tamamlanmamış, belki de hayat ona bir fırsat daha sunacak gibi bir beklenti bu.

Günün birinde dışarda kalmış, tir tir titreyen nereden geldiği belli olmayan bir çingene kızı kendi iradesi ile Hodâdât'ın kapısına geldiğinde onun için karmakarışık duygularla yeni bir macera başlamaktadır. Bütün çabalarına rağmen hakkında hiçbir bilgi toplayamadığı bu kızcağıza önce bir baba şefkatiyle evinde bakmaya başlar. On iki yaşında yanına alıp büyüttüğü kız dört yıl sonra on altı yaşına geldiğinde zaten karışık olan duyguları, düşünceleri daha da karışmaktadır. İlerlemiş yaşına rağmen içinde tomurcuklanan aşk duygusuna bir müddet akıl, etik veya psikoloji biliminin terminolojisi ile söylessek, süper egosuyla karşı çıksa da sonunda kabaran aşk duygusu içinde saklanamayacak kadar belirginleşir. Baba şefkati ile aşk duygusu arasında kıvranan Hodâdât, önceleri "Ben gamlı hazan, sense taze bahar, dinle de vazgeç..., Sen kendine kendin gibi taze bir bahar seç..., der gibi yapsa da sonra aşka bütün bedenini teslim alır. Sadık Hidayet'in birçok metninde karakterlere yaşattığı gerilim, ikilem, bunalım bu hikâyede de insanın duygularını, düşünce sınırlarını zorlamaktadır.

Yazar, Çoban Abbas karakteri ile en sıradan insanın yaşayabileceği kıskançlık duygusunu Hodâdât'a yaşatmaktadır. Bu kıskançlık duygusu, Hodâdât'da emek verip büyüttüğü kızı kendisinin alma hakkı olduğuna onu ikna etmede önemli bir rol oynamaktadır. Yaşlı Hodâdât kendi içindeki çatışmayı, savaşı bitirip kıza açılma aşamasına geldiğinde, Korku ve ümit arasında başka bir dilemma içine düşmektedir. Yaşlı Hodâdât ile genç, ter-ü taze Lale, iki zıt kutup arasında yeni bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Acaba kız onu kabul edecek mi? Korkusu Hodâdât'ı sarıp sarmalamaktadır. Hidayet, "kırmızı eşarp" sembolü üzerinden Hodâdât'ın kafasında oluşan aşk duygusunun şiddetini cinsellikle derinleştirmektedir. Eşarbin Lale'ye ne kadar yakışacağını, eşarbi uçlarını memelerinin altında bağlamasını düşünerek cinsellik öğelerini daha da açığa çıkarmaktadır. Hidayet, bu hikâyede olduğu gibi, başka birçok eserinde de Freud'un psikanalitik

çözümlemelerine konu olacak şekilde “cinsellik” kavramını ve çağrışımlarını işlemektedir.

Sadık Hidayet hikâyelerinde “mutlu son” hiçbir şekilde görülmez. “Lale” hikâyesi de diğer hikâyeleri gibi hüznle bitmektedir. Hodâdât uzun yıllar kafasındaki çelişkileri geride bırakarak, kararını verip tam mutlu olacağı günleri beklerken ona canlılık veren, onu hayata bağlayan aşkı bulmuşken birden yapa yalnız, kendi başına bırakılmaktadır. Âşık olduğu kız ortadan kaybolmakta. Bulduğunda da kendisine varamayacağını acı acı öğrenmektedir. Kızın peşinden onu aramaya çıktığında büyük ve canlı adımlarla tasvir edilen Hodâdât, “kırmızı elmayı” ısırp yanındaki gence gülücükler dağıtan mutlu çingene kızı görünce, damarlarındaki kan çekilmiş gibi yansıtılmaktadır. Hikâyenin başında, ilk paragrafta tasvir edilen “yarı ölmüş yaprak” sanki Hodâdât’ın şimdiki halini tasvir için yapılmış izlenimi vermektedir. Geldiği yoldan düşe kalka tekrar geri dönen Hodâdât, evine girip kapısını yüzüne kapatır. Daha sonra da kimse yüzünü görememektedir. Sadık Hidayet bu hikâyede de temel karakterini intiharın eşiğine getirip bırakmaktadır. Kör Baykuş kitabında kendisi için çizdiği tasvir bu Hikâyedeki temel karakter olan Hodâdât’ın halini açıkça özetlemektedir:

... Hani yaş odun kütüğü ocağın bir kenarında kalır da, diğer odunların ateşiyle kavrulup, kömürleşir. Ne yanmıştır, ne de yaş sayılır. Ötekilerinin dumanıyla, nefesiyle boğulmuştur.... (Hidayet, Kör Baykuş(Bûf-i Kür), 2014, s. 150)

Bu girizgâhtan sonra asıl hikâyeye geçebiliriz.

LALE

Sabahın erken saatinde bulutlar hızla yer değiştiriyor ve gizemli soğuk bir rüzgâr esiyordu. Ağaçların altında kuru yapraklar birikmişti ve yarı canlı olan yapraklar zaman zaman havada kavisler çizerek yere düşüyordu. Bir grup karga gürültü ve karmaşayla belirsiz bir maksada doğru gidiyordu. Uzaktan üst üste dizilmiş kibrit kutuları gibi köy evleri, kapısız ve siyah pencerelerle düzensiz geçici mevsimlik evler gibi görünüyordu.

Gri bıyık ve sakallı, diri ve canlı olan Hodâdât¹ sert adımlar atıyor, damarlarında yeni, taze bir güç hissediyordu. Bakışları, ıslak caddeye ve dümdüz uzayan ovaya yöneliyordu. Rüzgâr hafiften tenini okşuyor, ağaçlar ona dans ediyor gibi geliyordu. Kargalar onun için mutluluk haberleri getiriyor, bütün doğa ona terütaze ve güler yüzlü görünüyordu. Koltuğunda dantel işlemeli bohçayı sımsıkı tutuyor, gözleri parlıyordu. Her adım

---

¹ Türkçe’de Tanrıverdi kelimesine karşılık gelebilen özel bir tür kişi ismi.

attığında, güçlü ayak bilekleri bol ve siyah şalvarının altından görünüyordu. Elbisesi mas mavi ve sarı keçe külahı vardı.

Hodâdât altmış yaşında, uzun boylu, parlayan gözleri ve düzgün, güçlü bir vücuda sahipti. Yaklaşık yirmi yıldır Damavend halkı onu görmemişti. Çünkü münzevi bir hayatı seçmişti. Hodâdât, Alâ Çeşmesi'nin² yukarısında Mazenderan Caddesinde kendisi için taş ve çamurdan bir kulübe yapmıştı. Yirmi yıldır dünya hayatını bırakıp tek başına orada yaşıyordu. Güçlü elleri ile toprağı kazıp ekiyordu. Tıpkı babasının, belki de atalarının yaptığı gibi. Ona miras olarak kalan toprakların yarısından fazlasını kıtlık yılında satın karşılığında almıştı. Şimdi de ona miras kalan toprağın öbür yarısı ile geçimini sağlamaktaydı.

Herkesi şaşkına çeviren şey ise son birkaç yıl içinde Hodâdât'ın şehirde ve çoğunlukla Demavend pazarında, kadın elbisesi, şeker, çay ve öteberi alırken; bazen de Abıgerm, Cabon ve Gilyard dağları etrafında, küçük bir Çingene kızı ile birlikte görülmüş olmasıydı.

Dört yıl önce soğuk bir gece - soğğun insan yüzünün çatladığı gibi çizdiği bir zamanda - Hodâdât, ışığı söndürüp yatağına girdiğinde garip bir ses işitmişti: insanoğluna mı yoksa başka bir canlıya mı ait olduğu belli olmayan kesik kesik seslerdi. Sesler - kulübe kapısını çalana dek - gittikçe yaklaşıyordu. Ne kurt ne de devden korkan Hodâdât kalkıp oturdu. Sirtından aşağı soğuk bir ter damlasının aktığını hissetti. Her ne kadar "Kimsin? Ne istiyorsun?" diye sorduysa da cevap gelmedi. Tekrar yatağına dönmek istediğinde kapı bir daha çaldı. Eliyle titreyerek ışığı yaktı. Çalı çırpı kesmek için duvarda asılı duran büyük bıçağı aldı. Kapıyı hızlıca açtığında şaşkına döndü. Kırmızı elbiseli, yanağında gözyaşları donmuş ve titreyen küçük bir çingene kızını gördü. Hodâdât bıçağı odanın bir köşesine attı. Küçük kız çocuğunun elini tutup içeri aldı. Nefesinin sıcaklığı ile onu ısıttı ve sonra kendi eski kıyafetleriyle kız için bir yatak hazırladı.

Ertesi sabah ona her ne soru sorduysa bir cevap alamadı. Kız sanki yemin etmiş gibi kendisi ile ilgili hiçbir şey söylemedi. Bu sebeple Hodâdât ona Lal dedi, sonra Lalu oldu, yavaş yavaş Lale ismine döndü. Garip olan, zaman Çingenelerin göç mevsimi değildi. Yoksa bu kız gaipten mi gelmişti. Kulübesinden dışarı çıktı. Kızın ayak izlerini takip etti. Fakat kızın ayak izleri ıslak yaprakların üzerinde kayboluyordu. Alâ Çeşmesinin değirmencisine sordu, o da olumsuz cevap verince, çocuğun sahibi bulununcaya kadar ona bakmaya karar verdi.

---

² Türkçede "Büyük Çeşme" özel ismine karşılık gelen bir çeşme ismidir.

Lale, on iki yaşında buğday tenli bir kız çocuğuydu. Sevimli yüzü ve alımlı gözleri vardı. Ellerin üzerinde ve alnın ortasında mavi dövme kazılmıştı. Lale'nin Hodâdât'ın kulübesinde kaldığı bu dört yılda, her ne kadar Hodâdât akrabalarını aradıysa da Çingenelerden hiç kimse onu tanımadı. Sonra da Hodâdât artık Lale'yi kaybetmek istemedi!. Onu kendi çocuğu gibi kabul etti. Sonra yavaş yavaş ona farklı bir ilgi duymaya başladı. Baba ve çocuk arasındaki gönül bağı değildi bu! Sanki kadın ile erkek arasında oluşan bir ilgiyle onu seviyordu.

Aşk şüphesi aklına düştüğü zaman, odanın ortasından bir perde çekerek uyuma yerlerini birbirlerinden ayırdı. En kötü olan da Lale, Hodâdât'a "Baba" diye hitap ediyordu. Ona her "Baba" diye hitap ettiğinde de Hodâdât'ın benzi soluyordu. Hodâdât bir gün evine geldiğinde iki tavuğun kulübesinin önünde gezindiğini gördü. Hodâdât her ne kadar, hırsızlık kötü, cehennem ateşinde yanarsın diye Lale'ye nasihat ettiyse de, yüzünde oluşan şeytani bir ifadeyle konuşmaktan kaçıyor, Hodâdât'ın nasihatlerini bir şekilde boşa çıkarıyordu.

Lale gezmeyi çok severdi. Eğer birkaç gün peş peşe yağmur yağsa mecburen kulübede kalması gerektiğinden sessiz sakin olur, çok kederlenirdi. Fakat havanın güzel olduğu günlerde Lale ya Hodâdât ile veya yalnız başına gezmeye çıkardı. Genellikle yalnız çıkardı gezmeye, bu yüzden Hodâdât onun hakkında endişelenirdi. Birkaç kez onu çoban Abbas ile birlikte görmesinden mi ne, onu kendine rakip olarak görüyordu.

Hatta bir gün Abbas'ın ahududuyu koparıp Lale'nin ağzına verdiğini bile görmüştü. Hemen o gece Lale'yi uyarıp, tanımadığı insanlarla konuşmaması gerektiğini tembihledi. Lale'nin kalbi kırıldığından gözleri dolmaya başladı. Abbas'ın anası iki kez oğluna Lale'yi istemek için geldi. Fakat her seferinde Hodâdât, Lale daha küçüktür diye bahaneler bulurdu. "Bu tembel Abbas" bana mirasçı olmak, elli yıldır biriktirdiğim varlıklarına sahip olmak mı istiyor? Diye kendi kendine bu tür bahaneler buluyordu. Bu durumda akrabalarım ne derler? Ekim bile yapamayan ve hiçbir şeyi olmayan bu beş kuruşluk adamı kendine varis mi seçti? Dahası, kendi evine aldığı, yemek verdiği, giyindirdiği, onun yüzünden eziyet gördüğü ve büyüttüğü bir kızdı. Onun açısından, yetiştirip büyüttüğü bir meyvenin olgunlaştığında başka yabancı birisi tarafından koparılması gibiydi. Acaba onun eli armut mu topluyordu? Lale'yi kendisi için alamaz mıydı? Neden olmasın? Fakat o, meselenin bu kadar kolay olmadığını hissediyordu. Kızın rızası da gerekirdi. Sonra kızın, kendisine baba diye hitap etmek gibi kötü bir alışkanlığı da vardı ki bu, onu çok daha fazla ümitsiz bırakıyordu. Geceleri genellikle kız uyuduğunda lambayı yukarı kaldırıyor, kızın yüzüne, kollarına, göğsüne ve memelerine uzun uzun bakıyordu. Sonra gece dışarı çıkıyor, deliler gibi dağda bayırda dolaşiyor çok geç vakitte eve geri

dönüyordu. Hayatı korku ve ümit arasında geçiyordu. Ve korku içindeki aşkı açığa çıkarmasına engel oluyordu. Eğer Lale derse ki: "Hayır sen ihtiyarsın." Artık onun için intihar etmekten başka yol kalmayacaktı.

Hodâdât'ın kulübesinin yakınında büyük yüksek bir taş vardı ki, Lale genellikle onun üzerinde oturur, kaslı çıplak ayaklarını onun üstüne koyup uzun uzun yorulmaksızın salları ve bazen de dertli bir sesle şarkı mırıldanırdı. Fakat yanına birinin yaklaştığını hissettiğinde hemen sesini keserdi. Hodâdât tesadüfen bu sesi duymuştu ve bir daha dinlemeye can atıyordu.

Bu sabah Hodâdât, Demavend Şehrine gitmek istediğinde, Lale işte o yüksek kayanın üstünde oturuyordu fakat diğer günlerden daha mutluydu. Olağan halinden farklı olarak Hodâdât ile gitmek istemedi. Hodâdât ona : "Senin için kırmızı bir eşarp alacağım" dedi.

Hodâdât için dünyalar değerinde mutlu ve çocuksu bir gülümseme Lale'nin yüzünde belirdi. Demavend'in küçük pazarına vardığında, ilkin kumaş satan bir dükkâna gidip yeşil ve sarı çiçekli kırmızı bir başörtüsü satın aldı. Sonra çay ve şeker aldı. Onları bir bohçaya sarıp büyük adımlarla kulübesine doğru yola koyuldu. Yaya yürümeye alışık olan Hodâdât'ın, şehir ile evi arası iki fersah olsa da, onun için bir sokak kadar bile sürmedi. Yaşlı başlı olmasına rağmen şimdi hayatına yeni bir anlam bulmuştu. Yolda kendi kendine düşünüyordu: Bu güzel eşarp Lale'ye ne çok yakışacak, omuzlarına atıp uçlarını memelerinin altında bağlayacaktır. Sonra mahcup bir duygu içine düştü, kendi kendine dedi ki: Benim onun güzelliğiyle övünmem gerek. Çünkü babasının yerindeyim ve onun için iyi bir koca bulmalıyım! Fakat Çaban Abbas'ın onu sevdiğini düşününce kan beynine sırıyordu.

Uzun büyük yoldan, dere kenarından, dağdan ve ovidan geçiyordu. Yolda hiç kimseyi görmüyor, hiç bir şey hissetmiyordu. Hatta yol yorgunluğu bile onu etkilemiyordu. Eskiden daha çok etrafa göz atıp baktığında ilkin gökyüzüne yöneliyor, acaba yağmur yağacak mı diye bakıp gözetliyordu. Sonra köylülerin arpa değerinden, buğday, fasulye, kayısı, elma, kiraz, şeftaliye kadar etrafa bakarak mahsullerini kontrol ediyordu. Amma şimdi Lale'den başka bir şey görünmüyordu ona. Topraktaki mahsulleri bu yıl hiç iyi değildi, hatta kendi masraflarını dahi çıkaramayacak kadar verimsizdi. Birikiminden harcıyordu fakat bunların hiç biri onun umurunda değildi. Bunlar onun gözünde Lale'nin bir tüyü bile etmezdi... Bu arada ağaçların kenarından geçip öbür tarafa gitti, onların uzunluğu karşısında kulübesi, birbirine yapışık kırık iki kibrit kutusu gibi görünüyordu. Bohçayı kendisine sıkıca sarıp adımlarını hızlandırdı. Çok iyi bildiği yoldan geçip diğer taraftan yukarıya çıktı. Dönüp kulübesinin önünde kapıya vardı. Fakat Lale orada yoktu. Ne yüksek taşın üstünde ne de

odasında bulamadı. Kapının eşiğine geldi, elini çenesine dayadı, yüksek sesle bağırdı: “Lale.. Lale..!” Kimseden cevap çıkmadı. Dışarı çıktı ve bütün sesiyle çığlık attı: “ Lale.. Lale.. Lulu.. Lulu”. Sesinin yankısı ona “Lale.. Lale” diye geri geliyordu. Büyük bir dehşete kapılmıştı. Koşup taş tümseğin üzerine gitti, kulübesinin önünden etrafa bakıp taradı. Onun kırmızı elbisesine dair bir işaret görmedi. Geri dönüp odaya odaklandı, Lale'nin yattığı yerin perdesini araladı, ona bu yıl yeni aldığı elbiselerin orada olmadığını fark ketti. Delirmiş gibiydi. Buna, bu olaya bir anlam veremiyordu. Tekrar dışarı çıktı, Alâ Çeşmesinde uzun entarili, çizgili mavi sarıklı, üç köşeli siyah şal ve şalvarlı köyün dervişiyile karşılaştı. Bir ağacın altında piposunu içen Derviş öyle ürkütücü bir bakışla baktı ki Hodâdât ona bir şey sormaya cesaret edemedi. Biraz ileride, bebeğini koynuna bağlamış kırmızı çarşafı, siyah şalvarlı ve saçları örgülü bir kadın gördü. O da Hodâdât'a Lale ile ilgili bir işaret veremedi. Hodâdât eli mahkûm geri döndü.

Karanlık her tarafı kaplamıştı ama Lale gelmedi. Hodâdât'ın gördüğü ne korkunç bir rüyaydı! Hayır, zaten hiç uyumamıştı ki, bu bir kâbustu. En hafif bir sese bile, onun geldiği hayali ile kalkıyordu. On defadan fazla ayağa kalkıp perdeyi çekmiş, körü körüne Lale'nin soğuk yatağına elini gezindirmiş ve sonra bitkin bir halde yatağına geri düşmüştü. Acaba biri zorla mı onu götürmüş? Acaba kandırılmış mı yoksa kendisi mi gitmiş?

Ertesi sabah hava açık ve soğuktu. Hodâdât satın almış olduğu eşarbi alıp Lale'yi aramaya gitti. Yolda karşılaştığı bütün insanlar ona dev ya da ejderha gibi görünüyordu. Eteklerine kadar karlı olan mavi ve gri dağlar sanki onu korkutuyordu. Dere kenarındaki nane kokuları onu boğuyordu. Yol üzerinde iki köylü ile karşılaştı. Onlara korkarak sordu:

“Siz Lale'yi görmediniz mi?”

Onlara delirmiş gibi geldi, birbirlerine sordular:

“Kim”

“Bir çingene kız.”

Onlardan biri dedi:

“İki gün önce bir grup çingene gelmişti, Momec'de çadır kurmuşlar. Belki onları soruyorsun”

Hodâdât Momec caddesine yöneldi, bu defa seri adımlarla kayarak yol alıyordu. Birkaç caddeyi geri de bıraktığında uzakta birkaç siyah çadır görünmeye başladı. Yaklaştığında kuyunun kenarında uyuyan bir adamı gördü. Biraz daha uzakta çingene bir kadın bulgur ayıklıyordu. O kadın selam verip dedi:

"Fal bakarım. Şeytan tüyü var bende. Elek, bulgur, ceviz..."

Hodâdât delirmiş bir halde sordu:

"Lale, Lale'yu görmedin mi, nerede olduğunu bilmiyor musun?"

"Fala bakayım, sana söylerim"

"Söyle, ücretini veririm"

"- :Arzunu bildir ki sana söyleyeyim."

Hodâdât yorulmuştu, elini cebine koydu bir Geran³ çıkarıp çingene kadına verdi: Çingene elini tutup yüzüne baktı ve dedi: "Ali yar ve yardımcın olsun: ey adam senin gönlünde şimdi bir dert vardır. Çünkü dört yıldır kendisi için zahmet çektiğin bir şeyini kaybetmişsin. Ciğer paren değildir, amma ciğerparenden daha çok seviyorsun."

Hodâdât yaşlı gözlerle çingene kadına baktı: Kısık bir sesle dedi:

"Doğrudur. Doğrudur."

"Fakat kendini üzme, çünkü o kız senin yakınındadır. Yaşıyor ve sağlıklıdır. O da seni seviyor. Ama ne fayda! Kader kendi bildiğini okuyor."

"Nasıl, nasıl? Yalvarırım her neye inancın varsa onun aşkına söyle."

"Kendi kendini harap etme: O mutludur. Odanın kapısını açık bıraktın, şeytan içeri geçip kanına girdi."

"İsmi Abbas mı?"

"Hayır"

"Sen kimsin? Nerden haber aldın? Allah için doğruyu söyle, ne istersen sana vereyim."

Elini cebine sokup başka bir Geran çıkarıp Çingenenin eline koydu. Fakat o vakit çadırın perdesinin açıldığını ve Lale'nin oradan çıktığını gördü. Onun için satın aldığı yeni kırmızı elbisesi üzerindeydi. Elinde elbisesinin kenarı ile temizlediği kırmızı bir elma vardı, onu ısırıyordu. Sonra gülerek falcı kadına dönüp Hodâdât'ı işaret ederek dedi ki:

"Canım anam bu adam Hodâdât babadır." Şaşkınlığın şiddetiyle Hodâdât'ın ağzı açık kalmıştı. Bakışları peş peşe Lale ve annesine yöneliyordu. Fakat şimdiye kadar Lale'yi hiç bu kadar mutlu ve canlı görmemişti. Elini bohçanın içine sokup kırmızı eşarbyı aldı. Lale'nin önüne koyup dedi:

"Pazardan bunu senin için aldım."

Lale uzun uzun gülerek eşarbyı omuzlarına koydu. Uçlarını memelerinin altında bağladı. Sonra koşup çadırın önüne gitti. Genç bir

---

³ Kaçar Hanı Döneminde kullanılan bir tür para birimi.

adamın elinden tutup dışarı çıktı. Hodâdât'ı işaret ederek o gence bir şeyler söyledi. Sonra, daha önce söylediği işte o özel şarkıyı mırıldanmaya başladı. Çıplak güçlü kollarını o gencin boynuna sararak söğüt ağaçlarının altından geçerek uzaklaştı.

Hodâdât hüzün ve mutlulukla karışık duygular içinde ağlıyordu. Hodâdât geldiği o yoldan düşe kalka tekrar geri döndü. Kulübesine gitti, kapısını yüzüne kapattı ve ondan sonra kimse yüzünü görmedi.

KAYNAKÇA

Erdebili, M. E.-R. (1993). *Sâdık Hidâyet der Âyine-i Âsâre*. Tahran: Eyman.

Hidayet, S. (1383 H.). *Üç Damla Kan*. Tahran: Jama Daran.

Hidayet, S. (2014). *Kör Baykuş(Bûf-i Kûr)*. (M. Kanar, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (Genişletilmiş 8. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.